

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ : ΠΑΝΑΓΗ ΣΕΡΓΙΟΣ

A. Μ. : 201542

**ΘΕΜΑ : ΑΠΟ ΤΑ ΔΕΚΑΤΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΣΤΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΑΤΣΕΣΟΝ: Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ
ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΤΥΠΟΥ.**

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2017

Περιεχόμενα

Πρόλογος.	(σελ. 4 – 7)
Εισαγωγή: Τα πρώτα χρόνια ζωής της Κυπριακής Δημοκρατίας (1960 – 1963).	(σελ. 8 – 12)
Κεφάλαιο 1: Τα Δεκατρία Σημεία, η έκρηξη των διακοινοτικών συγκρούσεων και η Διάσκεψη του Λονδίνου.	(σελ. 13 – 29)
- Το Κυπριακό σε "ανάφλεξη": Οι πρώτες αντιδράσεις του Τύπου μέχρι την προσώρας "ανακωχή"	(σελ. 18 – 23)
- Η Διάσκεψη του Λονδίνου και ο ρόλος των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας και της ΕΣΣΔ	(σελ. 23 – 26)
- Στον δρόμο προς τις εκλογές: Οι αλληλοκατηγορίες Κέντρου και Δεξιάς και η διπλή κατεύθυνση της αριστερής κριτικής	(σελ. 26 – 29)
Κεφάλαιο 2: Το Κυπριακό σε νέες βάσεις: Η προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, το «εθνικό κέντρο» και η «γραμμή» της αδέσμευτης ανεξαρτησίας και της αυτοδιάθεσης.	(σελ. 30 – 57)
- Η διεθνοποίηση και το αίτημα της αυτοδιάθεσης	(σελ. 34 – 39)
- Η πολιτική της νέας ελληνικής κυβέρνησης	(σελ. 40 – 47)
- Μακάριος: Η καθολική αποδοχή	(σελ. 47 – 49)
- «Σύμμαχοι» και «εχθροί»: Το Κυπριακό και η Ελλάδα ανάμεσα στη Δύση και στην Ανατολή	(σελ. 49 – 54)
- Η πρόσληψη της τουρκικής απειλής για την Κύπρο και η εικόνα του «αντιπάλου»	(σελ. 54 – 57)
Κεφάλαιο 3: Διπλωματικές αναζητήσεις και εντονότερη αμερικανική εμπλοκή: Η αποτροπή της τουρκικής επέμβασης και η επίσκεψη του Γεώργιου Παπανδρέου στην Ουάσινγκτον.	(σελ. 58 – 82)

- *Η προοπτική της ανάμειξης του NATO, ο ρόλος των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας και ο παράγοντας ΕΣΣΔ* (σελ. 62 – 67)
- *Η στάση της Ελλάδας στο μικροσκόπιο: Υπεράσπιση και επίκριση των κυβερνητικών χειρισμών* (σελ. 67 – 72)
- *Τουρκικών απειλών συνέχεια: Το τελεσίγραφο στις αρχές Ιουνίου* (σελ. 72 – 73)
- *Η επιστροφή του Γεώργιου Γρίβα στην Κύπρο* (σελ. 73 – 74)
- *Το ταξίδι του Γεώργιου Παπανδρέου στην Ουάσινγκτον: Προβλέψεις, κρίσεις και αποτιμήσεις* (σελ. 75 – 82)
 - 1) *Τα δύσκολα δεδομένα και οι προσδοκίες από την επίσκεψη* (σελ. 75 – 78)
 - 2) *Το αποτέλεσμα στο ζύγι του Τύπου: «Ελληνική νίκη» ή υποχώρηση;* (σελ. 78 – 82)

Κεφάλαιο 4: *Η διαμόρφωση των Σχεδίων Άτσεσον και το άδοξο τέλος της αμερικανικής πρωτοβουλίας.* (σελ. 83 – 111)

- *Το Κυπριακό σε νέα φάση; Αντικρουόμενες απόψεις, διαφωνίες τακτικής και η διάσταση της συνωμοσίας* (σελ. 87 – 92)
- *Η Τουρκία βομβαρδίζει την Κύπρο: Ερωτήματα και απόδοση ευθυνών* (σελ. 93 – 96)
- *Η πρόκληση της ενεργού σοβιετικής ανάμειξης και η θέση των Δυτικών* (σελ. 96 – 101)
- *Τα σχέδια Άτσεσον* (σελ. 101 – 107)
- *Οι σχέσεις Αθηνών – Λευκωσίας: Πλήρης σύμπνοια ή σαφής διαφωνία με εμφανείς επιπτώσεις;* (σελ. 107 – 111)

Κεφάλαιο 5: *Το Κυπριακό στην επόμενη μέρα: Τα προβλήματα που παρέμεναν και η διαφαινόμενη αλλαγή σελίδας.* (σελ. 112 – 120)

- <i>Αθήνα και Λευκωσία την επαύριον του Σχεδίου Ατσεσον: Κοινή πορεία ή (νέες) διαφωνίες;</i>	(σελ. 114 – 116)
- <i>Κυβερνητική πολιτική και αντιπαραθέσεις του Τύπου: Ένα μοτίβο επαναλαμβανόμενο</i>	(σελ. 116 – 118)
- <i>Οι διεθνείς διαστάσεις του Κυπριακού: Η κυπροσοβιετική προσέγγιση και η αμερικανική «ενοχή»</i>	(σελ. 118 – 120)
Σύνοψη – Συμπεράσματα.	(σελ. 121 – 130)
Παράρτημα γελοιογραφιών.	(σελ. 131 – 142)
Πηγές – Βιβλιογραφία.	(σελ. 143 – 154)

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία θα επικεντρωθεί στην προβολή και στον σχολιασμό του Κυπριακού προβλήματος από τον ελλαδικό ημερήσιο Τύπο κατά την κρίσιμη περίοδο 1963 – 1964. Συγκεκριμένα θα καλύψει τα γεγονότα από τα τέλη Νοεμβρίου 1963 και την κατάθεση των Δεκατριών Σημείων του αρχιεπισκόπου Μακαρίου, μέχρι και το "ναυάγιο" του Σχεδίου Άτσεσον κατά το τελευταίο δεκαήμερο του Αυγούστου του 1964. Θα συμπεριλάβει, επίσης, και την "επόμενη ημέρα", με αναφορά στις εξελίξεις έως και το τέλος Σεπτεμβρίου. Προς εκπλήρωση του ερευνητικού στόχου και με βασικό κριτήριο την όσο το δυνατό πιο αντιπροσωπευτική αντανάκλαση του συνόλου του ιδεολογικοπολιτικού φάσματος και δη του τριπαραταξιακού συστήματος της εποχής (Δεξιά – Κέντρο – Αριστερά), επιλέγησαν τέσσερις ημερήσιες εφημερίδες: *Η Καθημερινή*, *Το Βήμα*, *Ελευθερία* και *Η Αυγή*. Η εφημερίδα *Καθημερινή*, ιδρυθείσα το 1919 και με σαφή αντιβενιζελική στάση προπολεμικά, υποστήριξε μεταπολεμικά τον Αλέξανδρο Παπάγο και ακολούθως τις κυβερνήσεις Καραμανλή. Κατά την υπό εξέταση περίοδο εκδότρια της ήταν η Ελένη Βλάχου ενώ ατύπως τη διεύθυνση του εντύπου είχε ο κυπριακής καταγωγής Αιμίλιος Χουρμούζιος. Η εφημερίδα *Το Βήμα* πρωτοεμφανίστηκε το 1922 (τότε με την ονομασία *Ελεύθερον Βήμα*) και επανεκδόθηκε μεταπολεμικά τον Μάιο του 1945. Υπήρξε θετικά διακείμενη προς τον κεντρώο χώρο και υποστήριξε την Ένωση Κέντρου, από την ίδρυσή της τον Σεπτέμβριο του 1961. Υπεύθυνος για την έκδοσή της τα χρόνια εκείνα ήταν ο Χρήστος Λαμπράκης, διευθυντής ο Ανδρέας Δημάκος και διευθυντής σύνταξης ο Λέων Καραπαναγιώτης. Η *Ελευθερία* κατέγραψε την πρώτη παρουσία της την περίοδο της κατοχής, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Μετά το τέλος του πολέμου συνδέθηκε στενά με τον χώρο του Κέντρου. Τη δεκαετία του 1960, μέχρι και την κρίση των Ιουλιανών, στάθηκε δυναμικά στο πλευρό της Ένωσης Κέντρου. Εκδότης και διευθυντής της υπήρξε εξ αρχής ο Πάνος Κόκκας ο οποίος είχε αναπτύξει μία ιδιαίτερη σχέση με τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη. Τέλος, η εφημερίδα *Η Αυγή*, με πρώτη κυκλοφορία τον Μάιο του 1952, υπήρξε όργανο της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) και προέβαλλε με συνέπεια τις θέσεις της Αριστεράς. Κατά τα έτη 1963 – 1964 εκδότης της εφημερίδας ήταν ο Λεωνίδας Κύρκος και διευθυντής ο Πότης Παρασκευόπουλος.¹

¹ Για τις τέσσερις εφημερίδες βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ελευθερία», στην: Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*, τομ.2, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σσ. 95 – 97· Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Η Καθημερινή», στην:

Αναμφίβολα ο Τύπος αποτελεί μία σημαντική ιστορική πηγή, όχι μόνο γιατί περιέχει αφηγηματικά κείμενα από ανθρώπους σύγχρονους μίας εποχής ούτε απλώς γιατί περιλαμβάνει επίσημα ή ανεπίσημα έγγραφα. Στον Τύπο δεν ανατρέχουμε μόνο για να διαπιστώσουμε γεγονότα. Άλλωστε η αλήθεια μπορεί να έχει διάφορες όψεις και να φωτίζεται διαφορετικά. Σημαντικό είναι να αναγνώσουμε σε βάθος και ενδεχομένως να ανακαλύψουμε στρώματα τα οποία δεν είναι -τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως- ορατά.² Στην προσπάθεια του γράφοντος να τιθασεύσει τον όγκο του υλικού, η έμφαση δόθηκε όχι στην ειδησεογραφία αλλά στα άρθρα γνώμης των εφημερίδων (ή των αρθρογράφων τους) και στα καθημερινά σχόλια των πρωτοσέλιδων, κυρίως, στηλών. Στην *Καθημερινή* δέσποζαν τα *Καθημερινά*, στο *Βήμα* τα *Σημειώματα*, στην *Ελευθερία* η στήλη *Ελεύθερα* και στην *Αυγή* η *Φωνή της Αλήθειας*. Βασική στόχευση είναι να προβληθεί η άποψη των εξεταζόμενων εφημερίδων. Τα ειδησεογραφικά θέματα δεν παραγνωρίστηκαν βέβαια, ιδίως στον βαθμό που παρουσιάζονταν πρωτοσέλιδα, στην "προθήκη" των εφημερίδων. Εξάλλου, ο κόσμος από αυτά μάθαινε για την επικαιρότητα. Το Κυπριακό αποτέλεσε μείζον ζήτημα την περίοδο εκείνη, το σημαντικότερο και το πιο "καυτό" για την ελληνική εξωτερική πολιτική αλλά και για την εσωτερική πολιτική πραγματικότητα. Οι εφημερίδες το κάλυπταν με συνεχείς ανταποκρίσεις από την Κύπρο αλλά και από ξένες πρωτεύουσες, κυρίως το Λονδίνο και την Ουάσινγκτον.

Το κυρίως μέρος της εργασίας αποτελείται από πέντε κεφάλαια τα οποία έπονται της Εισαγωγής, μίας αρχικής, απαραίτητης αναφοράς στα πρώτα χρόνια ζωής της, νεοσύστατης τότε, Κυπριακής Δημοκρατίας. Τα κεφάλαια διαρθρώνονται στη βάση μίας κύριας χρονολογικής σειράς. Έτσι, το πρώτο από αυτά καλύπτει την περίοδο από τα Δεκατρία Σημεία και την έκρηξη των διακοινοτικών συγκρούσεων μέχρι και το τέλος της Διάσκεψης του Λονδίνου, γύρω στις 10 Φεβρουαρίου 1964. Το δεύτερο κεφάλαιο φτάνει μέχρι και το τέλος Απριλίου, έχοντας στο επίκεντρό του τη διεθνοποίηση του Κυπριακού, με τη μεταφορά του στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και την έκδοση του Ψηφίσματος 186. Εξετάζει,

Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*, τομ.2, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σσ. 476 – 477· Ιωάννα Παπαθανασίου, «Η Αυγή», στην: Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*, τομ.1, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σσ. 319 – 322· Ριχάρδος Σωμερίτης, «Το Βήμα», στην: Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*, τομ.1, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σσ. 362 – 363.

² Έλλη Δρούλια-Μητράκου, «Ο Τύπος ως εργαλείο έρευνας» στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, εκδ. Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 2005, σσ. 478 – 479.

επίσης, την πολιτική της κυβέρνησης του Γεώργιου Παπανδρέου η οποία αφενός εμφορείται από την αντίληψη του «εθνικού κέντρου» και αφετέρου, επισημώς, στοχεύει στην αδέσμευτη ανεξαρτησία της Κύπρου και στην αυτοδιάθεση του λαού της. Από το επόμενο κεφάλαιο, το οποίο καταπιάνεται με τις εξελίξεις του Μαΐου και του Ιουνίου, ξεχωρίζουν η αυστηρή επιστολή του Αμερικανού προέδρου Lyndon Johnson προς τον Τούρκο πρωθυπουργό İsmet İnönü (με σκοπό την αποτροπή εισβολής στην Κύπρο) και το ταξίδι του Γεωργίου Παπανδρέου στην Ουάσινγκτον. Το τέταρτο κεφάλαιο ασχολείται με τη διαμόρφωση και τη διαπραγμάτευση του Σχεδίου Άτσεσον, καλύπτοντας βέβαια και άλλα σημαντικά γεγονότα της περιόδου Ιουλίου – Αυγούστου, όπως οι σφοδροί τουρκικοί βομβαρδισμοί στην περιοχή της Τηλλυρίας. Στο τελευταίο κομμάτι της εργασίας, αναφορά γίνεται στην επαύριον των δραματικών γεγονότων του Αυγούστου τα οποία είχαν φέρει στο προσκήνιο τη (στενότερη) προσέγγιση της Κύπρου με την ΕΣΣΔ. Μετά τη σύνοψη και τα τελικά συμπεράσματα παρατίθεται παράρτημα με επιλεγμένες γελοιογραφίες από τις εξεταζόμενες εφημερίδες (πλην της *Καθημερινής* στην οποία δεν εντοπίστηκε σχετικό υλικό).

Κάθε κεφάλαιο της εργασίας ξεκινά με την παράθεση του ιστορικού πλαισίου της υπό εξέταση περιόδου. Σκοπός, βέβαια, δεν είναι η αναλυτική παρουσίαση των γεγονότων ή του συνόλου των σχετικών ερμηνειών. Η ολοκληρωμένη παράθεση των πιο σημαντικών εξελίξεων, όμως, κρίνεται απαραίτητη προκειμένου ο αναγνώστης να είναι σε θέση να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο η εκάστοτε επικαιρότητα προβάλλεται μέσα από τον Τύπο. Από εκεί και πέρα, τα υποκεφάλαια τα οποία ακολουθούν, δεν διαμορφώνονται απαραίτητα με βάση συγκεκριμένα γεγονότα ούτε υπακούουν σε μία αυστηρή χρονολογική σειρά. Οι βασικοί θεματικοί άξονες οι οποίοι διατρέχουν το σύνολο της εργασίας εξετάζονται, κατά κύριο λόγο, αυτοτελώς. Πρόκειται για την πολιτική της Ελλάδας στο Κυπριακό, τις σχέσεις Αθηνών – Λευκωσίας, τον ρόλο των μεγάλων δυνάμεων (ΗΠΑ, ΕΣΣΔ και Μεγάλης Βρετανίας) αλλά και τη συνεχή τουρκική απειλή για επέμβαση στη μεγαλόνησο. Ταυτόχρονα, πάντως, δεν απουσιάζουν και τα υποκεφάλαια εκείνα τα οποία καταπιάνονται με ειδικότερα θέματα ή συγκεκριμένα γεγονότα. Αυτό οφείλεται στη μεγάλη σημασία που μπορεί να έχουν, η οποία, με τη σειρά της, αποτυπώνεται ανάγλυφα και στον Τύπο. Σε τέτοιες περιπτώσεις είναι δυνατό ένα κεντρικό ζήτημα να σκιαγραφείται, σε σημαντικό βαθμό, μέσα από την εξέταση ενός συγκεκριμένου γεγονότος. Όταν, για παράδειγμα, μπαίνει στο μικροσκόπιο το ταξίδι του Έλληνα πρωθυπουργού στις

ΗΠΑ, ουσιαστικά εξετάζεται η πολιτική και η τακτική της ελληνικής κυβέρνησης. Τα γεγονότα, πάντως, παρουσιάζουν συνήθως πολλές διαστάσεις και αναπόφευκτα αγγίζουν πολλές και διαφορετικές πτυχές ενός ζητήματος.

Για την εκπόνηση της εργασίας αυτής, θερμές ευχαριστίες οφείλω στον επόπτη καθηγητή μου, Ευάνθη Χατζηβασιλείου, ο οποίος με τις κριτικές του παρατηρήσεις ενίσχυσε σημαντικά τη συνολική μου σκέψη γύρω από το Κυπριακό. Ευχαριστώ, επίσης, το σύνολο των διδασκόντων και διδασκουσών του γνωστικού αντικειμένου της Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, γιατί η συνεργασία μου μαζί τους, σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, υπήρξε πραγματικά επωφελής. Εκ βάθους καρδίας ευχαριστίες οφείλω βέβαια και στην οικογένειά μου για την αδιάλειπτη στήριξη που παρέχει σε κάθε μου επιλογή. Αρωγοί στην προσπάθειά του γράφοντος στάθηκαν, ακόμη, φίλοι και συμφοιτητές στους οποίους είμαι ευγνώμων. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στον Αινεία Καπουράνη και την οικογένειά του για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφεραν. Ευχαριστώ, τέλος, το προσωπικό της Βιβλιοθήκης της Γενικής Γραμματείας Ενημέρωσης και Επικοινωνίας για την άριστη εξυπηρέτηση κατά τη διάρκεια της μελέτης μου στον αρχείο των εφημερίδων.

Εισαγωγή: Τα πρώτα χρόνια ζωής της Κυπριακής Δημοκρατίας (1960 – 1963).

Στις 16 Αυγούστου του 1960 η Κύπρος ανακηρύχθηκε επίσημα ανεξάρτητο κράτος. Η κυπριακή ανεξαρτησία ήταν αποτέλεσμα των Συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου οι οποίες υπογράφηκαν αντίστοιχα στις 11 και 19 Φεβρουαρίου 1959. Στην Ελβετία ο Έλληνας πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής και ο Τούρκος ομόλογός του Adnan Menderes συμφώνησαν τις κύριες διατάξεις του συντάγματος όπως επίσης τη Συνθήκη Εγγυήσεως (ανάμεσα στην Κυπριακή Δημοκρατία, τη Μεγάλη Βρετανία, την Ελλάδα και την Τουρκία) και τη Συνθήκη Συμμαχίας (ανάμεσα στην Κυπριακή Δημοκρατία, την Ελλάδα και την Τουρκία). Στη βρετανική πρωτεύουσα, τις συμφωνίες μαζί με ορισμένες συμπληρωματικές διατάξεις προσυπέγραψαν ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ΄ εκ μέρους των Ελληνοκυπρίων και ο Fazıl Kışık ως αντιπρόσωπος των Τουρκοκυπρίων.³

Η διευθέτηση της Ζυρίχης και του Λονδίνου τερμάτισε τον τετραετή (1955 – 1959) απελευθερωτικό αγώνα της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ) αφήνοντας ανικανοποίητο τον αντικειμενικό του σκοπό: την ένωση με την Ελλάδα. Υπήρξε προϊόν μίας δύσκολης συγκυρίας για το Κυπριακό και σίγουρα δεν αποτέλεσε λύση ιδανική. Οδήγησε, παρά ταύτα, στη δημιουργία ενός ενιαίου, ανεξάρτητου κράτους, μέλους του ΟΗΕ, αποκρούοντας τις απαιτήσεις της Τουρκίας για καθεστώς ελληνοτουρκικής συγκυριαρχίας ή ομοσπονδία.⁴ Προς όφελος της τουρκοκυπριακής κοινότητας εξασφαλίστηκαν ειδικές ρυθμίσεις όπως ήταν οι χωριστές πλειοψηφίες οι οποίες απαιτούνταν στη Βουλή για την έγκριση συγκεκριμένων νομοσχεδίων (σχετικών με τον εκλογικό νόμο, τη φορολογία και τους δήμους), αλλά και το δικαίωμα άσκησης veto από τον Τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και εσωτερικής ασφάλειας.⁵ Η κατάχρηση αυτών των προνοιών μπορούσε να οδηγήσει ακόμη και σε παρεμπόδιση της εύρυθμης λειτουργίας του κράτους.

³ Προβλέφθηκε, για παράδειγμα, η δημιουργία δύο βρετανικών βάσεων στο νότιο μέρος της Κύπρου, στη Δεκέλεια και το Ακρωτήρι. Για τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου βλ. ενδεικτικά Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941 – 1959», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ.ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σσ. 459 – 463.

⁴ Ο.π., σ. 459.

⁵ Για το κυπριακό Σύνταγμα ειδικότερα βλ. Αχιλλέας Κ. Αιμιλιανίδης, «Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 32 – 37· Για μία σύντομη αλλά περιεκτική αναφορά στις απόψεις -κατά κύριο λόγο επικριτικές- οι οποίες διατυπώθηκαν σχετικά με την πολιτειακή οργάνωση της Κυπριακής Δημοκρατίας βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό ζήτημα, 1878 – 1960. Η συνταγματική πτυχή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σσ. 138 – 149.

Στην προεδρία και την αντιπροεδρία της νεοσύστατης Δημοκρατίας εξελέγησαν, αντίστοιχα, οι δύο άνθρωποι οι οποίοι είχαν αποδεχτεί τις Συμφωνίες του 1959: ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος (με ποσοστό 66,85%) και ο Fazıl Küçük (χωρίς ανθυποψήφιο). Η αποδοχή των δύο ηγετών αποτυπώθηκε και στη σύνθεση της Βουλής των Αντιπροσώπων όπου κυριάρχησαν δυνάμεις υποστηρικτικές προς αυτούς. Στην ελληνοκυπριακή πλευρά, την πλειοψηφία των εδρών (30) κατέλαβαν οι υποψήφιοι του Πατριωτικού Μετώπου, μίας ευρείας «μακαριακής» πολιτικής πλατφόρμας. Οι υπόλοιπες έδρες (5) πήγαν στο κομμουνιστικό Ανορθωτικό Κόμμα Αγωνιζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ).⁶ Ως προς τον διεθνή προσανατολισμό του, το κυπριακό κράτος εντάχθηκε (το 1961) στο Κίνημα των Αδεσμεύτων.⁷ Στην Ελλάδα, εν τω μεταξύ, η αντιπολίτευση είχε επικρίνει με σφοδρότητα τη λύση που δόθηκε στο Κυπριακό. Η κριτική, προερχόμενη τόσο από την ΕΔΑ όσο και από τον κεντρώο χώρο, επικεντρώθηκε σε μεγάλο βαθμό στους περιορισμούς της ανεξαρτησίας (Συνθήκη Εγγυήσεως) και στην πρόνοια για παρουσία τουρκικού στρατιωτικού αποσπάσματος στην Κύπρο (Συνθήκη Συμμαχίας).⁸ Ο Σοφοκλής Βενιζέλος μάλιστα, ηγέτης του Κόμματος Φιλελευθέρων, είχε τονίσει πως το κόμμα του θα εργαζόταν για τη «μετατροπή» των Συμφωνιών όταν θα ερχόταν στην εξουσία. Ο Γεώργιος Παπανδρέου αντίθετα, αν και δεν απέφυγε τις επικρίσεις, είχε υποστηρίξει την εφαρμογή τους.⁹

Η λειτουργία του νέου δικαιοδικού κράτους επρόκειτο πάντως να αποδειχθεί μία ιδιαίτερα επίπονη διαδικασία. Οι ιδιαιτερότητες ή αδυναμίες του Συντάγματος δεν ήταν το μοναδικό πρόβλημα. Για τους Έλληνες και τους Τούρκους της Κύπρου, η Κυπριακή Δημοκρατία υπήρξε «ο τυχαίος καρπός μιας βίαιης, αιματηρής και ταυτόχρονης ένοπλης σύρραξης μεταξύ Ελλήνων και Βρετανών, Τούρκων και Ελλήνων όπου ο καθένας μαχόταν για να εμποδίσει τον άλλο να πετύχει το στόχο

⁶ Το ΑΚΕΛ, αν και είχε διαφωνήσει με τις Συμφωνίες Ζυρίχης–Λονδίνου και είχε υποστηρίξει τον ανθυποψήφιο του Μακαρίου, Ιωάννη Κληρίδη, γρήγορα αποκατέστησε τις σχέσεις του με τον αρχιεπίσκοπο και στα επόμενα χρόνια επρόκειτο να σταθεί αποφασιστικά στο πλευρό του. Για τις πρώτες εκλογικές αναμετρήσεις των ετών 1959 – 1960 βλ. Παναγιώτης Παπαδημήτρης, «Εκλογές, υπουργοί και βουλευτές στη δεκαετία του 1960», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 59 – 64.

⁷ Νίκος Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία: Κύπρος 1960-1974*, τομ.Α', εκδ. Εστία, Αθήνα 1985, σσ. 28 – 29.

⁸ Η Συνθήκη Συμμαχίας προέβλεπε την εγκατάσταση στην Κύπρο ελληνικού και τουρκικού στρατιωτικού αποσπάσματος. Επρόκειτο για την Ελληνική Δύναμη Κύπρου (ΕΛΔΥΚ), δύναμη 950 ανδρών, και την Τουρκική Δύναμη Κύπρου (ΤΟΥΡΔΥΚ) η οποία αριθμούσε 650 άνδρες.

⁹ Για τη σχετική συζήτηση στη Βουλή βλ. αναλυτικά στο Πανταζής Τερλεξής, *Διπλωματία και πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία ενός λάθους*, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1971, σσ. 378 – 393.

του...».¹⁰ Τα πολιτικά οράματα και οι επιδιώξεις δεν ήταν εύκολο να εκλείψουν από τη μία μέρα στην άλλη. Ήδη τον Οκτώβριο του 1959 οι Βρετανοί συνέλαβαν το τουρκικό πλοιάριο «Ντενίζ» το οποίο παράνομα μετέφερε όπλα και πυρομαχικά στην Κύπρο. Το γεγονός αυτό, το οποίο εύλογα ανησύχησε τους Ελληνοκυπρίους, ήταν ενδεικτικό για τις προθέσεις ορισμένων, τουλάχιστον, κύκλων στην τουρκοκυπριακή κοινότητα. Σε αυτό το κλίμα της αμοιβαίας καχυποψίας, η εφαρμογή του Συντάγματος και η ομαλή πολιτική ανάπτυξη δεν ήταν εύκολη υπόθεση.

Την οικοδόμηση μίας κοινής συλλογικής συνείδησης καθιστούσαν δυσκολότερη οι αποκλίνουσες αντιλήψεις ως προς τον χαρακτήρα του κράτους και τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να λειτουργεί. Βασικά σημεία τριβής ανάμεσα στις δύο κοινότητες υπήρξαν το θέμα των δήμων -σε εκκρεμότητα, ήδη, από τη μεταβατική περίοδο Φεβρουαρίου 1959 – Αυγούστου 1960- όπου οι Τουρκοκύπριοι επιθυμούσαν χωριστές δημοτικές αρχές στις πέντε μεγάλες πόλεις, η συγκρότηση του κυπριακού στρατού και η συμμετοχή στη δημόσια υπηρεσία και τα σώματα ασφαλείας σε ποσοστά (70-30% και 60-40% αντίστοιχα) δυσανάλογα της πληθυσμιακής σύνθεσης (82% Ελληνοκύπριοι, 18% Τουρκοκύπριοι).¹¹ Η τουρκοκυπριακή πλευρά δεν δίστασε, κάνοντας χρήση της σχετικής συνταγματικής διάταξης περί χωριστών πλειοψηφιών στη Βουλή, να μπλοκάρει φορολογικά νομοσχέδια προκειμένου να ασκήσει πίεση στη διαβούλευση επί των άλλων θεμάτων.¹² Η τακτική αυτή δημιούργησε ένα πρόσθετο μείζον πρόβλημα στην εύρυθμη λειτουργία του κράτους. Από τις αρχές, ήδη, του 1963 είχε αρχίσει να γίνεται σαφές πως ο πρόεδρος Μακάριος θα επεδίωκε την τροποποίηση σειράς διατάξεων του Συντάγματος. Είχε προηγηθεί σειρά αποτυχημένων προσπαθειών για την εξεύρεση συμβιβαστικών λύσεων στα ανοιχτά θέματα, κυρίως αυτά των δήμων και των χωριστών πλειοψηφιών στη Βουλή.¹³

¹⁰ Γλαύκος Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, τομ.1, εκδ. Αλήθεια, Λευκωσία 1988, σ. 19. Για τη «μαχητική διεκδίκηση» της διχοτόμησης από τους Τουρκοκυπρίους κατά τη διάρκεια του αγώνα της ΕΟΚΑ και για τις διακοινοτικές συγκρούσεις της περιόδου βλ. Γιάννης Κ. Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού: τα χρόνια μετά την ανεξαρτησία, 1960 – 2004*, εκδ. Εν Τύποις, Λευκωσία 2004, σσ. 54 –59.

¹¹ Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σσ. 83 –87.

¹² Παναγιώτης Παπαδημήτρης, «Η ρήξη με τους Τουρκοκύπριους», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 105 – 106.

¹³ Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σσ. 85 – 89. Η αδυναμία εξεύρεσης συμβιβασμού στο σημαντικό θέμα των δήμων -όπου οι Τουρκοκύπριοι επιθυμούσαν τη διατήρηση χωριστών αρμόδιων αρχών στο διηνεκές- αντικατόπτριζε ακριβώς τη διαφορετική αντίληψη των δύο πλευρών για τον χαρακτήρα του κράτους. Την ελληνοκυπριακή επιδίωξη για μεγαλύτερη «ενότητα» οι Τουρκοκύπριοι απέρριπταν, φοβούμενοι πως θα μπορούσε να οδηγήσει στην απώλεια της δικής τους δυνατότητας να «ελέγχουν» (να περιφρουρούν) το «status» του νησιού. Βλ. σχετικά Diana Markides, *Cyprus 1957-1963: from Colonial*

Στην Ελλάδα η κυβέρνηση Καραμανλή ήταν επιφυλακτική όχι γιατί διαφωνούσε με την πραγματοποίηση μερικών συνταγματικών τροποποιήσεων αλλά γιατί θεωρούσε πως κάτι τέτοιο έπρεπε να γίνει πολύ προσεχτικά και σε ένα πνεύμα συνεννόησης με την Τουρκία. Τις σχετικές επιφυλάξεις αποτύπωσε σε ένα αυστηρό γράμμα του (με ημερομηνία 19.4.1963) προς τον Μακάριο ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Ευάγγελος Αβέρωφ.¹⁴ Το ίδιο περίπου διάστημα, από τη θέση της αντιπολίτευσης ο Γεώργιος Παπανδρέου, ηγέτης της Ένωσης Κέντρου, κατηγορούσε με σφοδρότητα την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) και προσωπικά τον Καραμανλή για τη λύση που έδωσαν στο Κυπριακό. Ήταν η περίοδος κατά την οποία βρισκόταν σε κορύφωση ο «ανένδοτος αγώνας» τον οποίο είχε ξεκινήσει η Ένωση Κέντρου την επαύριον της εκλογικής αναμέτρησης του Οκτωβρίου του 1961.¹⁵ Η παραίτηση του πρωθυπουργού Καραμανλή (11 Ιουνίου 1963) και η διαδοχή του από κυβέρνηση υπό τον Παναγιώτη Πιπινέλη, η οποία θα οδηγούσε τη χώρα σε εκλογές, επιτάχυνε τις εξελίξεις στο Κυπριακό. Τον Νοέμβριο του 1963 ένα κείμενο με προτάσεις για τροποποίηση του κυπριακού Συντάγματος είχε ετοιμαστεί και είχε μάλιστα διαβιβασθεί στον Βρετανό ύπατο αρμοστή sir Arthur Clark ούτως ώστε αυτός να ενημερώσει την κυβέρνησή του. Η θετική στάση που είχε δείξει ο Clark το προηγούμενο διάστημα απέναντι στο ενδεχόμενο να γίνουν κάποιες συνταγματικές τροποποιήσεις, υπήρξε καθοριστική για την απόφαση του Μακαρίου να προχωρήσει στην υποβολή των λεγόμενων Δεκατριών Σημείων, όπως έμειναν γνωστές οι σχετικές προτάσεις του.¹⁶ Η ενέργεια αυτή, στο τέλος του μηνός Νοεμβρίου, θα

Conflict to Constitutional Crisis The Key Role of the Municipal Issue, University of Minnesota, Minneapolis 2001, σ. 124. Για τις τελευταίες προσπάθειες επίλυσης του ζητήματος, το διάστημα Ιανουαρίου – Μαΐου 1963 βλ. αναλυτικά Ό.π., σσ. 99 – 127.

¹⁴ Το γράμμα του Αβέρωφ στο Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών: Κυπριακό 1950 – 1963*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1982, σσ. 324 – 329.

¹⁵ Για τη θέση του Κυπριακού στον «ανένδοτο» βλ. Χρήστος Χρηστίδης, «Το Κυπριακό και η ελλαδική κοινή γνώμη», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 187 – 188.

¹⁶ Για τον ρόλο του Βρετανού ύπατου αρμοστή έχουν διατυπωθεί διάφορες εκτιμήσεις. Η βρετανική κυβέρνηση φέρεται πράγματι να επεξεργάστηκε κάποιο πλάνο για συνταγματικές τροποποιήσεις, με τα υπουργεία Εξωτερικών και Κοινοπολιτειακών Σχέσεων να διατηρούν αποκλίνουσες προσεγγίσεις. Οι απόψεις ποικίλλουν ως προς το αν η στάση του Clark ισοδυναμούσε ή όχι με μία σαφή έγκριση της πρωτοβουλίας του Μακαρίου (με το συγκεκριμένο περιεχόμενο των Δεκατριών Σημείων) από τη βρετανική κυβέρνηση. Βλ. ενδεικτικά Σωτήρης Ριζάς, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία σε αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό, 1963 – 1967*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000, σσ. 29 – 33· Φίλιππος Στυλιανού, «Τα 13 Σημεία», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 86 – 101· Παύλος Τζεργιάς, *Η Κύπρος από την αρχαιότητα ως την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, τομ.Β', εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2004, σσ. 524 – 528· D. Markides, ό.π., σσ. 132 – 149 και 155 – 156.

σηματοδοτούσε την έναρξη μίας καινούργιας περιόδου για το Κυπριακό, γεμάτης με ανατρεπτικές εξελίξεις.

Κεφάλαιο Πρώτο: Τα Δεκατρία Σημεία, η έκρηξη των διακοινοτικών συγκρούσεων και η Διάσκεψη του Λονδίνου.

Στις 30 Νοεμβρίου ή κατ' άλλες εκδοχές στις 29 ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος επέδωσε το έγγραφο των Δεκατριών Σημείων στον Fazıl Küçük, προσκαλώντας, με αυτό τον τρόπο, την τουρκοκυπριακή κοινότητα σε διαπραγματεύσεις. Οι εισηγήσεις του Κύπριου προέδρου κινούνταν προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης ενός πιο ενοποιημένου κράτους. Αναφέρονται ενδεικτικά τα εξής σημεία: κατάργηση του δικαιώματος αρνησικυρίας (veto) του προέδρου και του αντιπροέδρου, εκλογή του Έλληνα προέδρου και του Τούρκου αντιπροέδρου της Βουλής από το σύνολο των βουλευτών και όχι από τους βουλευτές της κάθε κοινότητας ξεχωριστά, ίδρυση ενιαίων δήμων, συμμετοχή Ελλήνων και Τούρκων στη δημόσια υπηρεσία κατ' αναλογία πληθυσμού, κατάργηση της διάταξης για χωριστές πλειοψηφίες στη Βουλή ως προϋπόθεση για την ψήφιση συγκεκριμένων νόμων.¹⁷ Το κείμενο δόθηκε και στους πρέσβεις των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων, Μεγάλης Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας, με τη διευκρίνιση πάντως πως η κυπριακή κυβέρνηση θεωρούσε το ζήτημα εσωτερικό και δεν αναγνώριζε σε οποιονδήποτε δικαίωμα ανάμειξης ή οποιασδήποτε επέμβασης.¹⁸

Στο μεταξύ στην Ελλάδα, στην εξουσία είχε ανέλθει, μετά τις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου, κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Η χώρα, όμως, βρισκόταν σε κατάσταση πολιτικής αβεβαιότητας καθώς οι νικητές δεν είχαν εξασφαλίσει κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Το ενδεχόμενο νέων εκλογών φάνταζε αρκετά πιθανό. Η κατάθεση των προτάσεων εκ μέρους του Μακαρίου είχε γίνει χωρίς συνδιαβούλευση με την ελληνική κυβέρνηση αν και η τελευταία φαίνεται να είχε κάποιες ενδείξεις σχετικά με τις προθέσεις του Κύπριου προέδρου.¹⁹ Μετά τις 30 Νοεμβρίου, η Ελλάδα δεν εξέφρασε επίσημα καμία αντίρρηση, αντίθετα η θέση της

¹⁷ Το πλήρες κείμενο των Δεκατριών Σημείων μαζί με την αιτιολόγησή τους στο Γ. Κληρίδης, *ό.π.*, σσ. 191 – 207.

¹⁸ Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σ. 83· Τα Δεκατρία Σημεία έθιγαν πάντως θεμελιώδη, μη τροποποιήσιμα άρθρα του Συντάγματος και υπ' αυτή, τουλάχιστον, την έννοια μία κάποια διαβούλευση με τις Εγγυήτριες Δυνάμεις έδειχνε να είναι απαραίτητη. Η στάση της κυπριακής κυβέρνησης συνιστούσε, μάλλον, μία προσπάθεια να τονιστεί η ανεξαρτησία του κράτους σε βάρος των δεσμεύσεων της «Ζυρίχης».

¹⁹ Ο Έλληνας επιτετραμμένος στη Λευκωσία Ευστάθιος Λαγάκος μαρτυρεί ότι περί τα τέλη Νοεμβρίου είχε λάβει γνώση του σχετικού εγγράφου σε συνάντησή του με την Κύπρια υπουργό Δικαιοσύνης Στέλλα Σουλιώτη. Βλ. σχετικά Μενέλαος Αλεξανδράκης, Βύρων Θεοδωρόπουλος και Ευστάθιος Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950 – 1974. Μία ενδοσκόπηση*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987, σσ. 32 – 33.

ότι επρόκειτο περί εσωτερικού θέματος της Κύπρου ήταν ταυτόσημη με την ελληνοκυπριακή άποψη. Από την άλλη, ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Feridun Erkin, στις 6 Δεκεμβρίου, χαρακτήρισε το κείμενο «εντελώς απαράδεκτο».²⁰ Η επίσημη αρνητική απάντηση της Τουρκίας ήρθε, δέκα ημέρες αργότερα, μέσα από διακοίνωση την οποία επέδωσε στον Μακάριο ο πρέσβης Mazhar Özkol. Την απόρριψη των προτάσεων συνόδευε η προειδοποίηση να μην διαταραχθεί η ισορροπία της «Ζυρίχης». Ο Μακάριος αντέδρασε χαρακτηρίζοντας τη διακοίνωση απαράδεκτη επέμβαση στα εσωτερικά του κράτους. Το ζήτημα είχε αρχίσει πλέον να αποκτά μεγαλύτερες διαστάσεις. Στις 19 Δεκεμβρίου στο Παρίσι, στο πλαίσιο συνόδου του NATO, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Erkin άδραξαν την ευκαιρία για να συζητήσουν την κατάσταση στη μεγαλόνησο. Την επομένη συνομίλησαν με τον Κύπριο ομόλογό τους, Σπύρο Κυπριανού, στην ετήσια σύνοδο που λάμβανε χώρα ανάμεσα στα τρία κράτη με βάση σχετική πρόνοια των Συνθηκών Ζυρίχης και Λονδίνου. Εκεί ο Τούρκος υπουργός φέρεται να συμφώνησε να μεσολαβήσει προκειμένου η τουρκοκυπριακή πλευρά να προσέλθει σε διαπραγμάτευση. Μετά το πέρας της συνάντησης ο Βενιζέλος δήλωσε πιο αισιόδοξος ότι θα ξεπεραστεί το αδιέξοδο στο Κυπριακό, με τον Κυπριανού να τηρεί περισσότερο επιφυλακτική στάση.²¹

Οι επόμενες ώρες, με την έκρηξη βίαιων διακοινοτικών επεισοδίων στη Λευκωσία, θα δημιουργούσαν μία νέα κατάσταση και θα καθιστούσαν δυσκολότερη την εξεύρεση διπλωματικής λύσης. Η ένοπλη αντιπαράθεση ξέσπασε το βράδυ της 20^{ης} προς την 21^η Δεκεμβρίου με αφορμή την άρνηση Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι επέβαιναν σε αυτοκίνητο, να υποβληθούν σε έλεγχο από Ελληνοκύπριους αστυνομικούς.²² Η βία επεκτάθηκε γρήγορα και δημιούργησε καινούργια δεδομένα, με την Τουρκία να απειλεί με στρατιωτική επέμβαση. Στις 26 Δεκεμβρίου ο Μακάριος αλλά και ο Kışık αποδέχτηκαν συμφωνία, η οποία είχε επιτευχθεί

²⁰ Π. Τζερμιάς, *ό.π.*, σ. 529.

²¹ Για τις δηλώσεις των δύο βλ. *Η Αυγή*, 21.12.1963, σ. 6· *Το Βήμα*, 21.12.1963, σ. 12· *Ελευθερία*, 21.12.1963, σ.8· *Η Καθημερινή*, 21.12.1963, σ. 10.

²² Για την κλιμάκωση της έντασης κατά τον μήνα Δεκέμβριο, μέχρι και το πρώτο αιματηρό συμβάν βλ. D. Markides, *ό.π.*, σσ. 152 – 154· Στο σημείο αυτό πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η αιματηρή σύγκρουση δεν προέκυψε από το πουθενά. Η τουρκοκυπριακή εξτρεμιστική οργάνωση TMT, ιδρυθείσα το 1957, συνέχιζε τη δράση της και μετά τη δημιουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Στον αντίποδα, Ελληνοκύπριοι συγκρότησαν δική τους παραστρατιωτική οργάνωση, πιθανότατα μέσα στο έτος 1962, με επικεφαλής τον υπουργό Εσωτερικών Πολύκαρπο Γιωρκάτζη. Το γεγονός ότι οι δύο πλευρές είχαν αναπτύξει εγγράφως «σχέδια» αντιμετώπισης πιθανής εχθρικής ενέργειας, έτσι όπως την προέβλεπαν, αποτυπώνει ανάγλυφα την αμοιβαία έλλειψη εμπιστοσύνης. Για τις οργανώσεις και τα «σχέδια» βλ. Γ. Κληρίδης, *ό.π.*, σσ. 210 – 237· Π. Τζερμιάς, *ό.π.*, σσ. 535 – 545 και 547 – 552.

ανάμεσα στις Εγγυήτριες Δυνάμεις, σύμφωνα με την οποία οι Βρετανοί θα αναλάμβαναν έναν ειρηνευτικό ρόλο, παρεμβαλλόμενοι ανάμεσα στις δύο πλευρές. Τα ελληνικά και τα τουρκικά στρατεύματα, τα οποία βρίσκονταν στην Κύπρο με βάση το Σύνταγμα του 1960, θα ετίθεντο και αυτά υπό τη βρετανική διοίκηση.²³ Στο μεταξύ, στην Ελλάδα ο Γεώργιος Παπανδρέου είχε στις 24 Δεκεμβρίου υποβάλει στον βασιλιά Παύλο την παραίτησή του, εισηγούμενος τη διεξαγωγή εκλογών.²⁴ Η κυβέρνησή του όμως συνέχιζε να χειρίζεται το Κυπριακό έως ότου διευθετηθεί η ανάληψη της αρχής από νέο, μεταβατικό σχήμα. Η ιδέα για παρεμβολή των Βρετανών υπήρξε εισήγηση του Σοφοκλή Βενιζέλου προς τους Βρετανούς και τους Τούρκους.²⁵ Στις 30 Δεκεμβρίου, σε συνέχεια των όσων είχαν συμφωνηθεί στις 26, υπογράφηκε η συμφωνία της «πράσινης γραμμής» με την οποία η Λευκωσία χωρίστηκε σε ελληνοκυπριακό και τουρκοκυπριακό τομέα. Πέρα από τους αντιπροσώπους των δύο κοινοτήτων, τη συμφωνία υπέγραψε και ο Βρετανός υπουργός Κοινοπολιτειακών Σχέσεων Duncan Sandys ο οποίος είχε φτάσει στο νησί για διαβουλεύσεις.²⁶

Η άφιξη του Sandys στη Λευκωσία σηματοδότησε τις εξελίξεις και για την επόμενη μέρα στο Κυπριακό. Ο αξιωματούχος της βρετανικής κυβέρνησης κατέθεσε πρόταση για σύγκληση διάσκεψης στο Λονδίνο με σκοπό την επίτευξη αμοιβαία αποδεκτής λύσης. Σε αυτή θα συμμετείχαν αντιπροσωπείες των δύο κοινοτήτων και των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων. Στις 2 Ιανουαρίου ο Μακάριος αποδέχθηκε την πρόταση. Κατά την άποψη της κυπριακής κυβέρνησης (οι Τουρκοκύπριοι είχαν αποχωρήσει από αυτή όπως και οι βουλευτές τους από την κυπριακή βουλή), υπήρχαν βασικοί λόγοι οι οποίοι υπαγόρευαν την παρουσία της στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων ακόμη και εάν δεν προσδοκούσε από αυτό την εξεύρεση λύσης. Η αποδοχή της διάσκεψης εξασφάλιζε καταρχάς την Κύπρο έναντι των τουρκικών απειλών και επιπλέον έδινε χρόνο στην ελληνοκυπριακή πλευρά η οποία σε περίπτωση αποτυχίας των διαπραγματεύσεων θα μπορούσε, με βάση το άρθρο 33 του

²³ Γ. Κληρίδης, *ό.π.*, σ. 245.

²⁴ Σε προηγούμενα, σχετική συζήτηση στη Βουλή η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου είχε λάβει ψήφο εμπιστοσύνης χάρη στην υπερψήφιση από την ΕΔΑ. Αρνήθηκε, εντούτοις, να στηριχτεί στις ψήφους της Αριστεράς όπως και να συναινέσει στη δημιουργία νέας κυβέρνησης η οποία θα προέκυπτε από την Ένωση Κέντρου και την ΕΡΕ. Βλ. σχετικά Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946 – 1967*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 336.

²⁵ Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σ. 99.

²⁶ Για τη συμφωνία η οποία πήρε το όνομά της από το πράσινο μολύβι με το οποίο χαράχτηκε στον χάρτη η διαχωριστική γραμμή βλ. Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 111.

καταστατικού χάρτη του ΟΗΕ, να προσφύγει στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού.²⁷

Οι εργασίες της Διάσκεψης του Λονδίνου ξεκίνησαν στις 15 Ιανουαρίου. Επικεφαλής της ελληνοκυπριακής αντιπροσωπείας ήταν ο πρόεδρος της Βουλής Γλαύκος Κληρίδης και της τουρκοκυπριακής ο Rauf Denktaş. Την Ελλάδα και την Τουρκία εκπροσώπησαν οι υπουργοί των εξωτερικών, Χρήστος Ξανθόπουλος-Παλαμάς²⁸ και Feridun Erkin αντίστοιχα, ενώ της βρετανικής αντιπροσωπείας ηγήθηκε ο υπουργός Κοινοπολιτειακών Σχέσεων Duncan Sandys. Εκ μέρους της Κυπριακής Δημοκρατίας παρευρέθηκε ο υπουργός Εξωτερικών Σπύρος Κυπριανού.²⁹ Η πρώτη εβδομάδα της διάσκεψης υπήρξε πραγματικά καθοριστική για τη συνέχειά της. Σε επιτροπή εργασίας η οποία συστάθηκε υπό την προεδρία του Sandys η ελληνοκυπριακή και η τουρκοκυπριακή αντιπροσωπεία υπέβαλαν εγγράφως τις θέσεις τους για τη λύση του Κυπριακού. Σε γενικές γραμμές οι Ελληνοκύπριοι ζήτησαν ενιαίο, ανεξάρτητο κράτος, με κοινοβουλευτικό σύστημα και κατοχύρωση των δικαιωμάτων των Τουρκοκυπρίων ως μειονότητας, με αυτονομία σε θέματα παιδείας, θρησκείας και πολιτισμού. Ζήτησαν επίσης την κατάργηση των Συνθηκών Εγγυήσεως και Συμμαχίας. Από την άλλη οι Τουρκοκύπριοι υποστήριζαν τη μετακίνηση πληθυσμού με σκοπό τη δημιουργία μίας ή δύο αυτόνομων, αμιγώς τουρκικών περιοχών, παραπέμποντας σε ομοσπονδιακό σύστημα. Οι Συνθήκες Εγγυήσεως και Συμμαχίας έπρεπε να παραμείνουν σε ισχύ.³⁰ Στις 22 Ιανουαρίου οι Βρετανοί κατέθεσαν προς τις δύο πλευρές ολοκληρωμένες συμβιβαστικές προτάσεις οι οποίες περιελάμβαναν ανάμεσα σε άλλα περιορισμένη μετακίνηση πληθυσμού και χωριστές ομαδοποιήσεις ελληνικών και τουρκικών χωριών.³¹ Καθώς οι θέσεις αυτές βάρυναν προς την τουρκοκυπριακή οπτική, απορρίφθηκαν από τους Ελληνοκυπρίους.

Προτεραιότητα για τους Βρετανούς έγινε πλέον η προώθηση ενός σχεδίου για την ειρήνευση στην Κύπρο, με τη συμφωνία για το συνταγματικό καθεστώς να παραπέμπεται σε επόμενο στάδιο.³² Ο Μακάριος φερόταν, σε αντίθεση με την

²⁷ Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 117· Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 42 – 43· Για τους λόγους της προτίμησης της κυπριακής κυβέρνησης στον ΟΗΕ (απόσπαση υποστήριξης μεγάλου αριθμού κρατών, υποβάθμιση Συνθηκών Συμμαχίας και Εγγυήσεως, αποτροπή της τουρκικής απειλής κ.ά.) βλ. Γιάννος Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό πρόβλημα 1960-1974*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σσ. 76 – 77.

²⁸ Ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς ήταν υπουργός υπηρεσιακής κυβέρνησης υπό τον Ιωάννη Παρασκευόπουλο την οποία όρισε ο βασιλιάς Παύλος στις 31 Δεκεμβρίου, με εντολή να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές.

²⁹ Γ. Κληρίδης, *ό.π.*, σ. 251.

³⁰ Για τις θέσεις που κατέθεσαν οι δύο πλευρές βλ. *Ό.π.*, σσ. 300 – 302.

³¹ *Ό.π.*, σσ. 319 – 321.

³² *Ό.π.*, σ. 321.

ελληνική κυβέρνηση, να απορρίπτει παρέμβαση του NATO και να προσανατολίζεται σε παραπομπή του Κυπριακού στον ΟΗΕ, στηριζόμενος και στην υποστήριξη της ΕΣΣΔ.³³ Την ίδια στιγμή οι Δυτικοί φοβούνταν πως οι Σοβιετικοί θα επεδίωκαν να εκμεταλλευτούν την κρίση του Κυπριακού για να δημιουργήσουν πρόβλημα στο NATO.³⁴ Στις 31 Ιανουαρίου κατατέθηκε ενώπιον των αντιπροσωπειών στο Λονδίνο κοινό αγγλοαμερικανικό σχέδιο. Οι πιο σημαντικές πρόνοιές του περιελάμβαναν την αποστολή ειρηνευτικής δύναμης τουλάχιστον 10000 ανδρών, προερχόμενων από χώρες του NATO, τη δέσμευση των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων ότι θα απείχαν για τρεις μήνες από οποιαδήποτε επέμβαση στο ζήτημα της Κύπρου και τον ορισμό μεσολαβητή από χώρα του NATO πλην των ΗΠΑ και των Εγγυητριών Δυνάμεων. Κρίσιμο σημείο της πρότασης υπήρξε η απόδοση αρμοδιοτήτων στον διοικητή της ειρηνευτικής δύναμης που θα λάμβανε εντολές από μία διακυβερνητική επιτροπή στην οποία θα αντιπροσωπεύονταν οι χώρες οι οποίες θα μετείχαν στην αποστολή στρατευμάτων.³⁵

Η Τουρκία και οι Τουρκοκύπριοι αποδέχτηκαν το Σχέδιο ενώ και η Ελλάδα (με τη σύμφωνη γνώμη των αρχηγών της Ένωσης Κέντρου και της ΕΡΕ) τοποθετήθηκε θετικά, διατυπώνοντας όμως κάποιες επιφυλάξεις σχετικά με τον ρόλο του μεσολαβητή αλλά και αναφορικά με σημεία που «φαίνονταν να αγνοούν την ύπαρξη ανεξάρτητου κράτους στην Κύπρο».³⁶ Οι προτάσεις αυτές οι οποίες επιδόθηκαν επίσημα και στον ίδιο τον Μακάριο στις 2 Φεβρουαρίου, απορρίφθηκαν από τον Κύπριο πρόεδρο δύο ημέρες αργότερα. Η κύρια ένσταση είχε να κάνει με το ενδεχόμενο παράκαμψης της κυπριακής κυβέρνησης που θα ήταν δυνατό να συμβεί μέσα από την παρουσία ενός ευάριθμου στρατιωτικού σώματος καθοδηγούμενου από

³³ Ήδη από τα τέλη Δεκεμβρίου η ΕΣΣΔ, σε μήνυμά της προς τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο, τόνιζε ότι ήταν εναντίον κάθε ξένης επέμβασης στην Κύπρο. Ο ίδιος ο Σοβιετικός ηγέτης Nikita Khrushchev δεν δίστασε να προειδοποιήσει την Τουρκία ότι σε περίπτωση επιθετικής ενέργειας, η χώρα του δεν θα έμενε αδιάφορη. Για την παρέμβαση αλλά και τους παράγοντες οι οποίοι προσδιόριζαν τη σοβιετική στάση στο Κυπριακό βλ. Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, «Η Σοβιετική Ένωση και το Κυπριακό πρόβλημα: 1960-1991» στο: Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης και Παναγιώτης Τσάκωνας (επιμ.), *Η Νέα Διεθνής Τάξη: Η Ελλάδα, η Τουρκία και το κυπριακό πρόβλημα*, Αθήνα 1993, σσ. 268 – 269.

³⁴ Για μεγάλο χρονικό διάστημα ακόμη και μετά την έκρηξη των διακοινοτικών συγκρούσεων οι Αμερικανοί ήταν αντίθετοι σε κάθε μορφή ανάμειξης των ιδίων ή του NATO και ευνοούσαν τη διατήρηση της βρετανικής αρμοδιότητας για το θέμα της Κύπρου. Από τη μεριά τους οι Βρετανοί επεδίωκαν να αποσείσουν από πάνω τους την κύρια ευθύνη. Η αμερικανική παρέμβαση αποφασίστηκε μόνο όταν ο υφυπουργός Εξωτερικών George Ball έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου της διεθνοποίησης του Κυπριακού -που θα συνεπαγόταν αναπόφευκτα και σοβιετική ανάμειξη- και μίας πιθανής τουρκικής εισβολής, η οποία θα έφερνε αντιμέτωπες δύο χώρες του NATO. Βλ. σχετικά Claude Nicolet, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Bibliopolis, Mannheim 2001, σσ. 188 – 202· Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 59 – 63.

³⁵ Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σσ. 108 – 110.

³⁶ *Ο.π.*, σσ. 113 – 114.

μία επιτροπή ξένων συμφερόντων. Η κυπριακή κυβέρνηση αντιπρότεινε τη συγκρότηση σώματος υπό την έγκριση και τον έλεγχο του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ.³⁷ Ακολούθησαν ατελέσφορες συζητήσεις για την επίτευξη λύσης κοινά αποδεκτής, με τις εργασίες της διάσκεψης στο Λονδίνο να ολοκληρώνονται στις 10 Φεβρουαρίου. Ο Αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών George Ball, με ταξίδι του αρχικά στην Αθήνα και έπειτα στη Λευκωσία, κατέβαλε μία ύστατη προσπάθεια για διευθέτηση του ζητήματος με βάση το περίγραμμα του σχεδίου της 31^{ης} Ιανουαρίου. Ο Μακάριος παρέμεινε ανένδοτος, διανοίγοντας με τη στάση του ένα νέο κεφάλαιο για το Κυπριακό.³⁸

Το Κυπριακό σε "ανάφλεξη": Οι πρώτες αντιδράσεις του Τύπου μέχρι την προσώρας "ανακωχή"

Από τα τέλη Νοεμβρίου έως και την 21^η Δεκεμβρίου 1963, το Κυπριακό ενδιαφέρει τον ελληνικό Τύπο χωρίς πάντως να βρίσκεται στο προσκήνιο του. Τα σχετικά με το ζήτημα ρεπορτάζ εντοπίζονται κυρίως στο οπισθόφυλλο των εφημερίδων το οποίο καλύπτει μία ευρεία θεματολογία ειδήσεων από το εσωτερικό και το εξωτερικό. Το Κυπριακό επισκιάζεται από την εσωτερική πολιτική αντιπαράθεση και τη συζήτηση για το ενδεχόμενο νέων εκλογών και σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις η *Καθημερινή* και η *Ελευθερία* το προβάλλουν στην πρώτη τους σελίδα. Τα μικρότερα σε εύρος και ανάλυση σχετικά θέματα ανήκουν στην *Αυγή*. Οι πρώτες πληροφορίες για τα Δεκατρία Σημεία του αρχιεπισκόπου Μακαρίου κυκλοφόρησαν στις 5 Δεκεμβρίου χωρίς πάντως να γίνεται αναφορά στο περιεχόμενο των προτάσεων.³⁹ Οι εφημερίδες τόνισαν ότι οι προτάσεις δεν επρόκειτο να αποτελέσουν αντικείμενο συζήτησης ανάμεσα στις κυβερνήσεις των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων γιατί «από ελληνικής πλευράς παγίως υποστηρίζεται ότι το θέμα αποτελεί εσωτερική υπόθεσιν της

³⁷ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 64 – 65.

³⁸ Για την επίσκεψη του Ball στη Λευκωσία, τις προτάσεις του και την πίεση που άσκησε στην κυπριακή κυβέρνηση βλ. Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σσ. 118 – 124· Βλ. επίσης Κώστας Βενιζέλος, «Οι αμερικανικές παρεμβάσεις στο Κυπριακό, 1964-1967», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 207 – 211· Για τη μορφή της πολιτικής λύσης που είχαν οι Αμερικανοί στο μυαλό τους (προτίμηση σε ομοσπονδιακό σύστημα) βλ. Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 66 – 69.

³⁹ Εξαίρεση αποτέλεσε η *Ελευθερία*, η πληροφόρηση της οποίας έκανε λόγο για κατάργηση των χωριστών δήμων, των χωριστών πλειοψηφιών στη Βουλή και της αντιπροσώπευσης των δύο κοινοτήτων σε ποσοστά 70% – 30% στη δημόσια υπηρεσία. Λανθασμένη ήταν η πληροφορία για εισήγηση σχετική με κατάργηση «της Συνθήκης Εγγυήσεως, ίσως δε και της Συμμαχίας». Βλ. σχετικά *Ελευθερία*, 5.12.1963, σ. 8.

Κύπρου».⁴⁰ Στο σύνολό τους τα Δεκατρία Σημεία παρουσιάστηκαν στα φύλλα της 11^{ης} Δεκεμβρίου. Την περίοδο αυτή, αν και ο Τύπος εμφάνιζε με μία θετική διάθεση την πρωτοβουλία του Μακαρίου, έλειψε ο ιδιαίτερος σχολιασμός ή σχετικά άρθρα γνώμης. Ξεχωρίζει μόνο μία κριτική από την *Καθημερινή* της 12^{ης} Δεκεμβρίου. Από την πρωτοσέλιδη στήλη *Καθημερινά* επισημάνθηκε πως «θα ήταν καλό οι προτάσεις να περιοριστούν στους Δήμους». Η «πρυτανεύσασα αρχή» στην Ζυρίχη ήταν πως η τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν μπορούσε να αγνοηθεί και «δεν θα έπρεπε να δοθεί η εντύπωση πως οι Ελληνοκύπριοι ξεφεύγουν από αυτό το πλαίσιο».⁴¹

Η έκρηξη των αιματηρών διακοινοτικών συγκρούσεων άλλαξε άρδην τα δεδομένα, με το Κυπριακό να αποκτά πλέον μία μόνιμη σχεδόν θέση στα πρώτα θέματα των εφημερίδων. Ο τόνος ήταν σε πολλές περιπτώσεις δραματικός. Παράλληλα όμως, οι ειδήσεις για την κατάσταση στην Κύπρο και για τις εν γένει διπλωματικές εξελίξεις περιπλέκονταν με την εσωτερική πολιτική επικαιρότητα. Στις 20 Δεκεμβρίου είχε ξεκινήσει στη Βουλή η συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου. Η διαφαινόμενη νέα προσφυγή στις κάλπες θα συνδεόταν με τα επεισόδια στη μεγαλόνησο, με τον Τύπο να αναπαράγει αλλά και να τροφοδοτεί τη σχετική κομματική αντιπαράθεση. Οι εφημερίδες, στις πρώτες σχετικές με τις συγκρούσεις αναφορές τους, στις 22 Δεκεμβρίου, συμφωνούσαν πως τα επεισόδια, τα οποία είχαν ήδη οδηγήσει σε νεκρούς και τραυματίες, ήταν «συνεπεία της προκλητικής στάσεως των Τούρκων».⁴² Τα γεγονότα περιγράφονταν με λεπτομέρεια. Αν και από τα σχετικά κείμενα δεν έλειπε η τουρκοκυπριακή ή τουρκική εκδοχή, η βασική εικόνα που δινόταν είναι πως οι Τούρκοι ήταν αυτοί οι οποίοι είχαν επιτεθεί πρώτοι. Η προκλητικότητα και η

⁴⁰ *Η Καθημερινή*, 5.12.1963, σ. 1· Βλ. επίσης *Ελευθερία*, 5.12.1963, σ. 8· *Η Αυγή*, 5.12.1963, σ. 6· *Το Βήμα*, 5.12.1963, σ. 6.

⁴¹ *Η Καθημερινή*, 12.12.1963, σ. 1· Σε μία άλλη περίπτωση, η ίδια στήλη υπερασπίστηκε την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης – Λονδίνου βλέποντας σε δηλώσεις του αρχιεπισκόπου Μακαρίου (είχε αναφέρει ότι το 1959 είχε εκφράσει μεγάλες ανησυχίες σχετικά με ορισμένες διατάξεις του Συντάγματος και είχε καταβάλει ανεπιτυχώς σκληρές προσπάθειες για να επέλθουν ορισμένες τροποποιήσεις) προσπάθεια μετάθεσης ευθυνών. Βλ. *Η Καθημερινή*, 18.12.1963, σ. 1· Αντίθετα η *Ελευθερία* εκμεταλλεύτηκε την είδηση για να επιτεθεί πρώτα στην ΕΡΕ και την αμέσως επόμενη ημέρα και στον Μακάριο. Βλ. αντίστοιχα το ειδησεογραφικό θέμα στην *Ελευθερία*, 17.12.1963, σ. 1 και το σχόλιο από την πρωτοσέλιδη στήλη *Ελευθερία* στην *Ελευθερία*, 18.12.1963, σ. 1· Η συζήτηση για την «Ζυρίχη» θα επανερχόταν από καιρού εις καιρόν καθ' όλη τη διάρκεια των επόμενων μηνών.

⁴² *Η Αυγή*, 22.12.1963, σ. 10· Βλ. επίσης *Το Βήμα*, 22.12.1963, σσ. 1 και 10· *Ελευθερία*, 22.12.1963, σσ. 1 και 15· *Η Καθημερινή*, 22.12.1963, σ. 14· Οι συγκρούσεις θεωρήθηκαν από τους Ελληνοκύπριους ανταρσία εναντίον του νόμιμου κράτους. Αντίθετα, σύμφωνα με την τουρκοκυπριακή οπτική, οι Έλληνες ήταν εκείνοι οι οποίοι αποπειράθηκαν να ανατρέψουν τις Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου (βλ. Δεκατρία Σημεία).

βιαιότητα χαρακτηρίζαν τον αντίπαλο.⁴³ Η *Καθημερινή* σε πρωτοσέλιδο άρθρο της στις 24 Δεκεμβρίου, έγραφε ότι οι Τουρκοκύπριοι είχαν αποδυθεί σε ένοπλο τρομοκρατικό αγώνα «κατά παντός Έλληνας αδιακρίτως». Η κατάσταση περιγραφόταν ως δραματική και για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η εφημερίδα υποστήριξε πως χρειαζόταν «κυβέρνηση εμπιστοσύνης της εθνικόφρονος μερίδος» - εννοούσε, εδώ, κυβέρνηση συνεργασίας ΕΡΕ – Ένωσης Κέντρου- για να διαβουλευτεί τόσο με την Κύπρο όσο και με την Τουρκία. Η «παρούσα κυβέρνηση» δεν μπορούσε να το κάνει γιατί για ορισμένους ηγέτες του Κέντρου ο Μακάριος ήταν «προδότης» και για άλλους «έξαλλος» και απέναντι στην Τουρκία κάποιοι ήταν αδιάλλακτοι και κάποιοι άλλοι το ακριβώς αντίθετο. Επιπρόσθετα, ένας νέος σάλος - προεκλογικός, εκλογικός και μετεκλογικός- θα αύξανε τους κινδύνους.⁴⁴

Την ίδια ημέρα, το *Βήμα* σε πρωτοσέλιδο θέμα του για την εσωτερική πολιτική κατάσταση, έγραφε ότι η ΕΡΕ «επικαλούμενη το Κυπριακόν επιχειρεί να ματαιώσει την διάλυσιν» (της Βουλής).⁴⁵ Τις εξελίξεις στην Κύπρο η εφημερίδα σχολίαζε με πρωτοσέλιδη τοποθέτηση από τη στήλη *Σημειώματα* με την οποία καταφερόταν κατά της τουρκοκυπριακής ηγεσίας η οποία συστηματικά είχε καλλιεργήσει στην κοινότητά της το μένος. Η αναθεώρηση του Συντάγματος αλλά και των Συμφωνιών ήταν αναγκαία και προς αυτή την κατεύθυνση όφειλε να συμβάλει και η Τουρκία εγκαταλείποντας την όποια «χίμαιραν ανακτίσεως της Κύπρου».⁴⁶ Η έτερη εφημερίδα του Κέντρου, *Ελευθερία*, διατύπωσε την άποψη ότι οι φόντοι και οι τραυματισμοί Ελλήνων και Τούρκων δεν ήταν παρά «φόρος αίματος καταβαλλόμενος συνεπεία των επαισχύντων συμφωνιών της Ζυρίχης».⁴⁷ Η *Αυγή*, από την άλλη, ήδη σε ρεπορτάζ της 22^{ας} Δεκεμβρίου υποστήριξε ότι σύμφωνα με τις πληροφορίες της, η κυβέρνηση «παρουσιάζεται πολύ συνετώτερη» στο Κυπριακό συγκριτικά με τη θέση που λάμβανε ως αντιπολίτευση. Συγκεκριμένα, ασκούσε πιέσεις στην κυπριακή κυβέρνηση για να μην επιμείνει στο ζήτημα της αναθεώρησης του Συντάγματος έτσι ώστε να μην διαταραχθούν οι ισορροπίες στους κόλπους της ατλαντικής συμμαχίας.⁴⁸ Στις 24 Δεκεμβρίου από τη *Φωνή της Αλήθειας* η εφημερίδα

⁴³ Είναι εν πολλοίς κατανοητή η μονόπλευρη παρουσίαση σε μία συγκυρία ένοπλης σύγκρουσης όπου διακυβεύεται εθνικό συμφέρον. Ειδεχθή εγκλήματα διαπράχθηκαν και από την ελληνοκυπριακή πλευρά τα οποία η τουρκική προπαγάνδα προσπάθησε να εκμεταλλευτεί κάνοντας αβάσιμα λόγο ακόμα και για γενοκτονία. Βλ. σχετικά Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σσ. 111 – 115.

⁴⁴ *Η Καθημερινή*, 24.12.1963, σ. 1.

⁴⁵ *Το Βήμα*, 24.12.1963, σ. 1.

⁴⁶ Στο ίδιο.

⁴⁷ *Ελευθερία*, 24.12.1963, σ. 1.

⁴⁸ *Η Αυγή*, 22.12.1963. σ. 10.

σχολίαζε πως τα γεγονότα επιβεβαίωναν τραγικά όσα είχε προβλέψει η ΕΔΑ για τις συμφορές που περιέκλειαν οι συμφωνίες της Ζυρίχης.⁴⁹

Αντικείμενο ιδιαίτερου σχολιασμού από τον Τύπο αποτέλεσε η συμφωνία της 26^{ης} Δεκεμβρίου. Για την *Αυγή*, τα «τανκς του Χάρτιγκ» «επέστρεφαν» στην Κύπρο. Στο σχετικό θέμα, η εφημερίδα επαναλάμβανε τα περί πιέσεων της ελληνικής κυβέρνησης στον Μακάριο και έκανε λόγο για πρόθεση παραπομπής του θέματος στο ΝΑΤΟ. Σε συναφές άρθρο της στις ίδιες σελίδες, κατηγορούσε τον Παπανδρέου γιατί είχε καλέσει τους Άγγλους αλλά και γιατί είχε προτείνει τη σύσταση ενός Συμβουλίου του Στέμματος για τη διαχείριση του Κυπριακού χωρίς τη συμμετοχή της ΕΔΑ. Από τα βέλη της δεν ξέφευγε ούτε η ΕΡΕ η οποία «ζητούσε μερίδιο της εξουσίας» για να επιβλέπει την «προδοσία».⁵⁰ Πολύ διαφορετική υπήρξε βέβαια η αντιμετώπιση από τις εφημερίδες του Κέντρου. Το πρωτοσέλιδο άρθρο της *Ελευθερίας* «Ειρηνική νίκη» υπήρξε ένα δριμύ «κατηγορώ» κατά των Συμφωνιών της Ζυρίχης και μία ενθουσιώδης υποδοχή της πρωτοβουλίας του Βενιζέλου. Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου χωρίς να διολισθήσει σε λεονταρισμούς όπως ο αντίπαλος και με αριστοτεχνικούς χειρισμούς είχε επιτύχει η Τουρκία να εγκαταλείψει τις απειλές της για μονομερή δράση. Αλλά για όλα αυτά χρειαζόταν «πολιτική ανιδιοτέλει», «αίσθηση ισοτιμίας έναντι των μεγάλων», «επιτέλους ελληνική κυβέρνηση».⁵¹ Το *Βήμα* απέφυγε να θριαμβολογήσει σε ειδησεογραφικό επίπεδο, διερωτώμενο μάλιστα κατά πόσο θα σέβονταν οι Τούρκοι την εκεχειρία. Στο πρωτοσέλιδο άρθρο γνώμης, πάντως, επαινούσε τον Βενιζέλο γιατί απέτρεψε «καταστροφάς» με τους διπλωματικούς του χειρισμούς και χαρακτήριζε «εθνικόν έγκλημα» την εγκατάσταση τουρκικών στρατευμάτων στην Κύπρο.⁵² Το άρθρο κατέληγε στο συμπέρασμα πως η μόνη λύση ήταν να καταστεί η Κύπρος πραγματικά ανεξάρτητη, απαλλασσόμενη από την κηδεμονία και της Ελλάδας και της Τουρκίας.⁵³

Η *Καθημερινή* της 27^{ης} Δεκεμβρίου, αν και παρουσίασε με έναν θετικό τρόπο την είδηση, στο σχόλιό της για το Κυπριακό, επέμεινε στο ζήτημα των εκλογών. Η απάντηση στις κατηγορίες του κεντρώου Τύπου για την «Ζυρίχη» θα ερχόταν λίγες ημέρες αργότερα. Στις 31 Δεκεμβρίου από τα *Καθημερινά* διερωτήθηκε γιατί η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου δεν είχε εκμεταλλευθεί την κρίση του Κυπριακού

⁴⁹ *Η Αυγή*, 24.12.1963, σ. 7.

⁵⁰ *Η Αυγή*, 27.12.1963, σσ. 1 και 5.

⁵¹ *Ελευθερία*, 27.12.1963, σ. 1.

⁵² Οι λέξεις εντός εισαγωγικών, στο πρωτότυπο κείμενο, ήταν γραμμένες με κεφαλαία.

⁵³ *Το Βήμα*, 27.12.1963, σ. 1.

για να προωθήσει την πολιτική της αυτοδιάθεσης ή της Ένωσης. Έκανε λόγο για αυστηρές συστάσεις της κυβέρνησης προς τον Μακάριο οι οποίες αποδείκνυαν την ασυνέπεια μεταξύ αυτών που έλεγε δημοσίως και αυτών που έπραττε η Ένωση Κέντρου.⁵⁴ Η αναφορά της *Καθημερινής*, αν και με σαφή πολιτική στόχευση, έθιγε ένα γεγονός: τη σαφή αποδοκιμασία των χειρισμών του Μακαρίου από τους ηγέτες του Κέντρου.⁵⁵

Ένα αξιοπρόσεκτο στοιχείο στον Τύπο των ημερών είναι και η πρόσληψη της τουρκικής απειλής. Στις 29 Δεκεμβρίου τα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων αναφέρονταν σε προκλητικές υπερπτήσεις πάνω από την Κύπρο και μετέδιδαν πληροφορίες για πρόθεση των Τουρκοκυπρίων να δημιουργήσουν χωριστή κυβέρνηση.⁵⁶ Εξαίρεση αποτέλεσε η *Ελευθερία* η οποία έγραφε στους τίτλους της για «πλήρη ηρεμία» και για ««πορεία προς την ύφεσιν» κατά διαπίστωση του Γεωργίου Παπανδρέου.⁵⁷ Σε σχόλιό της, μάλιστα, παρουσίαζε την ελληνική Δεξιά και τους Τούρκους ως συμμάχους και συνοδοιπόρους ως προς το συμφέρον τους να επικρατήσει σύγχυση. Η *Καθημερινή*, από την άλλη, αν και στο πρώτο της θέμα έγραφε για κατάληψη θέσεων μάχης από την ΤΟΥΡΔΥΚ και διακοπή της επικοινωνίας ανάμεσα στις πόλεις Λευκωσία και Κερύνεια, εξέφραζε σε άρθρο γνώμης τη θέση πως η τουρκική κυβέρνηση δεν λειτουργούσε με (εχθρικό) σχέδιο στην Κύπρο γιατί γνώριζε την ύπαρξη δύο αποτρεπτικών μηχανισμών, του ΝΑΤΟ και του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Η εφημερίδα επέκρινε ως αρνητική τη νευρικότητα που εξέπεμπε ο Παπανδρέου με το να συγκαλεί συσκέψεις για το Κυπριακό οι οποίες λάμβαναν μεγάλη δημοσιότητα.⁵⁸ Πέρα πάντως από τα δημοσιεύματα και τις εκτιμήσεις του Τύπου, γεγονός είναι πως μία από εκείνες τις συσκέψεις συγκλήθηκε κατόπιν πληροφοριών της κυπριακής κυβέρνησης για επικείμενη εισβολή. Εκείνο το βράδυ, της 27^{ης} προς 28^η Ιανουαρίου, ο Βενιζέλος

⁵⁴ *Η Καθημερινή*, 31.12.1963, σ. 1.

⁵⁵ Του λόγου το αληθές αποδεικνύουν τόσο τα διαμειφθέντα ανάμεσα στον Κύπριο πρέσβη Νίκο Κρανιδιώτη και τον Γεώργιο Παπανδρέου τις πρώτες ημέρες μετά την έκρηξη των συγκρούσεων όσο και η επιστολή του Σοφοκλή Βενιζέλου προς τον Μακάριο στις 29 Δεκεμβρίου. Τόσο ο πρωθυπουργός όσο και ο υπουργός Εξωτερικών έψεγαν τη λήψη πρωτοβουλιών από τη μεριά της Λευκωσίας χωρίς προσυνεννόηση με την Αθήνα. Ο πρώτος, μάλιστα, έκανε λόγο για πρόθεση του Μακαρίου να πλήξει, με τις ενέργειές του, την κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου. Βλ. σχετικά Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σσ. 93 – 94 και 97 – 98· Π. Τζεργιάς, *ό.π.*, σ. 571.

⁵⁶ *Η Αυγή*, 29.12.1963, σ. 1· *Το Βήμα*, 29.12.1963, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 29.12.1963, σ. 1.

⁵⁷ *Ελευθερία*, 29.12.1963, σ. 1· Τη διαπίστωση Παπανδρέου προέβαλε και το *Βήμα* χωρίς πάντως να υποβαθμίσει τις τουρκικές κινήσεις.

⁵⁸ *Η Καθημερινή*, 29.12.1963, σ. 1.

ζήτησε από τον Αμερικανό πρέσβη Henry Labouisse την παρέμβαση των ΗΠΑ προκειμένου να αποτραπεί τουρκική στρατιωτική ενέργεια.⁵⁹

Η Διάσκεψη του Λονδίνου και ο ρόλος των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας και της ΕΣΣΔ

Στον ελληνικό Τύπο των δύο πρώτων εβδομάδων του Ιανουαρίου κυριάρχησαν τα ρεπορτάζ επί των διπλωματικών εξελίξεων και οι εκτιμήσεις για την επικείμενη διάσκεψη. Στις 3 Ιανουαρίου η *Καθημερινή* χαρακτήρισε πράξη σύνεσης την αποδοχή από τον Μακάριο της διεξαγωγής διάσκεψης γιατί σε μία ήρεμη ατμόσφαιρα οι Ελληνοκύπριοι θα μπορούσαν να διατυπώσουν τις απόψεις τους. Άλλωστε δεν είχαν πρόθεση να αποστερήσουν τα δικαιώματα των Τουρκοκυπρίων αλλά η υφιστάμενη ρύθμιση έκανε δικαιολογημένα την πλειοψηφία να αισθάνεται αδικημένη.⁶⁰ Το *Βήμα* παρουσιάζοντας την είδηση για τη σύγκληση της διάσκεψης, δημοσίευσε με ερωτηματικό, πληροφορία για πιθανό αγγλοαμερικανικό σχέδιο που θα προέβλεπε αυτόνομο τουρκικό κρατίδιο.⁶¹ Σε πρωτοσέλιδο άρθρο του, τόνιζε την ανάγκη για ψυχραιμία, αποφυγή δυναμικών ενεργειών και διπλωματική δράση, χωρίς να αποκλείεται η εμπλοκή του ΟΗΕ. Η λύση θα απαιτούσε χρόνο και υπομονή.⁶² Η *Αυγή* συνέδεε την αποδοχή της διάσκεψης από τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο με άσκηση πίεσης από τις Εγγυήτριες Δυνάμεις και το ΝΑΤΟ. Προέβαλλε ιδιαίτερα τη στάση της ΕΣΣΔ η οποία είχε καταδικάσει τις τουρκικές απειλές, υπερασπιζόμενη την ανεξαρτησία του λαού της Κύπρου.⁶³ Η αντίληψη της εφημερίδας για τη νέα κρίση του Κυπριακού αποτυπωνόταν χαρακτηριστικά σε σχετικό άρθρο της, στο οποίο επισήμαινε πως τα γεγονότα, τα οποία είχαν ξεκινήσει «με τη μορφή μιας τεχνητής ελληνοτουρκικής διένεξης», εξελίσσονταν σε «αναμέτρηση του ελληνικού λαού με την ιμπεριαλιστική λερναία ύδρα».⁶⁴

Στο μεταξύ, η κατάσταση στην ίδια την Κύπρο δεν ήταν καθόλου ενθαρρυντική. Σε μία λογική δημιουργίας συμπαγών, εθνοτικά "καθαρών" περιοχών (θυλάκων), ένα μεγάλο μέρος του τουρκοκυπριακού πληθυσμού εγκατέλειπε τους χώρους διαμονής του (ενίοτε και με βίαιο εξαναγκασμό από Τουρκοκύπριους

⁵⁹ Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σσ. 99 – 101.

⁶⁰ *Η Καθημερινή*, 3.1.1964, σ. 1.

⁶¹ *Το Βήμα*, 3.1.1964, σσ. 1 και 5.

⁶² *Ο.π.*, σ. 1.

⁶³ *Η Αυγή*, 3.1.1964, σ. 1.

⁶⁴ Στο ίδιο· Αναλυτικά για την πρόσληψη του Κυπριακού από την ΕΔΑ βλ. Κατερίνα Λαμπρινού, *ΕΔΑ 1956-1967. Πολιτική και ιδεολογία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2017, σσ. 366 – 394.

ομοεθνείς) και εγκαθίστατο σε άλλα, προκαθορισμένα σημεία. Αυτές οι μετακινήσεις σε συνδυασμό με την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων υπουργών και βουλευτών από τα πολιτειακά όργανα (αλλά και των Τουρκοκυπρίων υπαλλήλων από τη δημόσια υπηρεσία) απέβλεπαν στη δημιουργία μίας ξεχωριστής, οιονεί κρατικής δομής έξω από το πλαίσιο των Συμφωνιών του 1959.⁶⁵ Τα τεκταινόμενα επί του εδάφους κάλυπτε με συνεχείς ανταποκρίσεις ο ελληνικός Τύπος.⁶⁶ Η *Αυγή* έβλεπε σε αυτά «σχέδιο προς επιβολή επιδιώξεων του NATO». Οι Τουρκοκύπριοι υποδαύλιζαν με έξωθεν υποκίνηση το μίσος και την εχθρότητα, παρέχοντας ένα πρόσχημα στις χώρες του NATO για να επιβάλουν διευθετήσεις οι οποίες θα περιόριζαν την κυριαρχία του κυπριακού κράτους.⁶⁷

Στο διπλωματικό πεδίο, οι προοπτικές για θετική κατάληξη παρουσιάζονταν, ήδη από την αρχή της διάσκεψης, δυσοίωνες. Η *Καθημερινή* έγραφε στις 16 Ιανουαρίου ότι οι ελπίδες ήταν περιορισμένες καθώς από τη μία υπήρχε η ελληνοκυπριακή επιμονή σε ένα ανεξάρτητο κράτος όπου η πλειοψηφία θα κυβερνούσε και από την άλλη η τουρκική και η τουρκοκυπριακή αδιαλλαξία.⁶⁸ Η *Αυγή* παρατηρούσε σε σχετικό της θέμα ότι ο Βρετανός υπουργός Sundys απέφυγε να αναφερθεί στην Κυπριακή Δημοκρατία και την κυβέρνηση της Κύπρου, διακρίνοντας μάλιστα ευνοϊκά την τουρκοκυπριακή μειονότητα από τις μειονότητες σε άλλα μέρη του κόσμου.⁶⁹ Στέρεο έδαφος για ξεκάθαρες τοποθετήσεις έδωσαν το διαφαινόμενο αδιέξοδο, περί τα τέλη του μήνα, και ιδιαίτερα η υποβολή του αγγλοαμερικανικού σχεδίου της 31^{ης} Ιανουαρίου. Στην περίπτωση της *Αυγής* η αρθρογραφία συμβάδισε απαρέγκλιτα με την κομματική γραμμή. Έτσι η εφημερίδα προέβαλε με συνέπεια τη θέση της Αριστεράς η οποία καλούσε τη Δεξιά και το Κέντρο να δεσμευτούν σε

⁶⁵ Για τις ενέργειες των Τουρκοκυπρίων μετά από το ξέσπασμα των διακοινοτικών συγκρούσεων και για τη δημιουργία των θυλάκων οι οποίοι αποτέλεσαν περίπου το 4.8% του κυπριακού εδάφους βλ. Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2015, σσ. 154 – 157.

⁶⁶ Βλ. ενδεικτικά *Η Αυγή*, 10.1.1964, σ. 6· *Το Βήμα*, 8.1.1964, σσ. 1 και 5· *Η Καθημερινή*, 10.1.1964, σ. 6· *Η Καθημερινή*, 14.1.1964, σ. 8· *Ελευθερία*, 11.1.1964, σ. 8· *Ελευθερία*, 15.1.1964, σ. 8· Τις αμέσως επόμενες ημέρες, με την έναρξη της διάσκεψης, κοινή θα ήταν η εκτίμηση του Τύπου ότι δεν επρόκειτο παρά για ένα σχέδιο διαίρεσης με σκοπό την προετοιμασία για την εγκατάσταση ενός ομοσπονδιακού κράτους. Βλ. σχετικά *Η Αυγή*, 16.1.1964, σ. 6· *Το Βήμα*, 19.1.1964, σσ. 1 και 8· *Ελευθερία*, 22.1.1964, σ. 8· *Η Καθημερινή*, 21.1.1964, σ. 8.

⁶⁷ *Η Αυγή*, 10.1.1964, σ. 6.

⁶⁸ *Η Καθημερινή*, 16.1.1964, σ. 1.

⁶⁹ *Η Αυγή*, 16.1.1964, σ. 6· Η εφημερίδα κατά τη διάρκεια της διάσκεψης έκανε επανειλημμένα λόγο, στα ειδησεογραφικά της θέματα, για «εγκατάλειψη» ή «υπονόμευση» του αγώνα των Κυπρίων από την ελληνική κυβέρνηση (και από τα δύο μεγάλα κόμματα). Βλ. ενδεικτικά *Η Αυγή*, 22.1.1964, σσ. 1 και 5· *Η Αυγή*, 24.1.1964, σσ. 1 και 5· *Η Αυγή*, 28.1.1964, σσ. 1 και 7· Γεγονός είναι ότι ανάμεσα στις αντιπροσωπείες Ελλάδας και Κύπρου υπήρχαν διαφορετικές προσεγγίσεις, κάτι που άλλωστε διαφάνηκε και λίγο αργότερα, με τη θέση που έλαβαν έναντι στο αγγλοαμερικανικό σχέδιο της 31^{ης} Ιανουαρίου.

άμεση παραπομπή του θέματος στον ΟΗΕ με στόχο την κατάργηση των Συμφωνιών του 1959 και την αναγνώριση της αυτοδιάθεσης.⁷⁰ Η *Καθημερινή* δεν δίστασε να υποστηρίξει την προσφυγή στον ΟΗΕ σε περίπτωση που η τουρκική αδιαλλαξία δεν υποχωρούσε.⁷¹ Αναφορικά με το ενδεχόμενο αποστολής νατοϊκών δυνάμεων, αφού τόνιζε την προϋπόθεση της συγκατάθεσης της κυπριακής κυβέρνησης, έγραφε πως χρέος των Δυτικών ήταν να εκλείψουν οι τουρκικές απειλές και να δημιουργηθεί ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης στην ελληνική πλευρά.⁷² Αξίζει να σημειωθεί πως σε σχέση με την πιο επιφυλακτική στάση της ηγεσίας της ΕΡΕ απέναντι στην προοπτική του ΟΗΕ, η εφημερίδα σε σχόλιά της δεν δίστασε να συμμεριστεί τη σχετική επιχειρηματολογία του Μακαρίου,⁷³ χαρακτηρίζοντας μάλιστα από ένα σημείο και έπειτα την προσφυγή στον διεθνή οργανισμό ως τη μόνη πραγματοποιήσιμη λύση.⁷⁴ Η προσφυγή στον ΟΗΕ, ακόμη και η αναφορά σε αυτήν εν είδει απειλής, μπορούσε να αποτελέσει ένα όπλο στη φαρέτρα της ελληνικής πλευράς και κατά την *Ελευθερία*.⁷⁵ Τοποθετούμενη έναντι των αγγλοαμερικανικών προτάσεων, η εφημερίδα υπερασπίστηκε την άποψη του Παπανδρέου για αποδοχή του ειρηνευτικού σχεδίου -υπό την προϋπόθεση της έγκρισης του Μακαρίου- και για προσφυγή στον ΟΗΕ για την πολιτική επίλυση του προβλήματος.⁷⁶

Από τη μελέτη του Τύπου το πρώτο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου ξεχωρίζει η επικριτική στάση έναντι κυρίως των Αμερικανών αλλά και των Βρετανών. Το σύνολο του Τύπου συμφωνούσε ότι οι τοποθετήσεις τους βρίσκονταν απέναντι από τα ελληνικά συμφέροντα και αυτό τεκμαίρεται όχι μόνο από την καθεαυτή ειδησεογραφία αλλά και από τον πολιτικό σχολιασμό. Δεν ήταν μόνο η *Αυγή* η οποία

⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά *Η Αυγή*, 28.1.1964, σσ. 1 και 8· Την επιδίωξη της αναγνώρισης της αυτοδιάθεσης της Κύπρου στον ΟΗΕ η ΕΔΑ είχε ζητήσει από την υπηρεσιακή κυβέρνηση, με διάβημά της προς τον υπουργό Εξωτερικών, ήδη πριν από την έναρξη της διάσκεψης. Βλ. σχετικά *Η Αυγή*, 12.1.1964, σσ. 1 και 11.

⁷¹ *Η Καθημερινή*, 28.1.1964, σ. 1.

⁷² *Η Καθημερινή*, 30.1.1964, σ. 1.

⁷³ Στο ίδιο.

⁷⁴ *Η Καθημερινή*, 7.2.1964, σ. 1.

⁷⁵ *Ελευθερία*, 29.1.1964, σ. 1· Στον κεντρικό Τύπο έκαναν την εμφάνισή τους και ενυπόγραφα άρθρα, πανεπιστημιακών ή άλλων συγγραφέων, τα οποία ζητούσαν την παραπομπή του θέματος στον ΟΗΕ με αίτημα την αυτοδιάθεση. Βλ. ενδεικτικά Σπύρος Καλογερόπουλος-Στρατής, «Η κυπριακή κρίσις», *Το Βήμα*, 18.1.1964, σσ. 1 – 2· Θάλεια Κολυβά, «Η λύση του Κυπριακού», *Ελευθερία*, 26.1.1964, σσ. 7 – 8.

⁷⁶ *Ελευθερία*, 7.2.1964, σ. 1· Στο σχόλιό της η εφημερίδα παρουσίαζε τον ηγέτη της Ένωσης Κέντρου να θεωρεί μονόδρομο την επιλογή του ΟΗΕ. Κατ' ακρίβειαν ο Παπανδρέου, λίγες ημέρες νωρίτερα, είχε επισημάνει ότι αποδεχόταν τις συνομιλίες ανάμεσα στις δύο κοινότητες της Κύπρου. Η προσφυγή στον διεθνή οργανισμό θα λάμβανε χώρα εφόσον δεν θα γινόταν κατορθωτή δι' εκείνης της διαδικασίας η αναθεώρηση των Συνθηκών Ζυρίχης – Λονδίνου. Η αποδοχή των αγγλοαμερικανικών προτάσεων -ας μη λησμονείται- συνεπαγόταν την έναρξη μεσολαβητικής πρωτοβουλίας. Βλ. σχετική ανακοίνωση στην *Ελευθερία*, 5.2.1964, σσ. 1 και 7.

άλλωστε από την αρχή της κρίσης είχε διασυνδέσει τα νέα δεινά της Κύπρου με τον «δυτικό ιμπεριαλισμό». Σε μικρότερη ένταση και σε άλλο ύφος δεν έλειψε ούτε η εκ δεξιών κριτική για το State Department το οποίο συνέχιζε «την γραμμήν του Φόστερ Ντάλλες».⁷⁷ Το ίδιο διάστημα η θέση της ΕΣΣΔ παρουσιαζόταν υποστηρικτική στις απόψεις και την τακτική του Μακαρίου. Στις 7 Φεβρουαρίου η Μόσχα με διακοίνωσή της προς τις κυβερνήσεις των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων, των ΗΠΑ και της Γαλλίας, κατάγγελλε την προσπάθεια παρέμβασης του ΝΑΤΟ και τόνιζε πως δεν θα έμενε αδιάφορη σε περίπτωση ξένης επέμβασης στην Κύπρο.⁷⁸ Η *Αυγή* υπερθεμάτισε για άλλη μία φορά· είχε βέβαια από πολύ νωρίτερα, συστηματικά προβάλλει τη σοβιετική ανάμειξη.⁷⁹ Η αντιμετώπιση από τον κεντρικό Τύπο ήταν μάλλον ουδέτερη. Η *Καθημερινή*, κοιτάζοντας από μία άλλη οπτική γωνία, ήταν περισσότερο δύσπιστη. Σχολιάζοντας τη διακοίνωση, αμφισβητούσε την ειλικρίνεια και την εντιμότητα των σοβιετικών σκοπών υποστηρίζοντας πως το Κρεμλίνο θα έβλεπε μετά χαράς το νησί να γίνεται «πεδίο σφαγών».⁸⁰ Στο ίδιο φύλλο πάντως επέκρινε και τους Βρετανούς οι οποίοι με τη στάση τους οδηγούσαν την Κύπρο «σε θανάσιμο εναγκαλισμό με τον διεθνή κομμουνισμό».⁸¹

Στον δρόμο προς τις εκλογές: Οι αλληλοκατηγορίες Κέντρου και Δεξιάς και η διπλή κατεύθυνση της αριστερής κριτικής

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, η νέα κρίση του Κυπριακού "έτρεχε" παράλληλα με κρίσιμες πολιτικές εξελίξεις στο εσωτερικό. Σε αυτό το σημείο του κεφαλαίου θα επιχειρηθεί η ανάδειξη της κομματικής αντιπαράθεσης γύρω από το εθνικό ζήτημα από τις αρχές Ιανουαρίου και κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης του Λονδίνου. Πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία στο "τιμόνι" της χώρας βρέθηκε η υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Ιωάννη Παρασκευόπουλο η οποία είχε αναλάβει την ευθύνη για τη διεξαγωγή εθνικών εκλογών στις 16 Φεβρουαρίου. Ο ορισμός μεταβατικού σχήματος δεν είχε σημάνει, πάντως, τον τερματισμό της συζήτησης γύρω από το ζήτημα της προσφυγής στις κάλπες. Στις αρχές Ιανουαρίου η

⁷⁷ *Η Καθημερινή*, 4.2.1964, σ. 1· Ο John Foster Dulles, ως υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια του κυπριακού απελευθερωτικού αγώνα του 1955 – 1959, υπήρξε δέκτης έντονης κριτικής από τον ελληνικό Τύπο.

⁷⁸ Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 136.

⁷⁹ Ανάμεσα σε πλειάδα ειδησεογραφικών αναφορών για τον ρόλο της ΕΣΣΔ βλ. ενδεικτικά: *Η Αυγή*, 3.1.1964, σσ. 1 και 5· *Η Αυγή*, 9.1.1964, σ. 6· *Η Αυγή*, 31.1.1964, σσ. 1 και 5· Για τη σοβιετική διακοίνωση του Φεβρουαρίου βλ. *Η Αυγή*, 8.2.1964, σσ. 1, 7 και 8.

⁸⁰ *Η Καθημερινή*, 9.2.1964, σ. 1.

⁸¹ Στο ίδιο.

Καθημερινή επέκρινε τη στάση του Παπανδρέου να επιμένει στη άμεση διενέργεια εκλογών, torπιλίζοντας, με αυτό τον τρόπο, τόσο την προοπτική σχηματισμού μίας πολιτικής κυβέρνησης όσο και το ενδεχόμενο η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου να διαχειριζόταν το Κυπριακό «εν ονόματι του λαού». ⁸² Στον αντίποδα ο κεντρώος Τύπος καυτηρίαζε τη σκόπιμη, κατά την άποψή του, διόγκωση του Κυπριακού από την ΕΡΕ με σκοπό την αναβολή των εκλογών. Το *Βήμα* κατηγορήσε το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης και τα όργανά του ότι είχαν καλλιεργήσει την εντύπωση ότι επέκειτο πόλεμος, στέλνοντας με αυτό τον τρόπο το μήνυμα στην Τουρκία ότι οι απειλές της έπιαναν. Και αυτό προς εξυπηρέτηση σκοπών ταπεινών και ιδιοτελών. ⁸³ Η *Ελευθερία* έγραψε πως στην ΕΡΕ ήλπιζαν πως το δικό τους θύμα, η Κύπρος, θα έσωζε τον θύτη. ⁸⁴

Στις 7 Ιανουαρίου ο βασιλιάς Παύλος συγκάλεσε σύσκεψη (Συμβούλιο του Στέμματος) με τη συμμετοχή του πρωθυπουργού, του υπουργού Εξωτερικών της υπηρεσιακής κυβέρνησης Χρήστου Ξανθόπουλου-Παλαμά και των αρχηγών της Ένωσης Κέντρου, Γεώργιου Παπανδρέου και της ΕΡΕ, Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Στόχος ήταν να καθοριστεί η θέση της Ελλάδας στη διάσκεψη του Λονδίνου η οποία θα ξεκινούσε στις 15 του μήνα. Όπως πληροφορούσε τον ελληνικό λαό ο Τύπος της επόμενης ημέρας, είχε επιτευχθεί πλήρης ομοφωνία. Λεπτομέρειες ως προς το περιεχόμενο των συμφωνηθέντων δεν είδαν το φως της δημοσιότητας. Σε επίπεδο σχολιασμού, ξεχώρισε το άρθρο της *Ελευθερίας*, «Η μεταβολή». Σύμφωνα με το άρθρο, στη σύσκεψη είχαν αποφασιστεί οι χειρισμοί στη διάσκεψη του Λονδίνου και όχι η μακροπρόθεσμη πολιτική στο Κυπριακό. Κατά την ερμηνεία της εφημερίδας, η σύγκληση αυτού του συμβουλίου αποδείκνυε την ορθότητα της θέσης της Ένωσης Κέντρου ότι η υπηρεσιακή κυβέρνηση είχε την ικανότητα να χειριστεί το Κυπριακό χωρίς να επιβραδυνθεί η πορεία προς τις εκλογές. Επιπρόσθετα σηματοδοτούσε και μία μεταβολή στον χειρισμό των θεμάτων της εξωτερικής πολιτικής, σε σχέση με την περίοδο κατά την οποία η ΕΡΕ χειριζόταν το θέμα της Κύπρου «ως εάν επρόκειτο περί των πατρογονικών της κτημάτων». ⁸⁵ Η Αριστερά, από την πλευρά της, έψεξε την ομοφωνία ΕΡΕ και Παπανδρέου. Η *Αυγή* έγραψε πως η Ένωση Κέντρου

⁸² *Η Καθημερινή*, 4.1.1964, σ. 1.

⁸³ *Το Βήμα*, 4.1.1964, σ. 1.

⁸⁴ *Ελευθερία*, 5.1.1964, σ.1· Για την εφημερίδα, η σύσκεψη την οποία είχε συγκαλέσει η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου το βράδυ της 1^{ης} προς 2^α Ιανουαρίου, λόγω στρατιωτικών κινήσεων των Τούρκων, δεν ήταν παρά «συναγερμός διά ψύλλου πήδημα». Βλ. σχετικά *Ελευθερία*, 3.1.1964, σ.1.

⁸⁵ *Ελευθερία*, 8.1.1964, σ.1.

συνέπραξε με τη Δεξιά και αποδέχτηκε τον αποκλεισμό της ΕΔΑ, αναφερόμενη παράλληλα σε καθιέρωση δικομματικής πολιτικής.⁸⁶

Κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης το Κυπριακό συνέχισε να απασχολεί και ως αντικείμενο της προεκλογικής αντιπαράθεσης. Επρόκειτο για επανάληψη της επιχειρηματολογίας η οποία είχε εμφανιστεί από τις πρώτες ημέρες των διακοινοτικών επεισοδίων. Η Ένωση Κέντρου θύμιζε τις «επαίσχυντες» Συμφωνίες της Ζυρίχης και τόνιζε πως ακριβώς λόγω της κρισιμότητας του Κυπριακού οι εκλογές ήταν αναγκαίες προκειμένου να αναδειχτεί ισχυρή κυβέρνηση. Η ΕΡΕ κατηγορούσε τον Παπανδρέου για ανεύθυνη στάση και κομματική εκμετάλλευση του Κυπριακού με αποτέλεσμα η χώρα να κληθεί να χειριστεί μία έκτακτη κατάσταση εν μέσω προεκλογικής οξύτητας.⁸⁷ Στην περίπτωση της Αριστεράς, η αρθρογραφία της *Αυγής*, συστηματική και με έναν ιδιαίτερα μαχητικό χαρακτήρα, παρουσίαζε την ΕΔΑ ως τον σημαιοφόρο των μαζικών εθνικών αγώνων και τον «συνεπή υπερασπιστή της κυπριακής ελευθερίας» τη στιγμή που η ΕΡΕ είχε προδώσει τον αγώνα και το Κέντρο ευθυγραμμιζόταν μαζί της.⁸⁸ Κάθε άρθρο για το Κυπριακό τελείωνε υπενθυμίζοντας την ανάγκη για υπερψήφιση της Αριστεράς.

Μετά την υποβολή του νατοϊκού ειρηνευτικού σχεδίου, ιδιαίτερα σχολιάστηκε η στάση του Γεωργίου Παπανδρέου ο οποίος είχε ταχθεί υπέρ της αποδοχής με την παράλληλη επισήμανση πως εάν οι διαπραγματεύσεις δεν κατέληγαν σε πολιτική λύση τότε το θέμα θα έπρεπε να οδηγηθεί στον ΟΗΕ. Η *Καθημερινή* εντόπιζε ασυνέπεια ανάμεσα σε αυτά που ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου υποστήριζε ενώπιον του ακροατηρίου του και σε αυτά που έλεγε πίσω από τις κλειστές πόρτες, διερωτώμενη μάλιστα γιατί δεν είχε προχωρήσει σε καταγγελία των Συμφωνιών μετά την εκλογική του νίκη, στις 3 Νοεμβρίου 1963.⁸⁹ Για την *Ελευθερία* η τοποθέτηση της Ένωσης Κέντρου συνδύαζε την αγωνιστικότητα και την αποφασιστικότητα με τη ρεαλιστική επίγνωση των συνθηκών. Και διέφερε τόσο από αυτή της ΕΡΕ που δεν ήθελε να δυσαρεστήσει τους συμμάχους όσο και από αυτή της ΕΔΑ που επεδίωκε να δημιουργήσει πρόβλημα στις σχέσεις της χώρας με το ΝΑΤΟ.⁹⁰ Ως διπλά αντιπαραβαλλόμενη, πάντως, προέβαλλε και η Αριστερά την πολιτική της. Γιατί ήταν

⁸⁶ *Η Αυγή*, 8.1.1964, σσ. 1 και 5.

⁸⁷ Για την αντιπαράθεση Ένωσης Κέντρου – ΕΡΕ μέσα από σχόλια των πρωτοσέλιδων στηλών του Τύπου βλ. ενδεικτικά *Το Βήμα*, 31.1.1964, σ. 1 και *Η Καθημερινή*, 29.1.1964, σ. 1.

⁸⁸ Βλ. ενδεικτικά Μήτσος Παρτσαλίδης, «Το πιο επιτακτικό εθνικό καθήκον», *Η Αυγή*, 15.1.1964, σσ. 3 – 4· *Η Αυγή*, 30.1.1964, σσ. 1 και 5 και 3 – 4.

⁸⁹ *Η Καθημερινή*, 2.2.1964, σ. 1.

⁹⁰ *Ελευθερία*, 7.2.1964, σ. 1.

αλλιώτικη και από αυτή της ΕΡΕ που πρωτοστατούσε στη «νέα κατοχή» και από αυτή της Ένωσης Κέντρου που προσπαθούσε να παραστήσει τον Πόντιο Πιλάτο.⁹¹

Ενδεικτικός για τη μορφή της κομματικής αντιπαράθεσης είναι και ο τρόπος με τον οποίο ο Τύπος αντιμετώπισε το συλλαλητήριο για το Κυπριακό το οποίο διοργανώθηκε στις 10 Φεβρουαρίου στην πλατεία δημαρχείου στην Αθήνα. Η πρωτοβουλία αυτή δεν αποτέλεσε βέβαια την πρώτη λαϊκή έκφραση συμπαράστασης στον ελληνισμό της μεγαλονήσου. Είχαν προηγηθεί, ιδίως από τις 15 Ιανουαρίου και μετά, ευάριθμες φοιτητικές διαδηλώσεις, ψηφίσματα δημοτικών συμβουλίων, ανακοινώσεις συνδικαλιστικών οργανώσεων, πανεπιστημίων και πνευματικών φορέων.⁹² Στη συγκέντρωση της 10^{ης} Φεβρουαρίου, κυριάρχησαν τα συνθήματα εναντίον του ΝΑΤΟ και υπέρ της αυτοδιάθεσης και της Ένωσης. Η *Αυγή* κατηγόρησε τον προερχόμενο από την Ένωση Κέντρου δήμαρχο Αθηναίων Άγγελο Τσουκαλά γιατί απέφυγε στην ομιλία του να θίξει τα σχέδια του ΝΑΤΟ ενώ η *Καθημερινή* έγραψε για ταραχώδη επεισόδια που προκλήθηκαν από οπαδούς της ΕΔΑ και για πολιτική εκμετάλλευση από την Αριστερά.⁹³ Για την *Ελευθερία* η αρνητική στάση που είχε λάβει η εφημερίδα της Δεξιάς έναντι της διεξαγωγής του συλλαλητηρίου επιβεβαίωνε το πόσο ξένη και εχθρική ήταν η ΕΡΕ προς τους Έλληνες της Κύπρου.⁹⁴

⁹¹ *Η Αυγή*, 7.2.1964, σσ. 1 και 7.

⁹² Ενδεικτικά βλ. *Η Αυγή*, 15.1.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 16.1.1964, σ. 8· *Το Βήμα*, 5.2.1964, σ. 8· *Ελευθερία*, 4.2.1964, σ. 8· Τα αιτήματά τους συνέκλιναν στην παραπομπή του Κυπριακού στον ΟΗΕ και στη διεκδίκηση της αυτοδιάθεσης. Τις δράσεις αυτές προέβαλε με έμφαση η *Αυγή* καθώς έδειχναν να συμβαδίζουν με την «αγωνιστική γραμμή» που προωθούσε η ΕΔΑ· Για μία αναφορά στον δημόσιο λόγο και τη λαϊκή κινητοποίηση για το Κυπριακό το 1964 βλ. Ιωάννης Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2010, σσ. 248 – 263.

⁹³ *Η Καθημερινή*, 11.2.1964, σ. 1.

⁹⁴ *Ελευθερία*, 7.2.1964, σ. 1.

Κεφάλαιο Δεύτερο: Το Κυπριακό σε νέες βάσεις: Η προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, το «εθνικό κέντρο» και η «γραμμή» της αδέσμευτης ανεξαρτησίας και της αυτοδιάθεσης.

Οι ανεπιτυχείς επαφές του George Ball στη Λευκωσία σφράγισαν το τέλος των αμερικανικών προσπαθειών για μία ενδονατοϊκή συνεννόηση στο Κυπριακό και άνοιξαν τον δρόμο για τη μεταφορά του προβλήματος στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών. Στις 15 Φεβρουαρίου η βρετανική κυβέρνηση αποτάθηκε στο Συμβούλιο Ασφαλείας, προλαβαίνοντας την κυπριακή προσφυγή. Στις 4 Μαρτίου, με βάση σχετικό βρετανικό προσχέδιο, παμψηφεί εγκρίθηκε το Ψήφισμα 186. Με αυτό, αναγνωρίστηκε η υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας και η νομιμότητα της κυβέρνησης Μακαρίου, γινόταν έκκληση στις δύο κοινότητες για αυτοσυγκράτηση και προβλεπόταν ο σχηματισμός ειρηνευτικής δύναμης⁹⁵ που θα συνέβαλλε στην αποτροπή των εχθροπραξιών και στην αποκατάσταση του νόμου και της τάξης. Υπήρξε επίσης πρόνοια για τον ορισμό μεσολαβητή από τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ.⁹⁶ Η απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας συνιστούσε σαφώς θετική εξέλιξη για την ελληνοκυπριακή πλευρά καθώς ύψωνε ασπίδα προστασίας της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας του κυπριακού κράτους. Ενός κράτους που μετά την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων *de facto* είχε περάσει σε ελληνικά χέρια. Παράλληλα, ευνοϊκή παρουσιαζόταν η κατάσταση και επί του εδάφους καθώς η τουρκοκυπριακή στρατηγική της απόσυρσης σε θυλάκους είχε αφήσει τον έλεγχο του συντριπτικά μεγαλύτερου μέρους του νησιού στους Ελληνοκυπρίους.

Στο μεταξύ στην Ελλάδα, η Ένωση Κέντρου είχε επικρατήσει στις εθνικές εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου λαμβάνοντας το 52,72% των ψήφων. Το αποτέλεσμα της παρείχε αυτοδύναμη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η νέα κυβέρνηση ξεκινούσε τη θητεία της με αρκετά ευνοϊκές προϋποθέσεις όπως υποδήλωνε τόσο το εύρος της νίκης της όσο και η αποδοχή του Γεωργίου Παπανδρέου από ένα ευρύτατο τμήμα της κοινωνίας που υπερέβαινε κατά πολύ τους ψηφοφόρους του κόμματός του.⁹⁷ Το Κυπριακό, σε "ανάφλεξη" ήδη από το προηγούμενο διάστημα, έμοιαζε να είναι η μεγαλύτερη πρόκληση. Η αιματηρή διακοινοτική σύγκρουση, το ψυχροπολεμικό

⁹⁵ Το σώμα αυτό έλαβε την ονομασία United Nations Peacekeeping Force in Cyprus, εν συντομία UNFICYP.

⁹⁶ Για τις συζητήσεις στο Συμβούλιο Ασφαλείας, το κείμενο του ψηφίσματος και σχετικό σχολιασμό βλ. Γ. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σσ. 78 – 87.

⁹⁷ Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946 – 1967*, *ό.π.*, σ. 339.

αποτύπωμα με την αμερικανική και τη σοβιετική παρέμβαση και οι τουρκικές απειλές για εισβολή, είχαν φέρει την Ελλάδα σε πολύ δύσκολη θέση· να προσπαθεί αφενός να υπερασπίσει την εθνική υπόθεση και αφετέρου να αποφύγει την ευθεία αντιπαράθεση με τις ΗΠΑ και τον Δυτικό συνασπισμό.

Λίγο μετά το πέρας των εκλογών, ο Αμερικανός πρέσβης Labouisse μετέφερε μήνυμα του προέδρου Lyndon Johnson, ο οποίος έθετε σε πρώτο πλάνο την ανάγκη ελληνοτουρκικής συνεργασίας. Ο Παπανδρέου στην απάντησή του, υποσχέθηκε να συγκρατήσει τον Μακάριο και να «επιβάλει πειθαρχία στους Ελληνοκυπρίους», ζητώντας παράλληλα τη δίκαιη υποστήριξη των ΗΠΑ.⁹⁸ Σε επιστολή του προς τον Κύπριο πρόεδρο, ημερομηνίας 25 Φεβρουαρίου, ο πρωθυπουργός επισήμαινε το υπαρκτό πρόβλημα συντονισμού και ζητούσε επί της ουσίας -ενόψει «της επηυξημένης ευθύνης των Αθηνών ως κέντρου του ελληνισμού»- η Ελλάδα να έχει το τελικό προβάδισμα. Ο αρχιεπίσκοπος στην απάντησή του, αναγνωρίζοντας την Αθήνα «ως το κέντρον του ενιαίου ελληνισμού», με μία προσεκτική διατύπωση τόνιζε την ανάγκη συνεννόησης πριν από οποιοσδήποτε ενέργειες, διεκδικώντας έτσι έμμεσα το δικαίωμα του συναποφασίζεин.⁹⁹

Στην Κύπρο, την ίδια περίοδο, οι διακοινοτικές συγκρούσεις συνεχίζονταν. Στις 13 Μαρτίου η Τουρκία απείλησε με επέμβαση εάν δεν έπαυαν οι ελληνοκυπριακές «επιθέσεις». Η επαπειλούμενη κρίση εκτονώθηκε τελικά, τόσο με παρέμβαση των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ όσο και με την έκδοση νέου ψηφίσματος από το Συμβούλιο Ασφαλείας.¹⁰⁰ Στις 16 του μήνα οι Τούρκοι κατήγγειλαν επίσημα την ελληνοτουρκική σύμβαση του 1930 με την οποία είχε ρυθμιστεί το καθεστώς των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης (ζητήματα εγκατάστασης και διεξαγωγής εμπορίου και ναυτιλίας). Λίγες ημέρες αργότερα ξεκίνησαν και οι πρώτες απελάσεις.¹⁰¹ Η καταπίεση του ελληνικού στοιχείου στην Τουρκία επρόκειτο να λειτουργήσει όλο το επόμενο διάστημα ως μοχλός άσκησης πίεσης στην Αθήνα επί του Κυπριακού.

⁹⁸ J. E. Miller, *The United States and the making of Modern Greece: history and power, 1950 – 1974*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 2009, σσ. 96 – 97.

⁹⁹ Οι επιστολές Παπανδρέου και Μακαρίου στο Σπύρος Παπαγεωργίου (επιμ.), *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959–1967)*, εκδ. Λαδιάς, τομ.Α΄, Αθήνα 1983, σσ. 300 – 305· Για την πολιτική του προβαδίσματος των Αθηνών η οποία έμεινε γνωστή ως πολιτική του «εθνικού κέντρου» και η οποία εφαρμόστηκε και από τις κυβερνήσεις των «αποστατών» αργότερα βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων: η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 – 1967*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2009, σσ. 316 – 330.

¹⁰⁰ Για τα επεισόδια στην Πάφο -τα οποία προηγήθηκαν και τα οποία είχαν προκληθεί από Τουρκοκυπρίους-, για την τουρκική διακοίνωση και για την αποσόβηση του κινδύνου βλ. Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1963-1967*, τομ.Δ΄, ειδική εκδ. για την εφημερίδα Το Βήμα, Αθήνα 2010, σσ. 264 – 267.

¹⁰¹ Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις, ό.π.*, σ. 165.

Σε μία άλλη εξέλιξη, στις αρχές Απριλίου ο Μακάριος προχώρησε μονομερώς στην καταγγελία της Συνθήκης Συμμαχίας. Η ενέργειά του δεν ακολουθήθηκε από ανάλογη πράξη της ελληνικής κυβέρνησης. Ενέπιπτε όμως, θεωρητικά, στην επίσημη κοινή πολιτική των δύο πλευρών η οποία στόχευε στην αδέσμευτη ανεξαρτησία της Κύπρου (απαλλαγή από τις Συνθήκες Συμμαχίας και Εγγυήσεως). Σε συνάντηση στην Αθήνα, στις 11 Απριλίου, ο Παπανδρέου και ο Μακάριος επισημοποίησαν τη συμφωνία τους στο μη εφαρμόσιμο των Συμφωνιών του 1960 και στην υποστήριξη της διαδικασίας υπό τον μεσολαβητή του ΟΗΕ. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, τότε υπουργός Προεδρίας, αναφέρει ότι υπήρξε «πλήρης συμφωνία» στην προσήλωση στη διαδικασία των Ηνωμένων Εθνών και στην αποφυγή της εμπλοκής του ΝΑΤΟ ή της μεθόδου ελληνοτουρκικών επαφών.¹⁰² Η Ένωση όμως παρέμενε ο τελικός σκοπός του αγώνα. Η ανεξαρτησία που επιδιωκόταν κατοχύρωνε το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Υπήρχε άλλωστε η εκτίμηση ότι η ευθεία προβολή της διεκδίκησης της Ένωσης δεν θα ωφελούσε.¹⁰³

Στην ίδια συνάντηση αποφασίστηκε (ή "κλείδωσε" θα μπορούσε να πει κανείς) η μυστική αποστολή στρατευμάτων για την ενίσχυση της κυπριακής άμυνας. Σχετικές σκέψεις γίνονταν στην ελληνική πρωτεύουσα ήδη από την επαύριον της εκλογικής νίκης της Ένωσης Κέντρου.¹⁰⁴ Επρόκειτο για τη λεγόμενη «ελληνική μεραρχία» της οποίας η αποβίβαση άρχισε μέσα στον ίδιο μήνα. Παράλληλα αποφασίστηκε η δημιουργία του ΕΜΕΚ (Ειδικό Μικτό Επιτελείο Κύπρου), επικεφαλής του οποίου τέθηκε ο στρατηγός Γεώργιος Γρίβας. Το ΕΜΕΚ, το οποίο θα βρισκόταν υπό το υπουργείο Εθνικής Άμυνας, θα αναλάμβανε -από την Αθήνα- την εποπτεία των στρατιωτικών δυνάμεων στην Κύπρο. Για την επιτόπια διοίκηση της υπό συγκρότηση, ήδη από τον Φεβρουάριο, κυπριακής Εθνικής Φρουράς

¹⁰² Ανδρέας Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, εκδ. Καρανάση, Αθήνα 1974, σ. 195. Επίσημως έγινε λόγος για συμφωνία δέκα σημείων ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις. Η σχετική δήλωση κυκλοφόρησε στον Τύπο της 14^{ης} Απριλίου. Παρατίθεται επίσης (και) στο Μιλτιάδης Χριστοδούλου, *Οι σχέσεις Αθηνών – Λευκωσίας. Πορεία έξαρσης και καταποντισμού, ανάδυσης και ανάπλασης*, εκδ. Πρόοδος, Λευκωσία 1999, σ. 17.

¹⁰³ Joseph Joseph, *Cyprus: ethnic conflict and international politics: from Independence to the Threshold of the European Union*, St. Martin's Press, New York 1997, σ. 46. Στις 12 Μαΐου, σε συζήτηση στη Βουλή, ο Γεώργιος Παπανδρέου, απαντώντας σε επικρίσεις του αρχηγού του Κόμματος Προοδευτικών Σπύρου Μαρκεζίνη, επισήμανε ότι το «αίτημα της ενώσεως διεθνώς ενοχλεί». Η Ελλάδα υποστήριζε την αδέσμευτη ανεξαρτησία του κυπριακού λαού ούτως ώστε αυτός να αποφασίζει ελεύθερα για το μέλλον του. Και συνέχισε ο πρωθυπουργός: «Καί επομένως εάν θέλη τήν Ένωσιν όπως άριστα γνωρίζομεν τήν πάνδημον θέλησίν του (η κυβέρνηση υποστηρίζει) νά γίνη η Ένωσις». Βλ. *Ελευθερία*, 13.5.1964, σσ. 1 και 7.

¹⁰⁴ Ανδρέας Αθανασίου, *Ο άγνωστος πόλεμος Αθηνών – Λευκωσίας*, εκδ. Τζιώνη, Αθήνα 1989, σ.18.

συμφωνήθηκε η δημιουργία της ΣΔΙΚ (Στρατιωτική Διοίκησης Κύπρου). Αρχηγός ορίστηκε ο εν αποστρατεία αντιστράτηγος Γεώργιος Καραγιάννης.¹⁰⁵

Τόσο η αποστολή ελληνικού στρατού στη μεγαλόνησο όσο και η επιλογή ενεργοποίησης του Γεώργιου Γρίβα αποτέλεσαν αντικείμενα κριτικής σε ιστοριογραφικό επίπεδο. Εις ό,τι αφορά στη μεραρχία, τα βασικά επιχειρήματα επικεντρώθηκαν στη μη αεροπορική κάλυψη -βασικό πρόβλημα της ελληνικής άμυνας στην Κύπρο-, στην αρνητική εντύπωση η οποία δόθηκε στην Τουρκία και τους Τουρκοκύπριους σε σχέση με τις ελληνικές προθέσεις και στη δυνατότητα η οποία προέκυψε για τον Μακάριο να αξιοποιεί την παρουσία του στρατού ως μοχλό πίεσης επί των ελληνικών κυβερνήσεων.¹⁰⁶ Πρέπει, πάντως, να τονιστεί ότι η απόφαση για κάθοδο της μεραρχίας λήφθηκε σε μία περίοδο πολύ τεταμένη, με επανειλημμένες απειλές για εισβολή και με την κυπριακή Εθνική Φρουρά να βρίσκεται ακόμη στα σπάργανα.¹⁰⁷ Αναφορικά με τον στρατηγό Γρίβα, δεν μπορεί παρά να σημειωθεί ότι η συγκρουσιακή του φύση και οι τάσεις ανυπακοής και ανάμειξης σε ζητήματα ξένης αρμοδιότητας δεν ήταν στοιχεία άγνωστα. Οι σχέσεις του με τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο δεν ήταν καλές.¹⁰⁸ Φαίνεται όμως πως αυτό δεν απασχολούσε ιδιαίτερα τους κυβερνώντες στην Αθήνα. Ο πρωθυπουργός φέρεται να έβλεπε, ήδη από τον Φεβρουάριο, την ανάμειξη του στρατηγού ως ένα στοιχείο εξισορρόπησης της ισχύος του Μακαρίου.¹⁰⁹

Προβληματικός αποδείχθηκε γρήγορα και ο συντονισμός επί των στρατιωτικών ζητημάτων ανάμεσα στη στρατιωτική ηγεσία στην Κύπρο και στην Αθήνα. Στις 25 Απριλίου ελληνοκυπριακές δυνάμεις, υπό την έγκριση του νεοαφιχθέντα αντιστράτηγου Καραγιάννη, επιχείρησαν να καταλάβουν το φρούριο

¹⁰⁵ Για την Εθνική Φρουρά, το ΕΜΕΚ και τα σχετικά βλ. Άγγελος Χρυσοστόμου, «Η δημιουργία της Εθνικής Φρουράς», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 160 – 162.

¹⁰⁶ Αλέξης Ηρακλείδης, *Το κυπριακό πρόβλημα 1947 – 2004: από την ένωση στη διχοτόμηση*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006, σσ. 196 – 197· Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις, ό.π.*, σ. 163.

¹⁰⁷ Η αρχική απόφαση αφορούσε έναν αριθμό 2000 ανδρών. Πέρα από τα καθεαυτά αμυντικά του καθήκοντα, το σώμα αυτό θα μπορούσε να υποβοηθήσει και την επιδίωξη μιας γρήγορης πολιτικής λύσης, προσφέροντας τα απαραίτητα εχέγγυα για την ομαλή εφαρμογή μίας πιθανής συμφωνίας. Βλ. σχετικά Ε. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων: η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 – 1967*, ό.π., σ. 400· Υπό το πρίσμα της αντίληψης του «εθνικού κέντρου» είναι επίσης εμφανές ότι η παρουσία ελληνικού στρατού θα μπορούσε να λειτουργήσει και ως κάποιας μορφής αντίβαρο στον «απείθαρχο» Μακάριο.

¹⁰⁸ Ο Κύπριος πρόεδρος, με αφορμή συζήτηση για το Κυπριακό που είχε οργανώσει ο Γρίβας τον Ιανουάριο στην Αθήνα, τον είχε κατηγορήσει για ενέργειες που εγκυμονούσαν σοβαρούς κινδύνους για την Κύπρο και για το έθνος. Βλ. Σχετικά Stella Soulioti, *Fettered Independence: Cyprus, 1878 – 1964*, University of Minnesota, Minneapolis 2006, σ. 482.

¹⁰⁹ Ε. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων: η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 – 1967*, ό.π., σσ. 333 – 334.

του Αγίου Ιλαρίωνα, σε ένα στρατηγικό σημείο ελέγχου του τουρκοκυπριακού θύλακα μεταξύ Λευκωσίας και Κερύνειας. Η ενέργεια αυτή έλαβε χώρα δίχως προηγούμενη διαβούλευση με τους προϊστάμενους του Καραγιάννη στην Αθήνα και προκάλεσε την αντίδραση του Έλληνα υπουργού Εθνικής Άμυνας Πέτρου Γαρουφαλιά. Με παρέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης η στρατιωτική επιχείρηση, η οποία είχε ήδη καταγράψει ορισμένες επιτυχίες, τερματίστηκε.¹¹⁰ Το εύθραυστο status quo -με διακοινοτικά επεισόδια να λαμβάνουν χώρα κατά διαστήματα και με την Τουρκία να απειλεί- και η κάθοδος χιλιάδων Ελλήνων στρατιωτών απαιτούσαν λεπτούς χειρισμούς. Η επίθεση στον Άγιο Ιλαρίωνα αποτέλεσε μία πρώτη ένδειξη των δυσκολιών που θα αντιμετώπιζε η ελληνική ηγεσία στην προσπάθειά της να θέσει υπό πλήρη έλεγχο τη στρατιωτική κατάσταση στο νησί.¹¹¹

Η διεθνοποίηση και το αίτημα της αυτοδιάθεσης

Η διεθνοποίηση του Κυπριακού, με την παραπομπή του στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, έγινε καταρχήν θετικά δεκτή από τον Τύπο, ως πολιτική επιλογή. Από τα κεντρώα, φιλοκυβερνητικά πλέον, έντυπα έλειψε πάντως ο ιδιαίτερος σχολιασμός. Αντίθετα η *Αυγή* στις 17 Φεβρουαρίου, ημέρα της εναρκτήριας συνεδρίασης του Συμβουλίου Ασφαλείας, χαρακτήρισε το γεγονός ως «μία νίκη πρώτου μεγέθους για τους Κυπρίους, αλλά και για το σύνολο του ελληνικού λαού, ο οποίος με επικεφαλής την ΕΔΑ υπερέσπισε τα δικαιώματα των Κυπρίων αδερφών μας».¹¹² Στη συνέχεια η εφημερίδα σημείωνε ότι θα χρειαζόταν πραγματικά αδέσμευτη εξωτερική πολιτική προκειμένου να αξιοποιηθεί η συμπαρατάση των ουδέτερων αραβικών κρατών και του σοσιαλιστικού "στρατοπέδου" με επικεφαλής την ΕΣΣΔ.¹¹³ Πιο επιφυλακτική εμφανίστηκε η *Καθημερινή* η οποία με πρωτοσέλιδα σχόλιά της στις 19 και 22 Φεβρουαρίου εξέφρασε την αμφιβολία της για την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών του Συμβουλίου Ασφαλείας, καθώς οποιοδήποτε εκ των πέντε μόνιμων μελών του¹¹⁴ θα μπορούσε να μπλοκάρει τη λήψη απόφασης χρησιμοποιώντας το

¹¹⁰ Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σσ. 140 – 141.

¹¹¹ Προκάλεσε, επιπρόσθετα, την αντίδραση του ΝΑΤΟ το οποίο τόνισε ότι θα παρέμενε ουδέτερο σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύγκρουσης. Για τις επιπτώσεις τις οποίες προκαλούσαν στην Ελλάδα οι τριγμοί με τη Συμμαχία, τόσο στην εξωτερική πολιτική όσο και στη συνολική αρχιτεκτονική ασφαλείας, βλ. Ε. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων: η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 – 1967*, *ό.π.*, σσ. 318 – 319.

¹¹² *Η Αυγή*, 17.2.1964. σ. 4.

¹¹³ Στο ίδιο.

¹¹⁴ Τα πέντε μόνιμα μέλη ήταν οι ΗΠΑ, η ΕΣΣΔ, η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία και η Κίνα.

δικαίωμα της αρνησικυρίας (veto).¹¹⁵ Οι τοποθετήσεις αυτές είχαν ξεκάθαρα να κάνουν με την (αρνητική) εξέλιξη των μέχρι τότε συζητήσεων. Είναι χαρακτηριστικό πως η ίδια στήλη στις 12 Φεβρουαρίου, σχολιάζοντας όρους που έθεταν οι Τούρκοι για να αποδεχτούν την αποστολή δύναμης του ΟΗΕ στην Κύπρο (π.χ. η δύναμη αυτή να μην αναγνωρίσει τον Μακάριο ως πρόεδρο και να μην αναλάβει την προστασία της εδαφικής ακεραιότητας του κράτους), τους είχε χαρακτηρίσει προσπάθεια παζαρέματος και αποφυγής της παραπομπής του ζητήματος στον ΟΗΕ όπου «το παιγνίδι είναι χαμένο δι' αυτούς».¹¹⁶

Το Ψήφισμα 186 της 4^{ης} Μαρτίου αποτέλεσε αντικείμενο σχολιασμού για το σύνολο του Τύπου. Οι εφημερίδες του Κέντρου παρουσίασαν ως ιδιαίτερη επιτυχία την απόφαση, κάνοντας λόγο για καθοριστική συμβολή του Γεωργίου Παπανδρέου. Το *Βήμα* της 5^{ης} Μαρτίου σε πρωτοσέλιδο σημείωμά του, έγραφε πως το Κυπριακό «δεν υφίσταται σήμερα ως κρίσις αλλά ως πρόβλημα» υπονοώντας σαφώς ότι εξέλειπε η τουρκική απειλή για επέμβαση.¹¹⁷ Συνέχιζε τονίζοντας ότι «η πολιτική είναι πρόβλεψις» και ότι το θετικό αποτέλεσμα επιτεύχθηκε χάρη στη διορατικότητα του Έλληνα πρωθυπουργού.¹¹⁸ Η *Ελευθερία* της ημέρας εκείνης αναφέρθηκε σε νίκη για τον αγωνιζόμενο κυπριακό λαό αλλά και για την ελληνική κυβέρνηση η οποία υπό την εμπνευσμένη καθοδήγηση του Παπανδρέου είχε αντιταχθεί σε πιέσεις και είχε διακινδυνεύσει ακόμη και τον πόλεμο προκειμένου να υπερασπίσει «τα δικαιώματα του κυπριακού λαού και τας απαραγράπτους αρχάς της διεθνούς δικαιοσύνης».¹¹⁹ Καταγράφοντας τα οφέλη για την ελληνική πλευρά, υποστήριξε πως ο ορισμός μεσολαβητή ουσιαστικά παραμέριζε τις Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου ενώ παράλληλα διακηρύσσονταν οι αρχές που έπρεπε να διέπουν τη νέα λύση: ο σεβασμός της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητας των κρατών. Κατά την άποψη της

¹¹⁵ *Η Καθημερινή*, 19.2.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 22.2.1964, σ. 1· Στη δεύτερη περίπτωση η εφημερίδα σχολίαζε άρθρο της σοβιετικής εφημερίδας Pravda σύμφωνα με το οποίο η αποστολή διεθνούς ειρηνευτικού σώματος στην Κύπρο θα έπρεπε να τύχει της ομόφωνης έγκρισης του Συμβουλίου Ασφαλείας και όχι απλώς να οριστεί από τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ.

¹¹⁶ *Η Καθημερινή*, 12.2.1964, σ. 1.

¹¹⁷ *Το Βήμα*, 5.3.1964, σ. 1.

¹¹⁸ Στο ίδιο.

¹¹⁹ *Ελευθερία*, 5.3.1964, σσ. 1 και 7· Τις προηγούμενες ημέρες στα ειδησεογραφικά ρεπορτάζ του ο κεντρικός Τύπος είχε κάνει λόγο για «πλήρη συμπάρασταση» της κυβέρνησης προς τους Κυπρίους και για «σθεναρή στάση» της Ελλάδας στις συζητήσεις στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Βλ. ενδεικτικά και σε αντιστοιχία με τις δύο εντός εισαγωγικών φράσεις *Ελευθερία*, 26.2.1964, σσ. 1 και 7 και *Το Βήμα*, 27.2.1964, σ. 8· Στις 29 Φεβρουαρίου και οι δύο εφημερίδες παρουσίαζαν πρωτοσέλιδα την προειδοποίηση που φέρεται να είχε απευθύνει ο Παπανδρέου, σε συνομιλία του με πρέσβη μεγάλης χώρας, σχετικά με το ενδεχόμενο ελληνοτουρκικού πολέμου: «Αλλ' εάν η Τουρκία ανοίξη τήν θύραν του φρενοκομείου και εισέλθῃ, θα πιάξωμεν και ημεῖς το ἴδιον». Βλ. *Το Βήμα*, 29.2.1964, σ. 1 και *Ελευθερία*, 29.2.1964, σ. 1.

Ελευθερίας, η διατύπωση αυτή έθετε εν αμφιβόλω την ισχύ της Συνθήκης Εγγυήσεως και ως εκ τούτου και το δικαίωμα επέμβασης των Εγγυητριών Δυνάμεων. Τα κυριαρχικά δικαιώματα της Κυπριακής Δημοκρατίας αναγνωρίζονταν, όπως και η κυβέρνηση Μακαρίου, και οι όροι εντολής του διεθνούς σώματος δεν παρέπεμπαν σε στρατό κατοχής.¹²⁰

Πιο συγκρατημένη ήταν η υποδοχή του Ψηφίσματος από την *Καθημερινή* και την *Αυγή* με καθεμιά από τις δύο εφημερίδες να κάνει βέβαια τη δική της ανάγνωση. Για την πρώτη, εξέλειπε ο άμεσος κίνδυνος του Κυπριακού, παρέμενε όμως το πρόβλημα και η απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας δεν βοηθούσε στην εξεύρεση λύσης.¹²¹ Η επάρκεια της προστασίας της ανεξαρτησίας και των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Κύπρου έμενε να φανεί στην πράξη.¹²² Στη δική της ξεχωριστή προσέγγιση, η *Αυγή* έβλεπε στο σχέδιο να αντανakλάται η δύναμη του πολύμορφου αντιιμπεριαλιστικού αγώνα του ελληνικού και του κυπριακού λαού. Η λύση που δόθηκε δεν ήταν νίκη αλλά ούτε και η ήττα που οι Τούρκοι σοβινιστές και οι ιμπεριαλιστές ήθελαν να επιβάλουν. Τα θετικά στοιχεία ήταν αποτέλεσμα των παλλαϊκών κινητοποιήσεων και της στάσης της ΕΣΣΔ και των άλλων αντιαποικιακών δυνάμεων. Τις δυνατότητες για πλήρη δικαίωση είχε ναρκοθετήσει το γεγονός ότι στην Αθήνα δεν υπήρχε κυβέρνηση «αξία του ελληνικού ονόματος».¹²³

Όπως επισημάνθηκε στην αρχή, ήδη, του κεφαλαίου αυτού, το Ψήφισμα 186 περιείχε αναμφίβολα πρόνοιες θετικές για την ελληνική πλευρά. Οι ελλαδικές εφημερίδες ορθά ανέδειξαν τα σημαντικά διπλωματικά οφέλη. Η απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας, εντούτοις, δεν προεξοφλούσε μία θετική κατάληξη του ζητήματος. Η επίδραση των διεθνοπολιτικών συσχετισμών ισχύος, πέραν του ΟΗΕ, και τα ερείσματα που η Τουρκία συνέχιζε να διατηρεί (π.χ. η γεωγραφική γειτνίαση με την Κύπρο και η διατήρηση του status των Τουρκοκυπρίων ως διακριτής κοινότητας, διά της ισχύος του Συντάγματος του 1960) δεν επέτρεπαν υπεραισιοδοξία. Οι κίνδυνοι δεν είχαν εκλείψει και οι περί του αντιθέτου απόψεις αντανakλούσαν μία προσέγγιση η οποία έδειχνε να παραγνωρίζει και την πολυπλοκότητα και τις εγγενείς δυσκολίες του Κυπριακού, γνωστές στον ελληνικό

¹²⁰ *Ελευθερία*, 5.3.1964, σσ. 1 και 7.

¹²¹ *Η Καθημερινή*, 6.3.1964, σ. 1.

¹²² *Η Καθημερινή*, 5.3.1964, σ. 1.

¹²³ *Η Αυγή*, 6.3.1964, σ. 1· Ανάλογον περιεχομένου ήταν και η ανακοίνωση της Ε.Ε. της ΕΔΑ η οποία έψεγε τη συμβιβαστική στάση της κυβέρνησης και τις ραδιουργίες των Αγγλοαμερικανών ιμπεριαλιστών, αναγνωρίζοντας πάντως ως θετικά την αποτροπή του κινδύνου «άμεσης ιμπεριαλιστικής εισβολής και διχοτομήσεως της νήσου» και την προβολή των κυπριακών δικαίων στον ΟΗΕ. Βλ. σχετικά *Η Αυγή*, 5.3.1964, σ. 1.

Τύπο, ήδη από τη δεκαετία του 1950. Όπως θα δειχθεί στο τρέχον αλλά και στο επόμενο υποκεφάλαιο, η ανάγνωση των εφημερίδων των επόμενων ημερών, κυρίως των φιλοκυβερνητικών, θα άφηνε την εντύπωση ότι το Ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας θα αποτελούσε το προοίμιο μίας επικείμενης -ταχείας- επίλυσης του προβλήματος, με όρους που θα ικανοποιούσαν το περί δικαίου αίσθημα των Ελλήνων.

Η θετική υποδοχή της διεθνοποίησης βρισκόταν σε πλήρη συνάρτηση με το αίτημα της αυτοδιάθεσης το οποίο πρόβαλλε πλέον σύσσωμος ο ελληνικός Τύπος. Ο στόχος για μία αδέσμευτη Κυπριακή Δημοκρατία συμβάδιζε με την κατοχύρωση αυτού του δικαιώματος. Δεν ήταν δυνατό να υπάρξει λύση του προβλήματος που να εμποδίζει τη διακυβέρνηση από την πλειοψηφία· και η πλειοψηφία του λαού ήταν αυτή η οποία θα έπρεπε να αποφασίσει για το μέλλον της Κύπρου. Πίσω βέβαια από αυτή την επιχειρηματολογία αχνοφαινόταν η προοπτική της Ένωσης, με τις ευθείες αναφορές σε αυτήν να είναι πάντως κατά πολύ λιγότερες. Σαφώς περιορισμένες αλλά όχι ανύπαρκτες ήταν και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η ανεξαρτησία παρουσιαζόταν ως η (τελική) λύση του Κυπριακού χωρίς να γίνεται νύξη στην αυτοδιάθεση.

Ήδη από τις 12 και τις 13 Φεβρουαρίου, ενόσω ο George Ball βρισκόταν ακόμη στην Κύπρο, η *Καθημερινή* επισήμαινε ότι δεν ήταν δυνατό ο ελληνικός πληθυσμός της νήσου να στερείται το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης «εν ονόματι της διακυβευόμενης υπό της Τουρκίας ατλαντικής ενότητας»¹²⁴ και υποστήριζε ότι η αυτοδιάθεση ήταν η μόνη λύση που μπορούσε να ικανοποιήσει «τους ενδιαφερόμενους, δηλαδή την συντριπτικήν πλειοψηφίαν των Κυπρίων».¹²⁵ Από τα φύλλα του ίδιου μήνα ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιπαράθεση του *Βήματος* με την *Αυγή* γύρω από το περιεχόμενο της αυτοδιάθεσης. Σύμφωνα με πρωτοσέλιδο σχόλιο του πρώτου, ενώ πολλοί οπαδοί της ΕΔΑ ζητούσαν τον προσδιορισμό αυτού του περιεχομένου, οι ανακοινώσεις του κόμματος παρέμεναν ασαφείς. Η γραμμή της Αριστεράς ήταν η ανεξαρτησία και όχι η Ένωση και για την άρνησή της να αντικαταστήσει το σύνθημα της αυτοδιάθεσης με αυτό της Ένωσης, «υπάρχουν σοβαρά ενδείξεις και πληροφορίες» ότι αυτό «δεν οφείλεται εις αυτόβουλον

¹²⁴ *Η Καθημερινή*, 12.2.1964, σ. 1.

¹²⁵ *Η Καθημερινή*, 13.2.1964, σ. 1.

απόφασιν της ηγεσίας της ΕΔΑ...». ¹²⁶ Στην απάντησή της η *Αυγή* ζητούσε από το *Βήμα* να ταχθεί το ίδιο υπέρ της αυτοδιάθεσης, να καταγγείλει τη Συνθήκη Εγγυήσεως και να ζητήσει από την κυβέρνηση την καταγγελία των ενεργειών των Αγγλοαμερικανών αλλά και των Συνθηκών Ζυρίχης – Λονδίνου. Εάν αγωνιζόταν για να πραγματοποιηθούν αυτά, τότε θα έπρεπε να είναι σίγουρο ότι οι Κύπριοι θα ήταν ελεύθεροι να πραγματοποιήσουν την Ένωση «και να εκπληρωθούν τα εθνικά τους ιδανικά». ¹²⁷

Την επαύριον του Ψηφίσματος 186 το *Βήμα* έγραφε χαρακτηριστικά ότι πλέον «οδεύομεν προς την ανεξαρτησίαν και την αυτοδιάθεσιν της Κύπρου» ¹²⁸ και ότι και στην Κύπρο και στην Ελλάδα «ο σκοπός είναι ενιαίος και μία η γραμμή», πώς «θα φθάσωμεν εις την αυτοδιάθεσιν του κυπριακού λαού». ¹²⁹ Αλλά και για την *Ελευθερία*, η αυτή λύση ήταν αναπόφευκτη και «όσο ταχύτερα πραγματοποιηθή, τόσο το καλύτερον δι' όλους». ¹³⁰ Σε πιο χαμηλούς τόνους η *Καθημερινή* απέφυγε την αναφορά στην αυτοδιάθεση και τόνισε πως θα έπρεπε να καταβληθεί κάθε προσπάθεια για λύση ειρηνικής συμβίωσης στο πλαίσιο ενός ανεξάρτητου κράτους. ¹³¹ Η μεγάλη εικόνα πάντως δεν ήταν αλλιώτική ούτε για αυτήν. Σχολιάζοντας στις 16 Απριλίου τη συνέντευξη Τύπου που παραχώρησε ο Μακάριος μετά τις επαφές του με την ελληνική κυβέρνηση, τόνιζε χαρακτηριστικά ότι από την επιδιωκόμενη λύση -αυτοδιάθεση για να αποφασίσει ο κυπριακός λαός εάν επιθυμεί την Ένωση ή την ανεξαρτησία- δεν ήταν δυνατή ούτε επιτρεπόταν οποιαδήποτε υποχώρηση. ¹³² Εκπτώσεις στην πλήρη αυτοδιάθεση και ανεξαρτησία της Κύπρου δεν ήταν δυνατές «διότι υπαναχώρησις θα σημάνη δικαίωσιν της Άκρας Αριστεράς και

¹²⁶ *Το Βήμα*, 28.2.1964, σ. 1· Ούτε το *Βήμα* πάντως τις ημέρες εκείνες μίλούσε ευθέως για την Ένωση ούτε και η κυβέρνηση του Κέντρου.

¹²⁷ *Η Αυγή*, 29.2.1964, σ. 5· Τη θέση ότι η αυτοδιάθεση θα οδηγούσε στην Ένωση επανέλαβε από το βήμα της Βουλής ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ΕΔΑ Ηλίας Ηλιού κατά τη διάρκεια της συζήτησης επί των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης. Για τη σχετική αγόρευση βλ. *Η Αυγή*, 1.4.1964, σσ. 1 και 8.

¹²⁸ *Το Βήμα*, 5.3.1964, σ. 1.

¹²⁹ *Το Βήμα*, 6.3.1964, σ. 1.

¹³⁰ *Ελευθερία*, 15.3.1964, σ. 1· Το άρθρο σχολίαζε την εκτόνωση της κρίσης που πήγε να δημιουργηθεί με την απειλή των Τούρκων, διά της επίδοσης σχετικού τελεσιγράφου, ότι θα εισέβαλλαν στην Κύπρο.

¹³¹ *Η Καθημερινή*, 6.3.1964, σ. 1· Παρόμοια προσέγγιση είχε εμφανιστεί και σε πρωτοσέλιδο σχόλιο της 19^{ης} Φεβρουαρίου, κατά τις πρώτες ημέρες των συζητήσεων στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Σύμφωνα με την εφημερίδα, το Κυπριακό θα μπορούσε ευκολότερα να επιλυθεί στη βάση συμφωνημένων συνταγματικών τροποποιήσεων. Η κυπριακή κυβέρνηση θα έπρεπε να διευκρινίσει ότι δεν επεδίωκε τίποτε άλλο παρά ελεύθερο και ανεξάρτητο κράτος και η τουρκική ότι εγκατέλειπε το όνειρο της διχοτόμησης.

¹³² *Η Καθημερινή*, 16.4.1964, σ. 1.

εδώ και εν Κύπρω, ενδεχομένην μεταβολήν της νήσου εις μεσογειακήν Κούβαν και αύξησιν της κομμουνιστικής επιρροής εις την Ελλάδα». ¹³³

Παράλληλα με την επιμονή στο αίτημα της αυτοδιάθεσης, καταγράφηκαν και οι πρώτες αντιδράσεις του Τύπου σε δημοσιεύματα και πληροφορίες από το εξωτερικό που ήθελαν τους Αμερικανούς να εξετάζουν λύση του Κυπριακού βασισμένη σε ανταλλαγή εδαφών και πληθυσμών. Οι ιδέες αυτές αντιμετωπίστηκαν με κατηγορηματικά αρνητικό τρόπο. Ιδιαίτερα επικριτική στάθηκε η *Καθημερινή*. Σχολιάζοντας το ενδεχόμενο της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα με αντάλλαγμα την παραχώρηση της Ρόδου στην Τουρκία, έκανε λόγο για «εγκληματικό σχέδιο» και τόνιζε ότι δεν ήταν δυνατό να υπάρξει κυβέρνηση που θα αντάλλασσε έστω και «πενήντα τετραγωνικούς πήχεις» με κάτι το οποίο δεν άνηκε ούτε στους Τούρκους ούτε στις ΗΠΑ ή τη Μεγάλη Βρετανία. ¹³⁴ Ο προπαγανδισμός ιδεών για ανταλλαγή των Τουρκοκυπρίων με ελληνικό πληθυσμό, από την άλλη, στόχευε στην εκρίζωση του ελληνισμού από την Τουρκία, στην καταλήστευση των περιουσιών του και στη χειρότερη περίπτωση σε εκβιασμό για παραχώρηση ελληνικού εδάφους στη Δυτική Θράκη. Να δινόταν δηλαδή ελληνικό έδαφος έναντι ελληνικού εδάφους (Κύπρος). Θα ήταν αδιανόητο να υπάρξει ελληνική κυβέρνηση που θα σκεφτόταν αυτά τα πράγματα. ¹³⁵ Και στις δύο περιπτώσεις η εφημερίδα ζητούσε επί του θέματος επίσημη κυβερνητική δήλωση. Εξίσου απορριπτικές ήταν και οι τοποθετήσεις του *Βήματος* και της *Ελευθερίας*. Την ανταλλαγή της Κύπρου με τη Ρόδο το πρώτο χαρακτήρισε «διεστραμμένη εισήγηση» ¹³⁶ και η δεύτερη «εξωφρενική πρόταση». ¹³⁷ Ανταλλαγή εδαφών και πληθυσμών βρίσκονταν εκτός ατζέντας. Το θέμα της Κύπρου, άλλωστε, ήταν θέμα εφαρμογής γενικών διεθνών αρχών (αυτοδιάθεση) και όχι συναλλαγής και ανταλλαγής. Δεν υπήρξε ούτε και θα υπήρχε ποτέ ελληνική κυβέρνηση που θα έδινε έστω και μία σπιθαμή ελληνικού εδάφους. ¹³⁸

¹³³ *Η Καθημερινή*, 18.4.1964, σ. 1· Το συγκεκριμένο σημείωμα ασχολούνταν με αμερικανικό άρθρο των New York Times το οποίο ανάμεσα σε άλλα έριχνε τις ευθύνες στην ελληνική πλευρά για την κατάσταση στην Κύπρο, χαρακτηρίζοντας «ειρωνεία» την αυτοδιάθεση όταν το 80% του πληθυσμού καταπίεζε τη μειοψηφία. Άποψη της *Καθημερινής* ήταν ότι η ελληνική και η κυπριακή κυβέρνηση θα έπρεπε να προσπαθήσουν να πείσουν τις ΗΠΑ για την ορθότητα των ελληνικών θέσεων.

¹³⁴ *Η Καθημερινή*, 24.3.1964, σ. 1.

¹³⁵ *Η Καθημερινή*, 19.4.1964, σ. 1.

¹³⁶ *Το Βήμα*, 25.3.1964, σ. 1.

¹³⁷ *Ελευθερία*, 26.3.1964, σ. 1.

¹³⁸ *Το Βήμα*, 21.4.1964, σ. 1· Βλ. επίσης και *Ελευθερία*, 21.4.1964, σ. 1· Την ανταλλαγή πληθυσμών και εδαφών απέρριψε επίσημα ο υπουργός Εξωτερικών Σταύρος Κωστόπουλος από το βήμα της Βουλής στις 24 Απριλίου, προκαλώντας μάλιστα τα ευμενή σχόλια της *Καθημερινής*. Βλ. σχετικά το πρωτοσέλιδο άρθρο «Το Συμπέρασμα» στην *Η Καθημερινή*, 26.4.1964, σ. 1.

Η πολιτική της νέας ελληνικής κυβέρνησης

Η πολιτική της νεοεκλεγείσας κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου αποτέλεσε την πτυχή εκείνη η οποία απασχόλησε περισσότερο τις σχετικές με το Κυπριακό κρίσεις, όπως αποτυπώθηκαν στον συναφή σχολιασμό και την αρθρογραφία. Για να εκτιμηθούν αυτές στις ορθές τους διαστάσεις θα πρέπει να ληφθεί υπόψη (και) το μετεκλογικό κλίμα που δημιούργησε η εμφατική νίκη της Ένωσης Κέντρου τη 16^η Φεβρουαρίου. Είναι πολύ χαρακτηριστικές ως προς αυτό οι αναφορές σε πρωτοσέλιδα άρθρα του *Βήματος* στις 17 και 18 Φεβρουαρίου όπου γινόταν λόγος για «πανίσχυρο κυβερνήτη»¹³⁹ και «ανατολή μίας νέας ελληνικής εποχής»¹⁴⁰ αλλά και στη βεβαιότητα ότι η δημοκρατική παράταξη «θά οδηγήσει το εθνικόν σκάφος με άτρομον χείρα εις τάς μεγάλας του επιδιώξεις και εις τα μεγάλα του πεπρωμένα».¹⁴¹ Ο φιλοκυβερνητικός Τύπος προέβαλε με συνέπεια την εικόνα μίας σθεναρής, αποφασιστικής αλλά και συνετής εξωτερικής πολιτικής. Ως βασική στόχευση παρουσιαζόταν η εξουδετέρωση των Συνθηκών Ζυρίχης – Λονδίνου ενώ η Ελλάδα ήταν έτοιμη να πολεμήσει εάν παρίστατο ανάγκη. Το ελληνικό συμφέρον τοποθετούνταν ψηλότερα από την ιδιότητα της χώρας ως κράτος-μέλος του ΝΑΤΟ ενώ ο Παπανδρέου διαδραμάτιζε έναν ενοποιητικό ρόλο στο κομμάτι του συντονισμού των κυβερνήσεων Ελλάδας – Κύπρου, ως ο υπεύθυνος ηγέτης και προστάτης όλου του έθνους. Τα πρωτοσέλιδα άρθρα του *Βήματος* και της *Ελευθερίας* την 1^η Μαρτίου, ενώ ακόμη συζητείτο το Κυπριακό στο Συμβούλιο Ασφαλείας, σκιαγραφούν με σαφήνεια αυτήν ακριβώς την οπτική, δίνοντας παράλληλα και την άποψή τους για την ακολουθητέα πορεία στο Κυπριακό.

Η εφημερίδα του Χρήστου Λαμπράκη στο άρθρο με τίτλο «Το επικίνδυνο σταυροδρόμι και η πραγματική διέξοδος», τόνιζε ότι ο πρωθυπουργός και ο υπουργός εξωτερικών Σταύρος Κωστόπουλος είχαν καταστήσει σαφή την ετοιμότητα της Ελλάδας να απαντήσει άμεσα σε περίπτωση ένοπλης επέμβασης της Τουρκίας. Η Άγκυρα θα έπρεπε να εγκαταλείψει τα σχέδιά της ούτως ώστε να αρχίσουν διαπραγματεύσεις. Η εσωτερική ειρήνευση ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους, προϋπόθεση για μία ανεξάρτητη, εδαφικά ακεραία και βιώσιμη Κυπριακή Δημοκρατία, ήταν ο πρώτος στόχος. Όταν το κυπριακό κράτος απαλλασσόταν από τις εγγυήσεις, αυτόματα θα προέκυπτε το αίτημα της αυτοδιάθεσης, δικαίωμα

¹³⁹ *Το Βήμα*, 17.2.1964, σ. 1.

¹⁴⁰ Στο ίδιο.

¹⁴¹ *Το Βήμα*, 18.2.1964, σ. 1.

καταγεγραμμένο στον καταστατικό χάρτη του ΟΗΕ το οποίο οι σύμμαχοι (του ΝΑΤΟ) δεν θα αρνούνταν, καθώς το είχαν αναγνωρίσει σε όλους τους άλλους. Κατά την άποψη της εφημερίδας, με την άνοδο της νέας κυβέρνησης η κοινή πορεία της Ελλάδας και της Κύπρου ήταν αυτονόητη. Γιατί εάν ο Μακάριος εκπροσωπούσε τον ελληνισμό της Κύπρου, η κυβέρνηση των Αθηνών εξέφραζε τις σκέψεις ολόκληρου του έθνους και παρείχε, άμεσα αλλά και μακροπρόθεσμα, προστασία στα συμφέροντά του.¹⁴²

Η *Ελευθερία* ξεκινούσε το άρθρο της «Ελληνική πολιτική» με την επισήμανση ότι η πολυπόθητη αλλαγή είχε αρχίσει να πραγματοποιείται και στην εξωτερική πολιτική της χώρας. Υπήρχε επιτέλους κυβέρνηση η οποία ασκούσε εξουσία με κριτήρια ελληνικά (σε αντίθεση με τη Δεξιά που είχε χειριστεί το Κυπριακό με «εγκληματική δουλοφροσύνη»). Η νέα πολιτική δεν ήταν μόνο ελληνική αλλά και σοβαρή και αποτελεσματική και βρισκόταν σε αρμονία με την κοινή γνώμη. Είχε παρέλθει η εποχή κατά την οποία η ελληνική κυβέρνηση κρυβόταν κάτω από τα ράσα του Μακαρίου «τον οποίον διά της αριστερής χειρός επέιξε και ετραβολογούσε». Οι νέοι κυβερνώντες ανέλαβαν και θα κρατούσαν ακέραια την ευθύνη για τις τύχες του ελληνισμού. Βασικός πολιτικός στόχος ήταν η άμεση εξουδετέρωση της «νάρκης» της Ζυρίχης. Ως προς το ζήτημα της ειρήνης και του πολέμου, η χώρα ήταν βαθύτατα φιλειρηνική, ταυτόχρονα όμως έτοιμη, εν ανάγκη, να εισέλθει στο «φρενοκομείο», όπως είχε υποδείξει ο Έλληνας πρωθυπουργός. Η συμμετοχή στη συμμαχία του ΝΑΤΟ δεν σήμαινε ότι η χώρα υφίστατο για να υπηρετεί τη Δύση. Ούτε όμως για να την υπονομεύει χάριν της Ανατολής. Η Ελλάδα είχε τις συμμαχίες της στη βάση κοινών αξιών και προς εξυπηρέτηση κοινών θεμιτών συμφερόντων αλλά «η επιδίωξις των ελληνικών δικαίων θα γίνεται προς πάσαν κατεύθυνσιν και με όλα τα εκάστοτε αναγκαία, δυνατά και σκόπιμα μέσα». Εκτίμηση της εφημερίδας ήταν πάντως ότι αυτό δεν θα χρειαζόταν γιατί ήταν αρκετό να είναι φανερό η σχετική πρόθεση και η άκαμπτη αποφασιστικότητα. Το άρθρο τελείωνε χαρακτηρίζοντας τη «νέαν φυσιογνωμίαν και νέαν γλώσσα» της χώρας ως «ήρεμον, σταθερά, σαφή και υπερήφανον». Και ως τέτοια θα εξασφάλιζε και την ειρήνη στην Ανατολική Μεσόγειο και τη δικαιοσύνη στην Κύπρο.¹⁴³

Ανάλογου περιεχομένου σχόλια για την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης και για τον πρωθυπουργό Παπανδρέου καταγράφηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του

¹⁴² *Το Βήμα*, 1.3.1964, σ. 1.

¹⁴³ *Ελευθερία*, 1.3.1964, σ. 1.

Μαρτίου και του Απριλίου. Ενδεικτικά στις 6 Μαρτίου το *Βήμα* έγραφε πως ο Έλληνας ηγέτης είχε κατορθώσει να αποκαταστήσει την ενότητα του ελληνισμού, με πλήρη ταύτιση να επικρατεί ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Κύπρο αλλά και στο εσωτερικό της ίδιας της Κύπρου.¹⁴⁴ Δύο ημέρες μετά η ίδια εφημερίδα σημείωνε ότι στους διπλωματικούς χειρισμούς της κυβέρνησης εξισορροπούνταν με απaráμιλλη τέχνη «η σταθερότης και η ελαστικότητα, η αφοβία της δράσεως με την συγκράτησιν και την φρόνησιν, το θάρρος της γλώσσης με την ευπρέπειαν».¹⁴⁵ Από την αρθρογραφία του επόμενου μήνα ξεχωρίζει το πρωτοσέλιδο άρθρο της *Ελευθερίας* «Ανοικτά χαρτιά», με το οποίο γινόταν αποτίμηση των αποτελεσμάτων των τριήμερων επαφών ανάμεσα στην ελληνική και την κυπριακή κυβέρνηση. Όπως τόνιζε η εφημερίδα, η ομοφωνία ήταν πλήρης και η λύση μία. Ο στόχος της αυτοδιάθεσης, τον οποίο η ΕΡΕ είχε εγκαταλείψει, ήταν ξανά στο προσκήνιο. Και η κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να υποχωρήσει. Τα μέσα είχαν τεθεί με σαφήνεια και σε αυτό το πλαίσιο διαιτητικός ρόλος του ΝΑΤΟ δεν γινόταν αποδεκτός. Το θέμα έπρεπε -εφόσον αποτύγχαναν οι προσπάθειες του μεσολαβητή- να οδηγηθεί στη Διεθνή Δικαιοσύνη (ΟΗΕ) και να επιλυθεί με βάση τη δημοκρατική αρχή της διακυβέρνησης από την πλειοψηφία. Αυτός ήταν πρακτικά ο ασφαλέστερος δρόμος προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Η Ελλάδα δεν είχε πρόθεση ούτε να επιρρίψει στους συμμάχους την ευθύνη της αναζήτησης λύσης ούτε όμως και να τους εγκαταλείψει, θυσιάζοντας ζωτικότητας συμφέροντά της.¹⁴⁶ Την καθορισθείσα πολιτική υπερασπιζόταν και το *Βήμα* στην πρωτοσέλιδη τοποθέτησή του, «Προσταγή Δικαιοσύνης», στις 26 Απριλίου, με αφορμή συζήτηση για το Κυπριακό η οποία είχε λάβει χώρα στη Βουλή. Η εξασφάλιση της αδέσμευτης ανεξαρτησίας της Κύπρου με πλήρη κατοχύρωση των δικαιωμάτων της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας αποτελούσε στοιχειώδη διεθνή υποχρέωση. Από τις αγορεύσεις του πρωθυπουργού και του υπουργού Εξωτερικών το συμπέρασμα ήταν ξεκάθαρο: το Κυπριακό

¹⁴⁴ Το *Βήμα*, 6.3.1964, σ. 1.

¹⁴⁵ Το *Βήμα*, 8.3.1964, σ. 1· Το σχετικό πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο «Η εθνική άμυνα» αφορούσε το ζήτημα των αμυντικών δαπανών αλλά ολοκληρωνόταν με αναφορά στο Κυπριακό· Θερμή συνηγορία υπέρ της κυβερνητικής πολιτικής αποτέλεσε και το άρθρο «Εξωτερική Πολιτική» του Πάνου Καραβία στην *Ελευθερία*. Ο συγγραφέας, αναφερόμενος σε επιδέξια εφαρμογή πολιτικής, κατέγραφε τα θετικά της απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας, εκτιμώντας ταυτόχρονα πως η θέση της χώρας εντός της Συμμαχίας εδραιωνόταν. Βλ. σχετικά Πάνος Καραβίας, «Εξωτερική Πολιτική», *Ελευθερία*, 11.3.1964, σσ. 1 και 7.

¹⁴⁶ *Ελευθερία*, 15.4.1964, σ. 1.

αντιμετωπιζόταν χωρίς προκλητικότητα αλλά με εθνική υπερηφάνεια, με ρεαλισμό και με πίστη «εις τας μεγάλας αρχάς της Διεθνούς Δικαιοσύνης».¹⁴⁷

Σαφώς διαφορετική ήταν η αντιμετώπιση της κυβερνητικής πολιτικής από την εφημερίδα της Δεξιάς, *Καθημερινή*. Επαναλαμβανόμενο σημείο κριτικής για το έντυπο αυτό ήταν η αμφιβολία για την ειλικρίνεια της επίσημης πολιτικής του Παπανδρέου, κυρίως σε ό,τι αφορούσε στις επαφές του με τον Μακάριο.¹⁴⁸ Ήδη από τις 28 Φεβρουαρίου διατυπωνόταν η «απορία» μήπως η κυβέρνηση έλεγε άλλα στο κοινό και άλλα στις κατ' ιδίαν επαφές της με τον αρχιεπίσκοπο αλλά και με τους πρέσβεις των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας.¹⁴⁹ Την επόμενη, μόλις, ημέρα η εφημερίδα δεν δίστασε να κάνει σαφή υπαινιγμό σε «διπλό παιχνίδι» του πρωθυπουργού. Χαρακτηρίζοντας διπλωματική ήττα την ομιλία του Τουρκοκύπριου πολιτικού Rauf Denktas ενώπιον του Συμβουλίου Ασφαλείας -την εκφώνηση της οποίας είχαν υποστηρίξει οι ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία-, σχολίαζε πως εάν ο Παπανδρέου στεκόταν στο πλευρό του Μακαρίου, όπως διακήρυττε, «το πιθανότερον, αν μή τό βέβαιον, είναι ότι οι Αγγλοαμερικανοί θα συνετίζοντο».¹⁵⁰ Από την κριτική της δεν ξέφυγε ούτε η επιστολή του πρωθυπουργού προς τον Κύπριο πρόεδρο. Σύμφωνα με τον φιλοκυβερνητικό Τύπο, ο Έλληνας ηγέτης ζητούσε αποσαφήνιση της πολιτικής της κυπριακής κυβέρνησης. Αλλά τι ήταν αυτό που ήθελε να μάθει; Το τι επιθυμούσε ο Μακάριος -αναγνώριση της κυπριακής ανεξαρτησίας, αλλαγές που να καθιστούν λειτουργικότερο το κράτος και αποστολή διεθνούς δύναμης- ήταν γνωστό. Προέκυπτε κατά συνέπεια η εντύπωση είτε ότι το περιεχόμενο του γράμματος ήταν διαφορετικό είτε ότι ο Παπανδρέου κέρδιζε απλώς χρόνο «χωρίς και να εμφανίζεται ως αντιδρών» στην πολιτική Μακαρίου.¹⁵¹ Διχογνωμία ανάμεσα στην Αθήνα και στη Λευκωσία η *Καθημερινή* εντόπισε ξανά

¹⁴⁷ *Το Βήμα*, 26.4.1964, σ. 1.

¹⁴⁸ Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι, λίγες μόνο ημέρες μετά τις εκλογές, η εφημερίδα είχε αντιμετωπίσει θετικά την πληροφορία ενός Αμερικανού ανταποκριτή από την Αθήνα σύμφωνα με την οποία ο Παπανδρέου θα επεδίωκε την ανάληψη ενός πιο ενεργού ρόλου στο Κυπριακό, «καθιστώντας σαφές ότι αι Αθήναι και όχι η Λευκωσία είναι η πρωτεύουσα του ελληνισμού, του ελληνικού πολιτισμού και της εθνότητας». «Άλλωστε, ανάλογος ήτο και η θέση των κυβερνήσεων Καραμανλή». Θα ήταν ανάξια της λαϊκής εμπιστοσύνης μία κυβέρνηση η οποία θα παρασυρόταν από ή θα επέτρεπε άνευ της δικής της έγκρισης πρωτοβουλίες δυνάμενες να προκαλέσουν κινδύνους και για την Ελλάδα και για τον ελληνισμό. Όπως διευκρίνιζε πάντως η πρωτοσέλιδη στήλη της *Καθημερινής*, «ευτυχώς η ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας εις ουδεμίαν τοιαύτην ενέργειαν προέβη», αντίθετα επιζητούσε να βρίσκεται μέσα στο πλαίσιο της ασκούμενης από την Αθήνα πολιτικής. Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 20.2.1964, σ. 1.

¹⁴⁹ *Η Καθημερινή*, 28.2.1964, σ. 1.

¹⁵⁰ *Η Καθημερινή*, 29.2.1964, σ. 1· Η ομιλία Denktas θεωρήθηκε αρνητική εξέλιξη γιατί, όπως τόνιζε η εφημερίδα, εξέπεμπε το μήνυμα ότι η νόμιμη κυπριακή κυβέρνηση δεν ήταν η μόνη εκπρόσωπος του κυπριακού λαού.

¹⁵¹ Στο ίδιο.

μέσα στον μήνα Απρίλιο όταν η κυπριακή κυβέρνηση προέβηκε στην καταγγελία της Συνθήκης Συμμαχίας. Όπως υποστήριξε η εφημερίδα, η Ελλάδα είχε συμβουλευθεί τον Μακάριο να μην προχωρήσει σε αυτή την ενέργεια. Από την ίδια την κυβέρνηση, άλλωστε, είχε ειπωθεί ότι έλαβε γνώση του γεγονότος μετά την κοινοποίηση του σχετικού εγγράφου. Ο Παπανδρέου θα έπρεπε κάποτε να παύσει το «κρυφτούλι» και «να καθορίση μίαν σταθεράν καί ειλικρινή στάσιν».¹⁵²

Ιδιαίτερη θέση στις τοποθετήσεις της *Καθημερινής* έναντι της ασκούμενης πολιτικής είχε και η επίκριση για δημαγωγία και καταφυγή στην θριαμβολογία. Ενδεικτική είναι η παρατήρησή της ότι η κυβέρνηση θα έπρεπε να παύσει την αντιδικία με τον Κανελλόπουλο σχετικά με τις Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου και να βασιστεί στην άποψή του ότι για την κατάρρευσή τους την ευθύνη έφεραν οι Τουρκοκύπριοι, οι οποίοι με την υποστήριξη της Άγκυρας, τις είχαν υπονομεύσει και τις είχαν παραβιάσει. Δεν ήταν δυνατό για την ηγεσία της χώρας «και εσωτερικήν δημαγωγία ν' ασκή και σοβαράν εξωτερικήν πολιτικήν».¹⁵³ Εξόχως χαρακτηριστικό είναι και το σχόλιο με τίτλο «Οι θριαμβολογίες» στις 17 Μαρτίου. Εδώ, αντικείμενο επίκρισης υπήρξε ο τρόπος με τον οποίο η κυβέρνηση είχε υποδεχτεί την παρέμβαση των Ηνωμένων Εθνών προς την Τουρκία, μετά την απειλή της τελευταίας να εισβάλει στην Κύπρο. Οι θριαμβολογίες έπρεπε να παύσουν γιατί η παρέμβαση του ΟΗΕ είχε γίνει μετά που είχαν αποσταλεί τα πρώτα τμήματα της διεθνούς δύναμης¹⁵⁴ και προτού οι κύριοι οχυρωμένοι τουρκοκυπριακοί θύλακοι εκκαθαρισθούν από τις νόμιμες δυνάμεις της Δημοκρατίας. Η διατήρηση της *de facto* διχοτόμησης, όπως χαρακτηριζόταν η κατάσταση, ήταν αυτό το οποίο επεδίωκε η Τουρκία ούτως ώστε να μπορεί να διαπραγματεύεται από θέση ισχύος.¹⁵⁵

Ήταν απόλυτα σαφές πως η *Καθημερινή* έβλεπε με μεγαλύτερη επιφύλαξη τις εξελίξεις σε σχέση με τις εφημερίδες του Κέντρου. Αποτιμώντας τα δέκα σημεία της συμφωνίας Παπανδρέου-Μακαρίου έπειτα από το ταξίδι του δεύτερου στην Αθήνα,

¹⁵² *Η Καθημερινή*, 7.4.1964, σ. 1. Λίγες ημέρες αργότερα -με τη συμφωνία δέκα σημείων Παπανδρέου-Μακαρίου- η κυβέρνηση παρείχε με κάθε επισημότητα κάλυψη στην πρωτοβουλία της κυπριακής κυβέρνησης, η οποία συνιστούσε απλώς επιβεβαίωση «της υφισταμένης ήδη και διεθνώς αναγνωρισθείσης πραγματικής καταστάσεως». Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 14.4.1964, σ. 1.

¹⁵³ *Η Καθημερινή*, 11.3.1964, σ. 1.

¹⁵⁴ Ο Σπύρος Λιναρδάτος αναφέρει ότι ακριβώς εκείνες τις ημέρες έφτασαν οι πρώτοι Καναδοί στρατιώτες του ΟΗΕ. Ο κύριος όγκος των «ειρηνευτικών» στρατευμάτων αποτελούνταν, ακόμη, από τους ήδη ευρισκόμενους στην Κύπρο Βρετανούς. Βλ. Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 267.

¹⁵⁵ *Η Καθημερινή*, 17.3.1964, σ. 1. Την κυβέρνηση επέκρινε για τις «θριαμβολογίες» και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ο οποίος παράλληλα εξέφρασε την άποψη ότι το Ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας δεν προδίδε κάτι ως προς την ουσία του Κυπριακού. Βλ. σχετικά τις δηλώσεις κατά τη διάρκεια της συζήτησης στη Βουλή των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης στην *Η Καθημερινή*, 31.3.1964, σσ. 1 και 8.

χαρακτήρισε το περιεχόμενό τους «κοινοτοπίες», περιεχόμενο το οποίο άλλωστε είχε αποτελέσει πολιτική και των προηγούμενων κυβερνήσεων. Υπήρχαν άλλα, πιο φλέγοντα και επείγουσας μορφής θέματα για τα οποία δεν είχε λεχθεί κάτι. Τέτοια ήταν το ενδεχόμενο μετάβασης του Γρίβα στην Κύπρο και οι συνέπειες από την πολιτική της ΕΣΣΔ στο Κυπριακό.¹⁵⁶ Αυτά όμως δεν ήταν τα μόνα. Σοβαρά προβλήματα κατέγραφε η *Καθημερινή* και σε μεταγενέστερο άρθρο της, γραμμένο με αφορμή τη συζήτηση του Κυπριακού στη Βουλή. Όπως σημείωνε, η διεθνής δύναμη που βρισκόταν στην Κύπρο δεν είχε δικαίωμα επέμβασης προς αποκατάσταση του νόμου. Ουσιαστικά περιφρουρούσε το status quo ευνοώντας τους Τούρκους οι οποίοι είχαν κατορθώσει να παγιώσουν τις θέσεις τους.¹⁵⁷ Επιπρόσθετα, η εξεύρεση λύσης βρισκόταν σε εξάρτηση με τις προτάσεις του μεσολαβητή οι οποίες, εκ των πραγμάτων, αφενός θα προσπαθούσαν να συμβιβάσουν τις θέσεις των διάφορων πλευρών και αφετέρου θα λάμβαναν υπόψη τα συμφέροντα δυνάμεων όπως οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ που δεν γνοιάζονταν για το Δίκαιο και την Ηθική Τάξη. Σύμφωνα με την εφημερίδα, το γεγονός ότι τις (τελευταίες) εκείνες ημέρες ο πρωθυπουργός αναφερόταν σε αδέσμευτη ανεξαρτησία και όχι στην αυτοδιάθεση, δεν ήταν τυχαίο. Ακόμη και αυτή η ανεξαρτησία, όμως, δεν θα ήταν αδέσμευτη εάν την προστασία των Τουρκοκυπρίων αναλάμβανε ο ΟΗΕ. Σε μία μάλλον πρόωρη διαπίστωση η *Καθημερινή* συμπεραίνει ότι η κυβέρνηση είχε αποκλείσει την αυτοδιάθεση και την Ένωση και ότι δεχόταν λύση δεσμευμένης ανεξαρτησίας.¹⁵⁸

Οι κυβερνητικοί χειρισμοί βρέθηκαν βέβαια στο στόχαστρο και της *Αυγής*. Στον πυρήνα της κριτικής της βρισκόταν η κατηγορία ότι η πολιτική της Ένωσης Κέντρου ήταν ουσιαστικά συνταυτισμένη με την «πολιτική εθνικής μειοδοσίας» της ΕΡΕ. Ο Παπανδρέου όφειλε να αποφύγει τη συσκότιση και να αποδεσμευτεί από το πλαίσιο που όριζε η θέση της χώρας στο ΝΑΤΟ. Ιδιαίτερα συστηματική υπήρξε η αρθρογραφία και ο σχολιασμός της εφημερίδας κατά τη διάρκεια της συζήτησης του

¹⁵⁶ *Η Καθημερινή*, 15.4.1964, σ. 1. Στις 11 Απριλίου, ημέρα κατά την οποία έφτανε στην Αθήνα ο Μακάριος, η εφημερίδα ανέφερε στο σχετικό με το θέμα πρωτοσέλιδο ρεπορτάζ της, πως η κυβέρνηση είχε αποφασίσει να εμπλέξει τον στρατηγό Γρίβα στο Κυπριακό ως μέσο άσκησης πίεσης επί του Μακαρίου. Τον Ιανουάριο η εφημερίδα, με αφορμή τη διάσκεψη που είχε συγκαλέσει στην Αθήνα ο πρώην αρχηγός της ΕΟΚΑ, είχε παρουσιαστεί επιφυλακτική στο ενδεχόμενο μίας πιο ενεργού ανάμιξής του. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μοναδική εφημερίδα η οποία τότε είχε σχολιάσει θετικά το γεγονός ήταν η *Ελευθερία*. Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 22.1.1964, σ. 1 και *Ελευθερία*, 25.1.1964, σ. 1.

¹⁵⁷ Πράγματι η διατήρηση του status quo υπήρξε βασική πολιτική της UNFICYP. Παρά το γεγονός ότι η «διατήρηση του νόμου και της τάξης» υπήρξε εντός των όρων εντολής της, οι ελπίδες της κυπριακής κυβέρνησης ότι οι στρατιώτες του ΟΗΕ θα την βοηθούσαν στην αποκατάσταση της νομιμότητας δεν επαληθεύτηκαν. Οι έννοιες του «νόμου» και της «τάξης» είχαν διαφορετικό περιεχόμενο για τους Ελληνοκυπρίους και για τους Τουρκοκυπρίους. Βλ. Γ. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σσ. 94 – 98.

¹⁵⁸ *Η Καθημερινή*, 25.4.1964, σ. 1.

Κυπριακού στο Συμβούλιο Ασφαλείας αλλά και στον απόηχο της έκδοσης του Ψηφίσματος 186. Από μία πλειάδα σχετικών δημοσιεύσεων θα αναφερθούν ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα. Στις 21 Φεβρουαρίου, πέντε μόνο ημέρες μετά τον εκλογικό θρίαμβο της Ένωσης Κέντρου, η *Αυγή* σε πρωτοσέλιδο άρθρο της με τίτλο «Δόγμα μειοδοσίας» υποστήριξε ότι το δόγμα του Παπανδρέου ήταν η αντίθεση σε οποιαδήποτε λύση η οποία δεν θα έβρισκε σύμφωνους τους Συμμάχους, αυτό ακριβώς δηλαδή που έκανε και η ΕΡΕ. Ο κεντρώος ηγέτης όφειλε να αλλάξει στάση προκειμένου να μη συνδέσει την πρωθυπουργία του με ένα νέο έγκλημα κατά της Κύπρου.¹⁵⁹ Μία εβδομάδα αργότερα, αναφερόμενη στις επαφές του Παπανδρέου με ξένους πρέσβεις και στα μηνύματά του προς τον Μακάριο, η εφημερίδα έκανε λόγο για επιβολή καθεστώτος μυστικής διπλωματίας. Ο λαός δεν γνώριζε εάν η κυβέρνηση εξυπηρετούσε το εθνικό συμφέρον ή εάν συμμορφωνόταν με τις επιταγές των συμμάχων. Η εξωτερική πολιτική έπρεπε να επανεξεταστεί ούτως ώστε να γίνει «αληθινά ελληνική και ανεξάρτητη».¹⁶⁰ Ακόμα και η φράση «ειρήνη και δικαιοσύνη» που επικαλείτο ο Παπανδρέου ήταν ανεπαρκής και ύποπτη. Θα έπρεπε άμεσα να επανέλθει η «αυτοδιάθεση» στο διπλωματικό λεξιλόγιο.¹⁶¹ Το ίδιο διάστημα επικριτικά σχολιάστηκαν και οι πληροφορίες οι οποίες ήθελαν τον πρωθυπουργό να προσανατολίζεται στην επιβολή των δικών του απόψεων στο Κυπριακό. Όπως σχολίαζε η *Αυγή*, ο Παπανδρέου «εννοεί να επιβάλει και στους Κυπρίους την δική του πολιτική, την αντίθετη με τα συμφέροντα του έθνους», αφού τους «διαμηνύει ότι το κέντρο του Ελληνισμού βρίσκεται στην Αθήνα, που οφείλουν να ακολουθούν».¹⁶²

Το "σφυροκόπημα" της κυβέρνησης συνεχίστηκε και μετά την έκδοση της απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας. Στο πρωτοσέλιδο άρθρο της «Οι Συμμαχίες» η εφημερίδα υπενθύμιζε ότι το καθεστώς της αντιδραστικής Δεξιάς και η υποτέλεια είχαν γίνει «συνώνυμα για τον λαό». Οι δυνάμεις της Ένωσης Κέντρου όταν ήταν στην αντιπολίτευση είχαν διαγνώσει τα στοιχεία της υποτέλειας και για αυτό είχαν μιλήσει για την ανάγκη ανεξάρτητης, εθνικής πολιτικής. Τώρα που βρίσκονταν στην εξουσία και είχαν δει και τον ρόλο των συμμάχων και την αντιιμπεριαλιστική στάση

¹⁵⁹ *Η Αυγή*, 21.2.1964, σ. 1· Τα ειδησεογραφικά ρεπορτάζ εκείνων των ημερών έκαναν λόγο για εγκατάλειψη των Κυπρίων από την ελληνική αντιπροσωπεία στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Βλ. *Η Αυγή*, 19.2.1964, σ. 6· *Η Αυγή*, 21.2.1964, σ. 6· Ο τότε πρέσβης της Κύπρου στην Αθήνα, Νίκος Κρανιδιώτης, στο βιβλίο του εξαίρει τη θερμή συμπαράσταση του Έλληνα μόνιμου αντιπροσώπου στα Ηνωμένα Έθνη Δημήτρη Μπίτσιου. Βλ. Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σ. 143.

¹⁶⁰ *Η Αυγή*, 28.2.1964, σ. 1.

¹⁶¹ *Ό.π.*, σ. 5.

¹⁶² *Η Αυγή*, 29.2.1964, σ. 1.

του λαού, ένας δρόμος τους απέμενε. Αυτός που είχαν χαράξει οι λαϊκές μάζες.¹⁶³ Σε άλλο σημείωμά της, η *Αυγή* δεν δίστασε να κατηγορήσει τον Παπανδρέου ότι είχε υπονομεύσει τον αγώνα των Κυπρίων με τη δήλωσή του, ότι μετά από την υιοθέτηση του Ψηφίσματος 186 είχε αποκατασταθεί η ψυχική επαφή του ελληνικού λαού με τους Άγγλους και τους Αμερικανούς.¹⁶⁴ Αντικείμενο κριτικής αποτέλεσε και η «υποτονική» απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης σε τελεσίγραφο σύμφωνα με το οποίο ενδεχόμενη επίθεση κατά της ΤΟΥΡΔΥΚ θα γινόταν αντιληπτή ως εχθρική ενέργεια εναντίον της ίδιας της Τουρκίας. Σύμφωνα με το εκφραστικό όργανο της ΕΔΑ, η γείτονα χώρα ήθελε να εκμαιεύσει τη στάση της Ελλάδας στο θέμα της καταγγελίας της Συνθήκης Συμμαχίας από τον Μακάριο. Η κυβέρνηση όφειλε να υποδείξει την παρανομία της ΤΟΥΡΔΥΚ¹⁶⁵ και να ακολουθήσει το παράδειγμα της κυπριακής ηγεσίας. Αλλά αντί αποφασιστικότητας, ο Παπανδρέου είχε αναζητήσει συμβιβασμό διά της μυστικής διπλωματίας. Μέριμνά του ήταν η ενότητα της Δύσης.¹⁶⁶

Μακάριος: Η καθολική αποδοχή

Μέσα από τις πιο πάνω, σχετικές με την ελληνική πολιτική αναπτύξεις, ο αναγνώστης δύναται να έχει ήδη σχηματίσει μία πρώτη εικόνα σε ό,τι αφορά τον τρόπο με τον οποίο ο πρόεδρος Μακάριος και η πολιτική του αντιμετωπίστηκε από τον ελληνικό Τύπο. Σε αυτό το σημείο του κεφαλαίου θα παρατεθούν κάποιες πιο συγκεκριμένες, διαφωτιστικές αναφορές. Βασική διαπίστωση είναι η ομοφωνία με την οποία γίνονταν αποδεκτές τόσο η εν γένει τοποθέτηση του Μακαρίου επί του Κυπριακού όσο και πιο συγκεκριμένες ενέργειές του. Για να γίνει κατανοητή αυτή η καθολική αποδοχή του αρχιεπισκόπου είναι σημαντικό να λάβουμε υπόψη και την ιδιότητά του ως «Εθνάρχη» του κυπριακού ελληνισμού, εκκλησιαστικού, δηλαδή, και πολιτικού ηγέτη. Υπό αυτό το πρίσμα η υποστήριξη προς το πρόσωπό του ενείχε, επιπρόσθετα, τη διάσταση της συμπαράστασης στον αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου. Η παρατήρηση αυτή είναι σημαντική χωρίς πάντως να υποβαθμίζει τη σαφή και

¹⁶³ *Η Αυγή*, 8.3.1964, σ. 1.

¹⁶⁴ *Η Αυγή*, 11.3.1964, σσ. 1 και 5.

¹⁶⁵ Η ΤΟΥΡΔΥΚ είχε εξέλθει του στρατοπέδου της ήδη από το ξέσπασμα των διακοινοτικών συγκρούσεων τον Δεκέμβριο και είχε λάβει θέσεις στην περιοχή ανάμεσα στη Λευκωσία και στην Κερύνεια. Οι Τούρκοι αρνούνταν να αποχωρήσουν ακόμη και μετά από την απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας και την άφιξη της UNFICYP.

¹⁶⁶ *Η Αυγή*, 9.4.1964, σ. 1· Η ΕΔΑ είχε ζητήσει από την κυβέρνηση, με ανακοίνωσή της στις 6 Απριλίου, να καταγγείλει τις Συνθήκες Συμμαχίας και Εγγυήσεως. Βλ. σχετικά *Η Αυγή*, 7.4.1964, σσ. 1 και 5.

κατηγορηματική υπεράσπιση των θέσεων του Κύπριου προέδρου κατά την υπό εξέταση περίοδο.¹⁶⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα σχόλια του κεντρώου και του δεξιού Τύπου αναφορικά με τη στάση του Μακαρίου απέναντι στη σοβιετική πολιτική. Τη δήλωσή του ότι η Κύπρος άνηκε στη Δύση αλλά εξαναγκαζόταν να στραφεί προς την Ανατολή, η *Ελευθερία* χαρακτήρισε σαφή και τίμια. Γιατί αυτό δεν αποτελούσε εκβιασμό, όπως έγραφε ο αγγλοαμερικανικός Τύπος, αλλά «προσπάθεια αφυπνίσεως της ορθοφροσύνης» τους.¹⁶⁸ Και η *Καθημερινή*, ψέγοντας τη στάση των Δυτικών χωρών, έγραφε ότι στην Κύπρο ακόμη και εκείνοι που κατανοούσαν τα σοβιετικά κίνητρα, αναγκάζονταν να στηριχτούν στη Σοβιετική Ένωση. ««Εξωθούμεθα προς Ανατολάς», είπε, μέ αγωνίαν, ο Μακάριος».¹⁶⁹

Με ξεκάθαρα θετικό τρόπο σχολιάστηκε και η καταγγελία της Συνθήκης Συμμαχίας από την κυπριακή κυβέρνηση. Το *Βήμα* παραθέτοντας νομικά επιχειρήματα, έκανε λόγο για νόμιμη ενέργεια προσθέτοντας πάντως ότι πέραν από νόμιμη ήταν και τυπική, καθώς χάρη στην παρουσία του σώματος του ΟΗΕ de facto η Συνθήκη ήταν "νεκρή".¹⁷⁰ Σύμφωνα με την *Ελευθερία*, η απόφαση ήταν «διττώς δικαιολογημένη» και γιατί η Τουρκία είχε αρνηθεί το αίτημα του Μακαρίου να αποσυρθεί η ΤΟΥΡΔΥΚ στο στρατόπεδό της και γιατί στρεφόμενη κατά της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητας της Κύπρου, είχε ουσιαστικά παύσει να λειτουργεί ως σύμμαχος του κυπριακού κράτους. Η καταγγελία επισημοποιούσε ένα τετελεσμένο γεγονός και απάλλασσε την Κύπρο από μονομερείς υποχρεώσεις.¹⁷¹ Η *Καθημερινή*, από την πλευρά της, αντέδρασε πιο συγκρατημένα, εκθέτοντας τον προβληματισμό της αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο οι Τούρκοι θα αναγκάζονταν να αποσύρουν τα στρατεύματά τους. Η UNFICYP δεν φαινόταν διατεθειμένη να κινηθεί προς μία τέτοια κατεύθυνση. Παρά ταύτα δεν παρέλειψε να χαρακτηρίσει «κεφαλαιώδους σημασίας» την κίνηση του Μακαρίου γιατί έθετε το ζήτημα της απομάκρυνσης του ελληνικού και του τουρκικού αποσπάσματος.¹⁷²

¹⁶⁷ Στα επόμενα κεφάλαια θα εμφανιστούν περιπτώσεις κατά τις οποίες θα υπάρξουν και διαφορετικές προσεγγίσεις, οι οποίες πάντως δεν θα λάβουν ποτέ τη μορφή της ευθείας αντιπαραβολής με τη «γραμμή» Μακαρίου. Κυρίαρχο μοτίβο θα παραμείνει η υποστήριξη της πολιτικής της κυπριακής κυβέρνησης.

¹⁶⁸ *Ελευθερία*, 28.2.1964, σ. 1.

¹⁶⁹ *Η Καθημερινή*, 1.3.1964, σ. 1.

¹⁷⁰ *Το Βήμα*, 7.4.1964, σ. 1.

¹⁷¹ *Ελευθερία*, 5.4.1964, σ. 1.

¹⁷² *Η Καθημερινή*, 7.4.1964, σ. 1. Με πρωτοσέλιδο σχόλιο της στις 29 Μαρτίου η εφημερίδα είχε επικροτήσει και την ενέργεια του Μακαρίου να τοποθετήσει Ελληνοκύπριους στις υπουργικές θέσεις που είχαν εγκαταλείψει Τουρκοκύπριοι όπως και να παύσει την πληρωμή των Τουρκοκυπρίων οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει τις θέσεις τους.

Στην περίπτωση τώρα της Αριστεράς, η υποστήριξη στο πρόσωπο του Μακαρίου εκφράστηκε κυρίως μέσα από τα ειδησεογραφικά κείμενα της *Αυγής*. Ο ιδιαίτερος σχολιασμός μάλλον περίσσευε αφού άλλωστε η ΕΔΑ παρουσιαζόταν - αυθεντικά- ταυτισμένη με την επιλογή της διεθνοποίησης και το αίτημα της αυτοδιάθεσης. Η σοβιετική εμπλοκή, με ευνοϊκό τρόπο για τα κυπριακά συμφέροντα, διευκόλυνε σημαντικά τη στάση της. Κάθε κριτική για την κυβέρνηση συμβάδιζε με την αντιπαραβολή της ορθής πολιτικής της κυπριακής πλευράς. Χαρακτηριστική ήταν η προσπάθεια της εφημερίδας να εκμεταλλεύεται κάθε δήλωση ή πράξη του Μακαρίου η οποία μπορούσε να χρησιμοποιηθεί εναντίον της Δεξιάς ή του Κέντρου. Η «αποκάλυψη» του Μακαρίου -σε συνέντευξή του σε απεσταλμένο της εφημερίδας στις αρχές Μαρτίου- ότι είχε δεχτεί πιέσεις (και) από την κυβέρνηση Παρασκευόπουλου και από τα Ανάκτορα για να υπογράψει το αγγλοαμερικανικό σχέδιο, έγινε κύριο πρωτοσέλιδο θέμα. Σε μία στιγμή κατά την οποία το Κυπριακό βρισκόταν στην κορύφωσή του -με τη συζήτηση στο Συμβούλιο Ασφαλείας- και η ΕΔΑ κορύφωνε τις κινητοποιήσεις της (με αφορμή και την επικείμενη άφιξη του Έκτου αμερικανικού στόλου στην Κρήτη), η προβολή του θέματος, πέρα από την καθεαυτή ειδησεογραφική του αξία, είχε μία πρόδηλη χρησιμότητα για τον πολιτικό λόγο και τις στοχεύσεις του κόμματος.¹⁷³

«Σύμμαχοι» και «εχθροί»: Το Κυπριακό και η Ελλάδα ανάμεσα στη Δύση και στην Ανατολή

Η διεθνοποίηση του Κυπριακού αλλά και η συνέχιση της έκρυθμης κατάστασης στο ίδιο το νησί, κρατούσαν ολοζώντανο το ενδιαφέρον και την εμπλοκή των Αμερικανών και των Βρετανών αλλά και των Σοβιετικών. Οι πρόσφατες εξελίξεις είχαν φέρει την Ελλάδα σε δύσκολη θέση καθώς η ΕΣΣΔ εμφανιζόταν να υποστηρίζει τις απόψεις του αρχιεπισκόπου Μακαρίου σε αντίθεση με τους Δυτικούς συμμάχους που τηρούσαν διαφορετική στάση, συνεκτιμώντας ιδιαίτερα και τον παράγοντα Τουρκία στη δύσκολη εξίσωση του όλου ζητήματος. Η έντονη απογοήτευση από την αμερικανική κυρίως αλλά και τη βρετανική στάση συνεχίστηκε και κατά τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο και αποτυπώθηκε ανάγλυφα στον Τύπο, ανεξαρτήτως παραταξιακού χρώματος.

¹⁷³ Η *Αυγή*, 3.3.1964, σσ. 1 και 7· Η επίσκεψη του Έκτου Στόλου ματαιώθηκε τελικά, κατόπιν έκκλησης της κυβέρνησης η οποία επικαλέστηκε το φορτισμένο κλίμα των ημερών.

Πολύ χαρακτηριστικό για την πρόσληψη από τη μεριά του «αστικού στρατοπέδου» είναι το πρωτοσέλιδο άρθρο της *Καθημερινής* της 1^{ης} Μαρτίου με τίτλο «Ο κοινός κίνδυνος». Οι ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία, για ακόμη μία φορά, αντιμετώπιζαν εχθρικά το «δικαίωμα ενός τμήματος του λαού μας» να ζήσει ελεύθερα. Επέμεναν πως η Κύπρος θα έπρεπε να παραμείνει υπό ένα καθεστώς που θα ήταν βιώσιμο εάν οι Τουρκοκύπριοι δεν είχαν ενθαρρυνθεί -από την Τουρκία αλλά και από τους ίδιους- να υπονομεύσουν. Τις θέσεις τους εξηγούσαν, όπως και παλαιότερα, η ισχύς της Τουρκίας, η κρίσιμη θέση της και ο φόβος μήπως διολισθήσει στον Ανατολικό συνασπισμό. Τα ελληνικά αντεπιχειρήματα -ότι ο ελληνικός στρατός, αν και μικρότερος, δεν υπολείπεται σε μαχητική ισχύ και αγωνιστική θέληση και ότι οι συνετοί Τούρκοι ηγέτες δεν θα παρέδιδαν τη χώρα τους στην άλλη πλευρά- δεν τους έπειθαν. Αλλά ο ελληνικός λαός εδώ και μία δεκαετία έβλεπε «έν παλαιό οικοδόμημα πίστεως προς τας δύο μεγάλας αγγλοσαξονικές Δυνάμεις» να κλονίζεται. Το πρόβλημα ξεπερνούσε το Κυπριακό και γινόταν πρόβλημα συνειδήσεως του ελληνικού έθνους. Και ακόμα πέραν αυτού, κλόνιζε την πίστη των λαών απέναντι στις αρχές τις οποίες διακήρυσσαν οι ηγέτες τους. Έτσι, καθ' αυτόν τον τρόπο γινόταν πρόβλημα για όλη τη Δύση, ακόμα και για την ίδια την Τουρκία.¹⁷⁴

Άρθρα με παρόμοιο περιεχόμενο εμφανίστηκαν βέβαια και στον κεντρικό Τύπο. Χαρακτηριστική περίπτωση αυτό του Γεώργιου Φτέρη στη στήλη *Επιφυλλίδες του Βήματος* με τίτλο «Και διηγώντας τα να κλαις. Το Κυπριακό κι οι μεγάλοι φίλοι μας». Ο συγγραφέας χαρακτήριζε κατάντημα το σημείο στο οποίο είχε φτάσει «η συμπεριφορά των «μεγάλων μας φίλων»». Η αδικία στην περίπτωση της Κύπρου ήταν κατάφωρη και γιατί η ελληνικότητα του νησιού ήταν αδιαμφισβήτητη και λόγω των πολύτιμων υπηρεσιών τις οποίες είχε προσφέρει η Ελλάδα στους συμμάχους όταν αυτοί είχαν βρεθεί «μπροστά στον αμεσότερο κίνδυνο». Σε αντιπαράθεση με τους Τούρκους που «ούτε κουνήθηκαν, ούτε έχυσαν σταγόνα αίματος».¹⁷⁵ Πέρα από τα αναλυτικά άρθρα γνώμης, η αμερικανική πολιτική επικρίθηκε ιδιαίτερα και στο πεδίο του καθημερινού σύντομου σχολιασμού των εφημερίδων με σειρά από

¹⁷⁴ *Η Καθημερινή*, 1.3.1964, σ. 1· Βλ. και το επίσης πρωτοσέλιδο άρθρο της ίδιας ημέρας «Τα μυστήρια».

¹⁷⁵ Γεώργιος Φτέρης, «Και διηγώντας τα να κλαις. Το Κυπριακό κι οι μεγάλοι φίλοι μας», *Το Βήμα*, 19.4.1964, σσ. 1 και 11.

χαρακτηριστικά παραδείγματα.¹⁷⁶ Σε ένα καθαρά ειδησεογραφικό επίπεδο πολύ αρνητικές ήταν οι αναφορές για τον ρόλο των βρετανικών στρατευμάτων στην Κύπρο. Οι σχετικές ανταποκρίσεις έγραφαν συνεχώς για εφοδιασμό των Τουρκοκυπρίων με βρετανικά όπλα, υποβοήθηση της επί του εδάφους διχοτόμησης, ακόμη και υπονόμευση του έργου της UNFICYP.¹⁷⁷

Αν περίμενε κάτι ο Τύπος της Δεξιάς και του Κέντρου από τους Αμερικανούς, αυτό ήταν να παρέμβουν προς την πλευρά της Τουρκίας ούτως ώστε να εγκαταλείψει τις επεκτατικές της βλέψεις, όπως αυτές γίνονταν αντιληπτές, και να αποδεχτεί μία διευθέτηση η οποία θα αναγνώριζε τα δικαιώματα της πλειοψηφίας (με εγγυήσεις για την προστασία της τουρκοκυπριακής μειονότητας).¹⁷⁸ Ευμενώς, όπως ήταν αναμενόμενο, έγιναν δεκτές οι απόψεις του ρεπουμπλικάνου γερουσιαστή Kenneth Keating και του πολιτικού σχολιαστή Walter Lippmann οι οποίοι, αντιμετωπίζοντας από μία άλλη οπτική το Κυπριακό, με άρθρα τους πρότειναν ως λύση τη μετανάστευση των Τουρκοκυπρίων.¹⁷⁹ Στον σχολιασμό και την αρθρογραφία της *Ελευθερίας* θετικές αναφορές εμφανίστηκαν και για τη Γαλλία την οποία άλλωστε οι δημοσιογραφικές πληροφορίες -από τα μέσα του Μαρτίου και έπειτα- έφεραν να υποστηρίζει την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.¹⁸⁰

Στην πρόσληψη, τώρα, της Αριστεράς για το Κυπριακό, δεν είχε αλλάξει κάτι σχετικά με τον ρόλο των Αμερικανών και των Βρετανών. Όπως σχολίαζε η *Αυγή* σε τοποθέτησή της αναφορικά με την τουρκική απειλή εισβολής στα μέσα Μαρτίου, θα

¹⁷⁶ Ενδεικτικά παρατίθεται το πρωτοσέλιδο σχόλιο του *Βήματος* στις 25 Μαρτίου, με αφορμή τις ιδέες για ανταλλαγή της Ρόδου με την Κύπρο. Έγραφε η εφημερίδα για τους ηγέτες της φιλελεύθερης Δύσης ότι «έχουν ως μόνην επίδοσιν μίαν αμοραλιστικήν πολιτικήν δυναστεύσεως... και καταδολιεύσεως μικρών, ασθενών ή αποικιοκρατούμενων λαών» οι οποίοι κάποτε είχαν πολεμήσει για τις διακηρυγμένες από τη Δύση αρχές της ελευθερίας και της αυτοδιάθεσης.

¹⁷⁷ Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής τίτλοι ειδήσεων: «Σατανικόν σχέδιον εφαρμόζουν οι Άγγλοι εις Κύπρον διά να επιβάλουν ως δήθεν αναγκαίαν την διχοτόμησιν. Βοηθούν εις την συγκέντρωσιν των Τούρκων εις τουρκικά χωριά...» (*Η Καθημερινή*, 18.2.1964, σ. 6). «Αγγλικά όλα τα όπλα των Τουρκοκυπρίων. Διακοίνωσις του Μακαρίου διά σειράν βρετανικών παραβιάσεων.» (*Το Βήμα*, 11.3.1964, σσ. 1 και 5). «Οι Βρετανοί παρακωλύουν το ειρηνευτικόν έργον της διεθνούς δυνάμεως» (*Η Καθημερινή*, 24.3.1964, σ. 10). «Τριήμεροι μάχαι Ελλήνων και Τούρκων εις την Κύπρον με νεκρούς και τραυματίας. Τούρκοι υπό την προστασίαν αγγλικών δυνάμεων επιτίθενται και ανατινάζουν γέφυρας» (*Ελευθερία*, 7.4.1964, σ. 8). Η άποψη ότι οι Βρετανοί με τη στάση τους υποβοηθούσαν τις τουρκικές επιδιώξεις επί του εδάφους έχει υποστηριχθεί και ιστοριογραφικά. Βλ. ενδεικτικά Brendan O'Malley και Ian Craig, *Η συνωμοσία της Κύπρου: ΗΠΑ, κατασκοπία και η τουρκική εισβολή*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σσ. 193 – 210.

¹⁷⁸ Βλ. ενδεικτικά *Η Καθημερινή*, 25.3.1964, σ. 1· Πάνος Καραβίας, «Η Κύπρος και οι Δυνάμεις. Η Δύση και η σοβιετική παρέμβαση. Η γαλλική στάση και η Γιουγκοσλαβία», *Ελευθερία*, 18.3.1964, σσ. 1 και 6.

¹⁷⁹ *Ελευθερία*, 14.3.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 14.3.1964, σ. 1.

¹⁸⁰ *Ελευθερία*, 5.3.1964, σ. 1· Πάνος Καραβίας, «Ο Ντε Γκωλ και η Κύπρος», *Ελευθερία*, 25.3.1964, σσ. 1 και 10· Για ενδεικτικά ειδησεογραφικά ρεπορτάζ σχετικά με τις θέσεις της Γαλλίας βλ. *Η Καθημερινή*, 15.3.1964, σ. 12· *Το Βήμα*, 18.3.1964, σ. 8· *Ελευθερία*, 18.3.1964, σ. 8.

ήταν λάθος να διογκωθεί υπέρμετρα ο ρόλος της Τουρκίας γιατί πίσω από αυτή ήταν οι Άγγλοι και οι Αμερικανοί. Οι Τούρκοι δεν ήταν παρά εκτελεστικά όργανα.¹⁸¹ Ξεχωριστό ενδιαφέρον σε σχέση με τα υπόλοιπα έντυπα παρουσιάζει η ειδησεογραφία της εφημερίδας. Το τουρκικό τελεσίγραφο συνδεόταν με ένα «σατανικό σχέδιο» σύμφωνα με το οποίο την επέμβαση των Τούρκων θα ακολουθούσε απόβαση αμερικανικών δυνάμεων του Έκτου Στόλου οι οποίες μαζί με τα ευρισκόμενα στην Κύπρο βρετανικά στρατεύματα θα έθεταν το νησί υπό τον έλεγχο του ΝΑΤΟ.¹⁸² Τέσσερις ημέρες αργότερα γινόταν λόγος για τηλεγράφημα του διοικητή των δυνάμεων της Συμμαχίας στην Ευρώπη, στρατηγού Lemnitzer, προς τον υπουργό Εθνικής Άμυνας Πέτρο Γαρουφαλιά με το οποίο τού συνιστούσε όπως η Ελλάδα επέμβει σε άλλο σημείο από εκείνο στο οποίο θα αποβιβάζονταν οι Τούρκοι, προκειμένου τα αμερικανικά και τα βρετανικά στρατεύματα να παρεμβάλλονταν ανάμεσα στους δύο στρατούς.¹⁸³ Σε άλλη περίπτωση, στις 19 Απριλίου, πρωτοσέλιδα παρουσιάζονταν πληροφορίες της κυπριακής *Χαραυγής* σύμφωνα με τις οποίες η αμερικανική Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών ήταν έτοιμη να διαθέσει μέχρι και 9.000.000 δολάρια ούτως ώστε να επιτύχει με αθέμιτα μέσα -δωροδοκίες, εξαγορές κλπ- την κατασυκοφάντηση της ΕΣΣΔ και την «εκλαϊκευση» της ιδέας ότι οι ΗΠΑ ήταν δήθεν υπέρ της Ένωσης.¹⁸⁴

Για την *Αυγή*, σύμμαχος στον αγώνα για την Κύπρο ήταν ξεκάθαρα η ΕΣΣΔ. Σε άρθρο της 1^{ης} Μαρτίου («Χρουστσώφ και Τζόνσον προς τον κ. Παπανδρέου. Δύο κόσμοι, δύο πολιτικές. Η κυβέρνηση Κέντρου και η εξωτερική πολιτική της χώρας») αντιπαραβάλλονταν τα μηνύματα που είχαν αποστείλει οι δύο ηγέτες προς τον Γεώργιο Παπανδρέου με αφορμή την εκλογή του στην πρωθυπουργία. Στη μία περίπτωση ήταν ξεκάθαρος ο ιμπεριαλιστικός χαρακτήρας ενώ από τη άλλη ξεχώριζε ο σεβασμός στην ανεξαρτησία, η απουσία παρεμβατισμού, η βούληση για ενίσχυση των διμερών σχέσεων. Σε αντίθεση με το αμερικανικό, το σοβιετικό μήνυμα είχε

¹⁸¹ *Η Αυγή*, 15.3.1964, σ. 1.

¹⁸² *Ο.π.*, σσ. 1 και 11.

¹⁸³ *Η Αυγή*, 19.3.1964, σσ. 1 και 7· Στις 26 Μαρτίου η εφημερίδα κυκλοφόρησε με πρωτοσέλιδο τίτλο «Ο κ. Κληρίδης, πρόεδρος της Κυπριακής Βουλής των Αντιπροσώπων αποκαλύπτει: Το Ν.Α.Τ.Ο. ετοίμαζε διχοτόμηση». Η ανάγνωση της σχετικής είδησης καταδείκνυε ότι τέτοια δήλωση δεν είχε γίνει από τον Κληρίδη. Ο τελευταίος είχε πει σε ομιλία του ότι ο Βρετανός πρέσβης στην Κύπρο ανέφερε στον Μακάριο ότι θα γινόταν τουρκική εισβολή και ότι τα βρετανικά στρατεύματα προσφέρονταν να παρέμβουν προκειμένου να αποσοβηθεί η σύγκρουση. Η αποκάλυψη αυτή, κατά την ερμηνεία της εφημερίδας, επιβεβαίωνε το δικό της ρεπορτάζ σχετικά με το τηλεγράφημα Lemnitzer και κατά συνέπεια και την προετοιμασία της διχοτόμησης από το ΝΑΤΟ.

¹⁸⁴ *Η Αυγή*, 19.4.1964, σσ. 1 και 7.

βοηθήσει τον Παπανδρέου να εμφανιστεί ως κήρυκας των εθνικών συμφερόντων.¹⁸⁵ Άλλωστε, όπως τόνιζε σε άλλο πρωτοσέλιδο άρθρο της η εφημερίδα, η ΕΣΣΔ είχε προχωρήσει στην εφαρμογή της φιλοκυπριακής και φιλειρηνικής της πολιτικής χωρίς να ζητήσει ανταλλάγματα από την Κύπρο ή την Ελλάδα «σαν σοσιαλιστικό κράτος που ασκεί εξωτερική πολιτική αρχών».¹⁸⁶

Στον αντίποδα η *Καθημερινή* παρουσιαζόταν έντονα προβληματισμένη από τη σοβιετική ανάμειξη, λαμβάνοντας σαφώς αρνητική τοποθέτηση αλλά μη μπορώντας σε συγκεκριμένες περιστάσεις να αρνηθεί ότι η στάση της ΕΣΣΔ είχε αποβεί προς όφελος της Κύπρου. Ήδη την επαύριον των εκλογών, 17 Φεβρουαρίου, η εφημερίδα γράφοντας ότι η νέα κυβέρνηση όφειλε να σταθεί στο πλευρό του Μακαρίου, σημείωνε πως το θέμα ήταν με ποιο τρόπο θα γινόταν αυτό, χωρίς να εμπλακούν τα κράτη εκείνα τα οποία είχαν συμφέρον να γίνει η Κύπρος «μεσογειακή Κούβα» ή τουλάχιστον να εμφανίζονται ως υπερασπιστές της κυπριακής ελευθερίας για δικό τους όφελος.¹⁸⁷ Και τέσσερεις ημέρες αργότερα, σχολιάζοντας τη δήλωση του Σοβιετικού αντιπροσώπου στα Ηνωμένα Έθνη Nikolai Fedorenko, ότι η χώρα του δεν θα έμενε αδιάφορη στο Κυπριακό, έγραφε χαρακτηριστικά: «Γνωρίζει, όμως, κάτι ο κ. Φεντορένκο; Ότι ημείς οι Έλληνες, και υποθέτομεν ότι και οι σοβαρώς σκεπτόμενοι Κύπριοι, επιθυμούμεν να μείνη αδιάφορος η χώρα του;». Η εφημερίδα πάντως αναγνώριζε ότι η προκληθείσα από τη στάση των συμμάχων της Ελλάδας πικρία ήταν το «θερμοκήπιο» μέσα στο οποίο η ΕΣΣΔ καλλιεργούσε προς τους αφελείς την εικόνα του υπερασπιστή του Δικαίου και της Ηθικής.¹⁸⁸ Την ιδιαίτερη ανησυχία της για το «νέον κλίμα» κατέγραφε σε ομώνυμο σχόλιό της στις 15 Μαρτίου. Αναφερόμενη στον αντίκτυπο του Κυπριακού στην εσωτερική πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, επισήμαινε ότι με τη βοήθεια και της κυβέρνησης, ευρύτατες μάζες του λαού πίστευαν πως οι Δυτικοί είχαν προδώσει τις αρχές τους αλλά και τις υποχρεώσεις τους προς τη χώρα ενώ η ΕΣΣΔ ενδιαφερόταν για την αυτοδιάθεση των λαών και είχε επιδείξει φιλική στάση έναντι της Ελλάδας. Οι εντυπώσεις αυτές αποτελούσαν μέρος της αλήθειας, γίνονταν όμως αντικείμενο εκμετάλλευσης από την Άκρα Αριστερά. Είχαν επίδραση και πάνω σε ένα μη αριστερό ακροατήριο, με την νεολαία να είναι ιδιαίτερα ευάλωτη στην

¹⁸⁵ Ε.Π., «Χρουστσώφ και Τζόνσον προς τον κ. Παπανδρέου. Δύο κόσμοι, δύο πολιτικές. Η κυβέρνηση Κέντρου και η εξωτερική πολιτική της χώρας», *Η Αυγή*, 1.3.1964, σσ. 4 και 9.

¹⁸⁶ *Η Αυγή*, 18.3.1964, σ. 1.

¹⁸⁷ *Η Καθημερινή*, 17.2.1964, σ. 1.

¹⁸⁸ *Η Καθημερινή*, 1.3.1964, σ. 1.

κομμουνιστική προπαγάνδα. Το εσωτερικό πολιτικό κλίμα χαρακτηριζόταν ως ιδιαίτερα επικίνδυνο και αυτό ήταν κάτι που θα έπρεπε να προβληματίσει και την κυβέρνηση και την αντιπολίτευση.¹⁸⁹

Από την άλλη, θετική -έστω συγκρατημένα- θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η στάση του κεντρώου Τύπου απέναντι στη σοβιετική "επίθεση φιλίας". Γεγονός είναι πως από το *Βήμα* έλειψε ο ιδιαίτερος σχολιασμός με εξαίρεση τοποθέτηση της εφημερίδας στις 22 Φεβρουαρίου με την οποία χαρακτηριζόταν ως απαράδεκτο το γεγονός πως εδώ και έναν χρόνο η χώρα δεν διέθετε πρέσβη στη Μόσχα (απλώς και μόνο γιατί εκείνος ο οποίος είχε οριστεί, αρνούνταν να μεταβεί). Δεν ήταν δυνατό, ειδικά σε εκείνη τη φάση του Κυπριακού, να μη ακουγόταν στη Μόσχα η θέση της Ελλάδας. Το υπουργείο όφειλε να επιληφθεί του ζητήματος.¹⁹⁰ Πιο χαρακτηριστικά και διαφωτιστικά είναι τα σχόλια που έκαναν την εμφάνισή τους στην εφημερίδα του Πάνου Κόκκα. Η καθημερινή στήλη της δεύτερης σελίδας *Ελευθεροστομίες*, απαντώντας σε σχόλιο της *Καθημερινής* η οποία ζητούσε από τον πρωθυπουργό να μιλήσει για τον διεθνή κομμουνισμό που προσπαθούσε να αποκολλήσει την Ελλάδα από το ΝΑΤΟ,¹⁹¹ διερωτάτο τι έπρεπε να πράξει ο Έλληνας ηγέτης. Συμφέροντα εξυπηρετούσαν και οι Δυτικοί και οι Ανατολικοί. Τι να έκανε; Να απαγόρευε την ευθυγράμμιση των σοβιετικών με τα ελληνικά συμφέροντα;¹⁹² Σε μία πιο ξεκάθαρη πρωτοσέλιδη τοποθέτησή της, στις 17 Μαρτίου, η εφημερίδα υποστήριξε ότι η προσφορά υλικής και ηθικής βοήθειας της ΕΣΣΔ προς την Κύπρο ήταν επωφελής για την κατοχύρωση της ειρήνης στην Ανατολική Μεσόγειο. Και πολύτιμη εγγύηση για την Κύπρο συνιστούσε αλλά και υπενθύμιση στην Τουρκία ότι δεν μπορούσε να κάνει τον «τρομοκράτη» στην Ανατολική Μεσόγειο.¹⁹³

Η πρόσληψη της τουρκικής απειλής για την Κύπρο και η εικόνα του «αντιπάλου»

Την αρθρογραφία και τις διάφορες στήλες του Τύπου απασχόλησε, όπως ήταν αναμενόμενο και ο κίνδυνος ένοπλης επέμβασης στην Κύπρο. Οι πιο αναλυτικές αναφορές εντοπίζονται στην *Καθημερινή* σε αντίθεση με τα έντυπα του Κέντρου τα οποία περιορίστηκαν σε έναν σύντομο και μερικώς -τουλάχιστον- επιφανειακό

¹⁸⁹ *Η Καθημερινή*, 15.3.1964, σ. 1.

¹⁹⁰ *Το Βήμα*, 22.2.1964, σ. 1.

¹⁹¹ *Η Καθημερινή*, 5.3.1964, σ. 1.

¹⁹² *Ελευθερία*, 6.3.1964, σ. 3.

¹⁹³ *Ελευθερία*, 17.3.1964, σ. 1.

σχολιασμό.¹⁹⁴ Στα μέσα Μαρτίου η εφημερίδα της Δεξιάς απέδιδε στην Τουρκία χονδροειδή πόλεμο νεύρων και την κατηγορούσε για υποκίνηση, διά των Τουρκοκυπρίων, ταραχών οι οποίες προκαλούσαν τη φυσική ελληνοκυπριακή αντίδραση. Δεν επρόκειτο παρά για ένα σχέδιο ανατροπής της απόφασης του ΟΗΕ - με ελληνοκυπριακή ευθύνη- ούτως ώστε να διευκολυνόταν και η δημιουργία τετελεσμένων. Η Ελλάδα είχε επιδείξει όλη την καλή θέληση αλλά θα αντιδρούσε σε περίπτωση εισβολής. Η αποστολή της δύναμης του ΟΗΕ κρινόταν ως επείγουσα προκειμένου να παρεμποδιστούν τα τουρκικά σχέδια.¹⁹⁵ Λίγες εβδομάδες αργότερα, αναφερόμενη σε νέο τουρκικό τελεσίγραφο, η *Καθημερινή* υποστήριξε ότι η παρουσία του ΟΗΕ στην Κύπρο -είχε φτάσει στο νησί η UNFICYP- στερούσε τους Τούρκους από κάθε ενδεχόμενη ηθική και νομική βάση και λειτουργούσε αποτρεπτικά έναντι επιθετικής κίνησης γιατί μία τέτοια ενέργεια θα γινόταν αντιληπτή ως εχθρική για τα ίδια τα κράτη του διεθνούς οργανισμού.¹⁹⁶

Αντίθετα με την *Καθημερινή*, για τις κεντρικές εφημερίδες η τουρκική απειλή έδειχνε να μην ήταν τόσο επικίνδυνη. Στο πρωτοσέλιδο άρθρο της στήλης *Εφήμερα* του *Βήματος* της 17^{ης} Μαρτίου, με τίτλο «Με κοινό μυαλό», η πιθανότητα πολέμου στην Κύπρο συνδεόταν ευθέως με το ενδεχόμενο ενός πολέμου ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους συνασπισμούς. Έτσι από τη στιγμή που οι μεγάλες δυνάμεις είχαν, ανάμεσα σε άλλα, υπογράψει συμφωνία για τερματισμό των ατομικών δοκιμών, συζητούσαν για τα πυρηνικά, είχαν εμπορικές συναλλαγές και είχαν εγκαταστήσει την «κόκκινη γραμμή» (Ουάσινγκτον-Μόσχας), πώς θα τολμούσε «η χρεωκοπημένη και θορυβοποιός Τουρκία» να προκαλέσει πόλεμο και να διαταράξει την παγκόσμια ειρήνη;¹⁹⁷ Για την πρόσληψη της *Ελευθερίας* ενδεικτικός είναι ο σκωπτικός τίτλος σε πρωτοσέλιδο θέμα της 18^{ης} Μαρτίου αναφορικά με αποβατικές ασκήσεις τις οποίες είχαν κάνει οι Τούρκοι «προφανώς χάριν εσωτερικής καταναλώσεως»: «Τούρκοι

¹⁹⁴ Από την πλευρά της *Αυγής* δεν υπήρξε κάποιο σχόλιο άξιο αναφοράς, πέραν της θέσης η οποία έχει ήδη αναφερθεί λίγο πιο πάνω, σύμφωνα με την οποία ο ρόλος των Τούρκων ήταν ρόλος εκτελεστών των δυτικών σχεδιασμών.

¹⁹⁵ *Η Καθημερινή*, 15.3.1964, σ. 1. Έναν μήνα νωρίτερα -και μάλιστα την ημέρα της διεξαγωγής των εκλογών- η εφημερίδα σε μία μάλλον υπέρ το δέον αισιόδοξη ανάγνωση, εξέφραζε την άποψη ότι η Τουρκία δεν θα εισέβαλλε στην Κύπρο γιατί κάτι τέτοιο θα προκαλούσε ελληνοτουρκική σύρραξη, επέμβαση του ΝΑΤΟ αλλά και ανάμειξη του ΟΗΕ η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα την εκδίωξη του τουρκικού στρατού από τη νήσο και την επανατοποθέτηση του ζητήματος με βάση την αυτοδιάθεση. Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 16.2.1964, σ. 1.

¹⁹⁶ *Η Καθημερινή*, 8.4.1964, σ. 1. Λίγο νωρίτερα η εφημερίδα είχε εκφράσει την ανησυχία της για την ΤΟΥΡΔΥΚ, η συμπεριφορά της οποίας δεν ήταν παρά στρατού κατοχής και η οποία αποσκοπούσε στην κάλυψη μίας πιθανής τουρκικής εισβολής. Βλ. *Η Καθημερινή*, 4.4.1964, σ. 1.

¹⁹⁷ *Το Βήμα*, 17.3.1964, σ. 1.

αλαλάζοντες «Αλλάχ, Αλλάχ» έκαμαν απόβασιν εις Τουρκίαν!». ¹⁹⁸ Σχολιάζοντας την ίδια ημέρα την εξουσιοδότηση της τουρκικής εθνοσυνέλευσης προς τον Ινönü να διατάξει επέμβαση όποτε το έκρινε σκόπιμο, το κεντρώο έντυπο έκανε λόγο για απεγνωσμένη απόπειρα κάλυψης της άδοξης υποχώρησης της Τουρκίας. Οι Τούρκοι ήξεραν και οι ίδιοι ότι δεν θα το αποτολμούσαν ποτέ. Ο κίνδυνος είχε παρέλθει ανεπιστρεπτί και εξακολουθούσε να υφίσταται μόνο «εις την πρόθυμον φαντασίαν της ελληνικής Δεξιάς». ¹⁹⁹

Την περίοδο αυτή -ήδη, βέβαια, από τα τέλη του 1963- είναι σαφές (και κατανοητό) ότι ο ελληνικός Τύπος προσελάμβανε τους Τούρκους ως αντιπάλους. Υπό αυτή την έννοια, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο εικονογραφείται ο αντίπαλος και δη οι Τούρκοι, με τους οποίους, ιστορικά, η Ελλάδα είχε να παρουσιάσει επανειλημμένες συγκρούσεις, άλλοτε νικηφόρες και άλλοτε καταστροφικές. Από τα μέσα του Μαρτίου θα πρέπει, αναμφίβολα, να ληφθεί υπόψη και η γενικότερη επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω των διωγμών στην Κωνσταντινούπολη. Αν και τα θέματα αυτά δεν απασχόλησαν την τρέχουσα εργασία, είναι αναγκαίο συνοπτικά να επισημανθεί ότι στις αναλύσεις του δεξιού και του κεντρώου Τύπου η ελληνοτουρκική φιλία παρέμενε στόχος σαφώς επιθυμητός· πλην όμως η ευθύνη για τη διαμορφωθείσα κατάσταση βάρυνε την Τουρκία και εκπτώσεις στο Κυπριακό δεν θα έπρεπε να αναμένονται. ²⁰⁰ Η όποια αισιοδοξία ήταν εμφανώς περιορισμένη και το στοιχείο το οποίο ξεχώριζε ήταν άλλο. Σε όλες ανεξαιρέτως τις εφημερίδες, ιδιαίτερα αισθητή είχαν κάνει την παρουσία τους σχόλια τα οποία αναφέρονταν στην αναξιοπιστία των Τούρκων ως συμμάχων, στον βαρβαρικό τους χαρακτήρα αλλά και στη «βουλιμία» τους. ²⁰¹ Σε ορισμένες περιπτώσεις δεν έλειψε η

¹⁹⁸ *Ελευθερία*, 18.3.1964, σσ. 1 και 7.

¹⁹⁹ Ό.π., σ. 1· Επί του ίδιου θέματος, οι *Ελευθεροστομίες* πήγαιναν λίγο παραπέρα, παρομοιάζοντας την εξουσιοδότηση των Τούρκων με συνεδρίαση της ελληνικής Βουλής η οποία θα εξουσιοδοτούσε τον Παπανδρέου να κηρύξει τον πόλεμο στις ΗΠΑ όταν θα παρίστατο ανάγκη. Βλ. σχετικά Ό.π., σ. 2· Στις στήλες των εσωτερικών σελίδων της *Ελευθερίας* είχαν κάνει την εμφάνισή τους και αρκετά ειρωνικά σχόλια για τον τουρκικό στρατό και τις δυνατότητές του. Βλ. ενδεικτικά *Ελευθερία*, 14.3.1964, σ. 3 και *Ελευθερία*, 30.4.1964, σ. 2· Πιο σοβαρό φαινόταν να είναι το ζήτημα της ΤΟΥΡΔΥΚ, τουλάχιστον για τον αρθρογράφο της εφημερίδας Μανούσο Πλουμίδη, ο οποίος σε κείμενό του, λίγες ημέρες αργότερα, έκανε λόγο για «υπό οργάνωση» καθεστώς στρατιωτικής κατοχής στην Κύπρο. Ένα τέτοιο δεδομένο δεν θα μπορούσε να αγνοηθεί σε μία διαπραγματεύση. Βλ. Μανούσος Πλουμίδης, «Το θέμα της Τουρκικής Δυνάμεως εις Κύπρον», *Ελευθερία*, 9.4.1964, σ. 1.

²⁰⁰ Βλ. ενδεικτικά τα πρωτοσέλιδα άρθρα στο *Το Βήμα*, 2.4.1964, σ.1· *Η Καθημερινή*, 11.4.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 19.4.1964, σ. 1.

²⁰¹ Ανάλογου είδους σχόλια εμφανίστηκαν και για τους Έλληνες (π.χ. περί δειλίας ή ανειλικρίνειας) στον τουρκικό Τύπο. Για τη γενικότερη πρόσληψη της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης από τις τουρκικές εφημερίδες βλ. Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, *Η ελληνο-τουρκική σύγκρουση από την Κύπρο έως τα Ίμια, τους S-300 και το Ελσίνκι 1955-2000: Η οπτική του Τύπου*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2001, σσ. 221 – 225.

υπερβολή ή (και) ο χαρακτήρας μίας φυλετικής υποτίμησης. Η *Καθημερινή*, καταπιανόμενη από τις πληροφορίες για πρόθεση των Τούρκων να γκρεμίσουν το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, έγραφε χαρακτηριστικά ότι αυτό το οποίο θα κατάφερνε η Τουρκία θα ήταν να χαρακτηριστεί και πάλι βάρβαρο έθνος που προς όφελος του πολιτισμού θα χρειαζόταν κάποτε να εγκαταλείψει την ευρωπαϊκή γη.²⁰² Σε άλλο φύλλο της εφημερίδας ο συγγραφέας της στήλης *Σημειώσεις ενός Αθηναίου*, εισηγείτο πως το καλύτερο που είχαν οι Έλληνες να κάνουν ήταν να διακόψουν εντελώς τις σχέσεις τους με τους Τούρκους. Ο λαός αυτός, από τότε που είχε εμφανιστεί στις πύλες της Ευρώπης, παρέμενε μία «πελώρια ανορθογραφία». Δεν θα κατόρθωνε ποτέ να συμφιλιωθεί με τον πολιτισμό.²⁰³ Στην *Αυγή* δεν έμεινε ασχολίαστη η είδηση σύμφωνα με την οποία στην Τουρκία διαδηλωτές είχαν φορέσει φουστανέλα σε ομοίωμα του Khrushchev. Στη στήλη *Λόγοι – Αντίλογοι* της δεύτερης σελίδας η φουστανέλα της λεβεντιάς και της μαχητικότητας αντιπαραβαλλόταν με το φέσι το οποίο είχε καθιερωθεί διεθνώς ως σύμβολο «της αντιδραστικότητας, της καθυστέρησης και κάποτε της απάτης».²⁰⁴ Και η *Φωνή της Αλήθειας* ψέγοντας τη μέθοδο των θρησκευτικών διωγμών τόνιζε ότι παρά την τιμωρία του Menderes, ο τουρκικός σωβινισμός είχε μείνει ο ίδιος. Η επιστροφή στη σουλτανική βαρβαρότητα θα προκαλούσε την εξέγερση της κοινής γνώμης όλων των πολιτισμένων χωρών.²⁰⁵

Από το *Βήμα* ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η πρωτοσέλιδη στήλη *Εφήμερα*. Σε ένα από τα σχόλιά της για τα «ελληνοτουρκικά», ανάμεσα σε διάφορα άλλα αρνητικά για την Τουρκία -η οικονομία της, η (ψευδεπίγραφη) κοινωνική πρόοδος στη χώρα, ο πολιτισμός-, σημείωνε χαρακτηριστικά πως «οι Τούρκοι τρώνε με χρυσά κουτάλια και με τέσσερα χέρια από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο». Αλλά πλέον πέραν από «μοναδικοί τεχνίτες στο να βρίσκουν και να παίρνουν λεφτά με κάθε τρόπο», προσέβλεπαν και σε εδάφη (Δωδεκάνησα, Θράκη). Δεν επρόκειτο παρά για βουλιμία.²⁰⁶ Στην *Ελευθερία* ο Σπύρος Μελάς έγραφε για τους Τούρκους ότι δεν ήξεραν τι πάει να πει συμμαχία. Γιατί όταν ερχόταν η κρίσιμη στιγμή να κάνουν ό,τι είχαν συμφωνήσει, ξεχνούσαν και προσπαθούσαν να παζαρέψουν για να πάρουν από τον νικητή «κάποιο πουρμπουάρ, ένα μικρό «μπαχτσίσι»».²⁰⁷

²⁰² *Η Καθημερινή*, 16.4.1964, σ. 1.

²⁰³ *Η Καθημερινή*, 19.4.1964, σ. 2.

²⁰⁴ *Η Αυγή*, 18.3. 1964, σ. 2.

²⁰⁵ *Η Αυγή*, 17.4. 1964, σ. 1.

²⁰⁶ *Το Βήμα*, 20.3.1964, σ. 1.

²⁰⁷ Σπύρος Μελάς, «Η τρέλλα τους», *Ελευθερία*, 5.3.1964, σ. 1· Από τις στήλες των εσωτερικών σελίδων της εφημερίδας δεν έλειψαν τα πιο καυστικά σχόλια. Ενδεικτικός είναι ο τρόπος με τον οποίο

**Κεφάλαιο Τρίτο: Διπλωματικές αναζητήσεις και εντονότερη αμερικανική
εμπλοκή: Η αποτροπή της τουρκικής επέμβασης και η επίσκεψη του Γεώργιου
Παπανδρέου στην Ουάσινγκτον.**

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, η υιοθέτηση του Ψηφίσματος 186 είχε ως αποτέλεσμα την παγίωση μίας ευνοϊκής κατάστασης για την ελληνική κυπριακή πλευρά, με την κυβέρνηση Μακαρίου να εκφράζει το νόμιμο κράτος το οποίο είχε υπό τον έλεγχό του το σύνολο του εδάφους με εξαίρεση τους τουρκοκυπριακούς θύλακες. Τα δεδομένα αυτά ήταν απόλυτα σαφή στο μυαλό τόσο των Αμερικανών αξιωματούχων και διπλωματών όσο και των συναδέλφων τους Βρετανών. Βασικό συμπέρασμά τους ήταν ότι ο Μακάριος και κατά συνέπεια και η κυπριακή ανεξαρτησία εγκυμονούσαν κινδύνους. Ο αρχιεπίσκοπος με την πολιτική του είχε εμπλέξει την ΕΣΣΔ τόσο μέσω των απευθείας επαφών του, όσο και διαμέσου της ενεργοποίησης του ΟΗΕ, που έδινε περιθώρια ανάμειξης σε χώρες μη μέλη του ΝΑΤΟ. Είχε άλλωστε αρνηθεί το ειρηνευτικό σχέδιο του George Ball τον Φεβρουάριο. Ήταν λοιπόν ένας ανεξέλεγκτος "παίκτης" ο οποίος, στα μάτια της Δύσης, μπορούσε ακόμη και να οδηγήσει το νησί στις αγκάλες του Ανατολικού Συνασπισμού.²⁰⁸

Οι λόγοι οι οποίοι υπαγόρευαν την ανάγκη μίας γρήγορης διευθέτησης του Κυπριακού ήταν ξεκάθαροι. Τη δεδομένη χρονική στιγμή η Ένωση φάνταζε ως η καλύτερη λύση για τα δυτικά συμφέροντα καθώς παρουσίαζε σειρά σοβαρών πλεονεκτημάτων: εξουδετέρωνε τον Μακάριο, τερμάτιζε την ελληνοτουρκική αντιπαράθεση και διασφάλιζε την παραμονή των βάσεων στην Κύπρο, που με το ένα ή το άλλο καθεστώς (βρετανικές ή μη) θα συνέχιζαν να εξυπηρετούν τα ευρύτερα δυτικά συμφέροντα. Για τη διπλή ένωση ή διχοτόμηση υπήρχε η εκτίμηση ότι συνεπαγόταν σημαντικές πρακτικές δυσκολίες εφαρμογής, γεγονός που είχε να κάνει σαφώς και με την επικράτηση των Ελληνοκυπρίων και τη διπλωματική επιτυχία του Μακαρίου στον ΟΗΕ. Έπρεπε όμως με κάποιο τρόπο να ικανοποιηθεί και η Τουρκία. Σταδιακά, λοιπόν, -έχει ήδη γίνει αναφορά σε σχετικά δημοσιεύματα του Τύπου- προκρίθηκε η ιδέα της παραχώρησης εδαφικού ανταλλάγματος προς την Τουρκία, με

οι *Αστερίσκοι* σχολίασαν τη δήλωση Ελβετού δημοσιογράφου -μετά από περιοδεία του στην Κύπρο-, ότι εκεί είχε δει μνημεία ελληνικού και τουρκικού πολιτισμού. Η στήλη υποδείκνυε ειρωνικά ότι ο επισκέπτης ήταν πιθανότερο να είχε καταγοητευτεί «από τίποτα μνημειώδη κατάφια και μπακλαβάδες κάποιου Τουρκοκύπριου ζαχαροπλάστου», δεδομένου ότι «τα «μνημεία τουρκικού πολιτισμού» είναι το ίδιο ανύπαρκτα όπως και ο τουρκικός πολιτισμός». Βλ. σχετικά *Ελευθερία*, 12.3.1964, σ. 3.

²⁰⁸ Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις, ό.π.*, σ. 169.

τις σκέψεις αρχικά να επικεντρώνονται σε κάποιο ελληνικό νησί ή τμήμα της Δυτικής Θράκης.²⁰⁹

Στις αρχές Μαΐου η Τουρκία προσέφυγε εκτάκτως στο ΝΑΤΟ με αποτέλεσμα τη σύγκληση συνεδρίασης του Μόνιμου Συμβουλίου της συμμαχίας με θέμα τη διατάραξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω του Κυπριακού.²¹⁰ Η χώρα απέδιδε την ευθύνη στην Ελλάδα και ανέμενε, προφανώς, να αποκομίσει οφέλη από την εξέταση του ζητήματος σε αυτό το πλαίσιο. Στις 7 του μήνα ο Γεώργιος Παπανδρέου διαμήνυσε στον Βρετανό πρέσβη Ralph Murray ότι στόχος της Ελλάδας ήταν η Ένωση και όχι, όπως επισήμως τονιζόταν, η αδέσμευτη ανεξαρτησία. Χρησιμοποίησε μάλιστα το επιχείρημα ότι η Ένωση, συνεπαγόμενη αυτομάτως τη νατοποίηση της Κύπρου, ήταν ο μόνος τρόπος για να αποτραπεί η επικράτηση του κομμουνισμού στο νησί. Τη θέση αυτή επανέλαβε δύο μέρες αργότερα σε επίσκεψή του στο Λονδίνο ο Ανδρέας Παπανδρέου. Η Ελλάδα δεν φαινόταν έτοιμη να δώσει κάτι περισσότερο από εγγυήσεις για την τουρκοκυπριακή μειοψηφία.²¹¹ Ο Σωτήρης Ριζάς, σε βάθος μελετητής του Κυπριακού, επισημαίνει ότι η στροφή αυτή «υπήρξε μάλλον αιφνίδια», δεδομένης της θέσης που είχε διατυπώσει ο Παπανδρέου μόλις στις 6 Μαΐου, σε συνάντησή του στην Αθήνα με τον Αμερικανό γερουσιαστή James William Fulbright: Ένωση μέσω δημοψηφίσματος το οποίο θα ακολουθούσε την αδέσμευτη ανεξαρτησία.²¹² Αυτό που ενδεχομένως πίστευαν στην ελληνική κυβέρνηση, τουλάχιστον σε εκείνο το στάδιο, ήταν πως μπορούσαν να πείσουν τους Αμερικανούς να ασκήσουν πίεση στην Τουρκία για να αποδεχθεί την Ένωση, χωρίς οι ίδιοι να προβούν σε παραχωρήσεις.

Κατά τις πρώτες ημέρες του Ιουνίου και με πρόσχημα την αναμενόμενη απόρριψη εκ μέρους του προέδρου Μακαρίου του τουρκοκυπριακού αιτήματος να συγκληθεί το Υπουργικό Συμβούλιο της Κυπριακής Δημοκρατίας με συμμετοχή των αποχωρησάντων υπουργών, το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας της Τουρκίας εξουσιοδότησε την κυβέρνηση του İsmet İnönü να δώσει εντολή για απόβαση στην Κύπρο.²¹³ Οι σχετικές πληροφορίες διέρρευσαν διά της διπλωματικής οδού στον

²⁰⁹ Αναλυτικά για τις σκέψεις και τους προβληματισμούς των Αμερικανών και των Βρετανών για τις πιθανές μορφές επίλυσης του Κυπριακού, ήδη από τα μέσα Μαρτίου έως και τα τέλη Μαΐου βλ. Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 81 – 97· C. Nicolet, *ό.π.*, σσ. 226 – 231.

²¹⁰ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 280.

²¹¹ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 89 – 90.

²¹² *Ο.π.*, σσ. 91 – 92.

²¹³ Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, *ό.π.*, σ. 163· Ο Claude Nicolet καταγράφει σχεδόν δέκα λόγους που εξηγούν την απόφαση της Τουρκίας να επέμβει. Κοινή συνισταμένη η δύσκολη θέση στην οποία βρισκόταν η Άγκυρα καθώς οι Ελληνοκύπριοι είχαν επικρατήσει επί του εδάφους, προχωρούσαν

Αμερικανό πρόεδρο Johnson ο οποίος απεύθυνε επείγουσα επιστολή στον Τούρκο ηγέτη. Ανάμεσα σε σωρεία επιχειρημάτων και αφού τόνισε το «αδιανόητο» ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, προειδοποίησε με σαφήνεια ότι το NATO δεν θα επενέβαινε σε περίπτωση που μια τουρκική εισβολή προκαλούσε στρατιωτική ανάμειξη της ΕΣΣΔ.²¹⁴ Η κυβέρνηση της Τουρκίας απέφυγε να κινηθεί, σε μία απόφαση την οποία η σύγχρονη έρευνα αποδίδει και στις αμφιβολίες του ίδιου του İnönü για τις δυνατότητες επιτυχίας.²¹⁵ Το ύφος της επιστολής ταρακούνησε την τουρκική εξωτερική πολιτική η οποία τους επόμενους μήνες επρόκειτο να επανεξετάσει τον προσανατολισμό της.

Η απειλή τουρκικής εισβολής ώθησε τον Πέτρο Γαρουφαλιά να αποστείλει μέσα στον Ιούνιο άλλους 6000 στρατιώτες στην Κύπρο, χωρίς πρότερη σαφή έγκριση του πρωθυπουργού.²¹⁶ Στις 12 Ιουνίου, ο στρατηγός Γρίβας έφτασε κρυφά στο νησί, κατόπιν δικής του επιμονής και για τον σκοπό της επιτόπιας επιθεώρησης της κατάστασης. Μετά την πάροδο λίγων ημερών, η ελληνική κυβέρνηση φοβούμενη πιθανές αντιδράσεις που θα προκαλούσε η φανέρωση της παρουσίας του, ζήτησε την επιστροφή του. Ο Γρίβας αρνήθηκε. Στην αποδοχή, τελικά, της παραμονής του στη νήσο μπορεί κανείς να διακρίνει την αμφιθυμία της Αθήνας. Η παρουσία τού μπορούσε να της ήταν χρήσιμη. Του ανατέθηκε μάλιστα η αρχιστρατηγία όλων των ελληνικών δυνάμεων στην Κύπρο σε περίπτωση πολέμου.²¹⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι την ημέρα άφιξης του Γρίβα, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Σταύρος Κωστόπουλος ενημέρωσε σχετικά τον Βρετανό πρέσβη, παρουσιάζοντας τον στρατηγό ως αντίβαρο του Μακαρίου.²¹⁸

Εν τω μεταξύ ο Αμερικανός υφυπουργός Ball βρισκόταν σε περιοδεία στην Ευρώπη με προορισμούς το Λονδίνο, την Άγκυρα και την Αθήνα. Στις 8 του μήνα, στη βρετανική πρωτεύουσα καταγράφηκαν συγκεκριμένες παρατηρήσεις, ενδεικτικές για τον τρόπο με τον οποίο οι Αμερικανοί θα επεδίωκαν να πετύχουν τη διευθέτηση του Κυπριακού: η Ένωση ήταν η προτιμότερη λύση, ο Μακάριος και οι

στην οργάνωση της Εθνικής Φρουράς και έδειχναν να αποτελούν σοβαρή απειλή όχι μόνο για τους Τουρκοκυπρίους αλλά και για την ίδια την Τουρκία. Βλ. σχετικά C. Nicolet, *ό.π.*, σσ. 236 – 239.

²¹⁴ Η επιστολή του Αμερικανού προέδρου στο Σ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 346 – 349.

²¹⁵ *Ο.π.*, σσ. 164 – 165· Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 104 – 105.

²¹⁶ Ε. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων: η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 – 1967*, *ό.π.*, σσ. 308 – 309 και 401.

²¹⁷ Άγγελος Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964 – 68) και ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων», στο: Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το διεθνές σύστημα, 1945 – 1974: αναζητώντας θέση στον κόσμο*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2013, σ. 272.

²¹⁸ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 120 – 21.

Ελληνοκύπριοι θα έπρεπε να αποκλειστούν από την όλη διαδικασία, καθώς δεν ελέγχονταν από την Αθήνα και μπορούσαν να εκφράσουν αντιθέσεις, ενώ η Τουρκία έπρεπε να πάρει κάποιο αντάλλαγμα τόσο λόγω της στρατηγικής της αξίας για τη Συμμαχία αλλά βεβαίως και γιατί η ομαλή εφαρμογή μίας καινούργιας κατάστασης στο νησί περνούσε και μέσα από τη δική της στάση. Το πλάνο προνοούσε άσκηση πιέσεων προς τις δύο κυβερνήσεις ούτως ώστε να πεισθούν ότι δεν μπορούσαν να πετύχουν κάτι καλύτερο από το να συνομιλήσουν στη βάση της φόρμουλας της Ένωσης με ανταλλάγματα.²¹⁹

Στις 10 Ιουνίου ο Ball βρέθηκε στην Αθήνα και στη συνάντησή του με τον Γεώργιο Παπανδρέου επισήμανε ότι ο κίνδυνος της τουρκικής εισβολής δεν εξέλειπε και πως ήταν ανάγκη να βρεθεί μία γρήγορη λύση που θα άφηνε ικανοποιημένες και τις δύο πλευρές. Ο πρωθυπουργός ενέμεινε στη γνωστή του άποψη περί της πλήρους Ένωσης ως άμεσης νατοποίησης, ζητώντας ταυτόχρονα το NATO να εγγυηθεί την Ελλάδα έναντι της τουρκικής απειλής πολέμου. Ο Ball εισηγήθηκε συνάντηση κορυφής ανάμεσα στον Έλληνα και τον Τούρκο πρωθυπουργό αλλά ο Παπανδρέου απέρριψε την ιδέα.²²⁰ Σε υπόμνημά του προς τον πρόεδρο Johnson στις 11 Ιουνίου, ο Αμερικανός αξιωματούχος κατέγραφε τις εντυπώσεις του από την περιοδεία και προδιέγραφε το πλαίσιο εντός του οποίου θα αναζητούνταν η λύση ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Επί της ουσίας επρόκειτο για όσα είχαν συζητηθεί στο Λονδίνο με τη μικρή διαφορά ότι ο Ball, με επιχείρημα τις τουρκικές αξιώσεις, εισηγούνταν ένα πιο χαλαρό πλαίσιο διαπραγμάτευσης ανάμεσα στην Ένωση και στη διχοτόμηση. Πρότεινε τον ορισμό Αμερικανού μεσολαβητή -συγκεκριμένα τον πρώην υπουργό Εξωτερικών Dean Acheson- ο οποίος θα συνομιλούσε με αντιπροσώπους των δύο χωρών. Η όλη διαδικασία θα έπρεπε με κάποιο τρόπο να τυγχάνει της κάλυψης του ΟΗΕ. Ως προς τη στάση του Παπανδρέου, τόνιζε ότι είχε αποκομίσει την εντύπωση ότι ευνοούσε την αμερικανική παρέμβαση η οποία θα του επέτρεπε να δικαιολογήσει πιθανές υποχωρήσεις.²²¹

Στις 22 Ιουνίου ο Ismet İnönü συναντήθηκε στην Ουάσινγκτον με τον πρόεδρο Johnson και εξέφρασε την ετοιμότητα της Τουρκίας να προσέλθει στο

²¹⁹ Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις, ό.π.*, σσ. 171 – 72.

²²⁰ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 108 – 109.

²²¹ Ό.π., σ. 110: Κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στην Άγκυρα ο Ball φέρεται να μετέφερε στον İnönü την ανησυχία του Παπανδρέου για το ενδεχόμενο ελληνοτουρκικού πολέμου αλλά και τον υπαινιγμό του τελευταίου ότι ο Μακάριος δεν θα έπρεπε να έχει ρόλο σε οποιαδήποτε (οριστική) λύση του Κυπριακού. Ο Τούρκος ηγέτης χαρακτήρισε το τελευταίο σημείο «πολύ σημαντική εξέλιξη». Βλ. σχετικά C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 250.

τραπέζι του διαλόγου με την ελληνική πλευρά. Αντιλαμβανόταν τη δύσκολη θέση της χώρας του αλλά και των Τουρκοκυπρίων· είχε άλλωστε αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματικότητα μίας στρατιωτικής επέμβασης. Οι συνομιλίες του προσέφεραν διέξοδο.²²² Ο Παπανδρέου αφίχθη στις 24 και είχε συναντήσεις όχι μόνο με τον Johnson αλλά και με τις ηγεσίες του State Department και του υπουργείου Άμυνας. Οι Αμερικανοί τού άσκησαν πίεση με σκοπό την αποδοχή ελληνοτουρκικών συνομιλιών διά αντιπροσώπων των δύο κυβερνήσεων, τονίζοντας ότι δεν θα επενέβαιναν σε ενδεχόμενη τουρκική εισβολή. Ο Έλληνας πρωθυπουργός απέρριψε την ιδέα, προβάλλοντας τον φόβο ότι ενδεχόμενη αποτυχία θα μπορούσε να οδηγήσει σε πόλεμο. Διαμαρτυρήθηκε, επίσης, για την αμερικανική στάση η οποία ανεχόταν την τουρκική απειλή, παραλληλίζοντάς την με τα τελεσίγραφα του φασισμού και του ναζισμού. Παρά ταύτα στο τελικό στάδιο και σε μία κίνηση συμβιβασμού, πρότεινε ο ίδιος έναρξη συνομιλιών υπό την αιγίδα του μεσολαβητή του ΟΗΕ ο οποίος θα είχε τη δυνατότητα να ζητήσει και να λάβει τη συνδρομή τρίτου προσώπου. Οι εκπρόσωποι των δύο χωρών θα συνομιλούσαν ξεχωριστά με τον μεσολαβητή και όχι μεταξύ τους.²²³

Η προοπτική της ανάμειξης του NATO, ο ρόλος των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας και ο παράγοντας ΕΣΣΔ

Η προοπτική της ανάμειξης του NATO, η οποία βρέθηκε στην επικαιρότητα του Κυπριακού κατά τον μήνα Μάιο, αντιμετωπίστηκε αρνητικά από την *Αυγή* αλλά και από τον κεντρικό Τύπο. Για το εκφραστικό όργανο της ΕΔΑ, η προσπάθεια να περιοριστεί το Κυπριακό στα όρια της Συμμαχίας δεν ήταν καινούργια. Το πρώτο

²²² Α. Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964 – 68) και ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων», *ό.π.*, σ. 277· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 252.

²²³ Τα πρακτικά των συναντήσεων στην Ουάσινγκτον στο Παύλος Πετρίδης (επιμ.), *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό ζήτημα (1954 – 1965)*, Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Α. Παπανδρέου και University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 233 – 261· Ως προς τους λόγους που καθόρισαν την αρχική αρνητική διάθεση του Παπανδρέου απέναντι στην ιδέα ελληνοτουρκικής διαπραγμάτευσης, έχει κατά μία άποψη υποστηριχτεί ότι ήθελε να αποφύγει την υποβάθμιση του ρόλου του ΟΗΕ και την αντιμετώπιση του Κυπριακού σε επίπεδο ελληνοτουρκικής διαφοράς, εξέλιξη που ταυτόχρονα θα υποβάθμιζε την κρατική υπόσταση της Κύπρου. Η ίδια ερμηνεία τείνει να αποδίδει τη «σθεναρή στάση» του πρωθυπουργού σε μία επί της αρχής αντίθεση στην ξένη εξάρτηση και στον προσανατολισμό του σε μια θαρραλέα εξωτερική πολιτική. Βλ. σχετικά Γιάννης Σακκάς, *Η Ελλάδα, το Κυπριακό και ο αραβικός κόσμος, 1947 – 1974: διπλωματία και στρατηγική στη Μεσόγειο την εποχή του Ψυχρού Πολέμου*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2012, σσ. 149 και 152 – 153. Κατά μία άλλη άποψη εκείνο το οποίο είχε λειτουργήσει αποτρεπτικά για τον πρωθυπουργό ήταν κυρίως ο φόβος πιθανών επικρίσεων από τον Μακάριο και τον Ανδρέα Παπανδρέου για υποβάθμιση της κυπριακής ανεξαρτησίας και της διαδικασίας υπό τον ΟΗΕ· επιπλέον μία αίσθηση ότι η πάροδος του χρόνου ευνοούσε τα ελληνικά συμφέροντα. Βλ. σχετικά Α. Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964 – 68) και ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων», *ό.π.*, σ. 277.

στάδιο ήταν το σχέδιο για αποστολή νατοϊκού στρατού. Τώρα, με το τέχνασμα της προσφυγής της Τουρκίας για διατάραξη των διμερών σχέσεων, ερχόταν η συζήτηση στο NATO. Η επικριτική τοποθέτηση της εφημερίδας άγγιζε και την ελληνική κυβέρνηση η οποία θα μπορούσε, επικαλούμενη αφενός την ευθύνη των Τούρκων -η ΤΟΥΡΔΥΚ δεν είχε επιστρέψει, ως όφειλε, στο στρατόπεδό της- και αφετέρου την αρμοδιότητα του ΟΗΕ επί του ζητήματος, να είχε αρνηθεί κάθε συζήτηση.²²⁴ Η εμπλοκή του NATO χαρακτηριζόταν «όλεθρος» και «προδοτική ενέργεια».²²⁵ Το *Βήμα* της 3^{ης} Μαΐου χαρακτήριζε άμεση και εύστοχη την απάντηση της Ελλάδας, με την κατάθεση αντιπροσφυγής, γιατί αυτή ήταν που δεχόταν τις τουρκικές εκβιαστικές προειδοποιήσεις. Το NATO δεν είχε μόνο υποχρέωση να υπερασπίζει τα μέλη του από έξωθεν επιβουλές αλλά και από τυχόν επίθεση άλλου κράτους μέλους. Αναφορικά με τη λύση του Κυπριακού, η εφημερίδα υποστήριζε πως το NATO δεν είχε κάποιο ρόλο να διαδραματίσει. Η Κύπρος δεν ήταν μέλος της συμμαχίας και το Κυπριακό βρισκόταν στον ΟΗΕ. Ορθά λοιπόν η κυβέρνηση απέκρουε ένα τέτοιο ενδεχόμενο.²²⁶ Από την *Ελευθερία* των ημερών, ξεχωρίζει η επισήμανση, σε ειδησεογραφικό επίπεδο, ότι η Τουρκία επεδίωκε το πλαίσιο του NATO γιατί εκεί ακριβώς είχε την υποστήριξη των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας. Η προσφυγή ήταν παράλληλα και κίνηση αντιπερισπασμού στο εσωτερικό της χώρας για να διασκεδαστούν οι εντυπώσεις από το γεγονός ότι η Τουρκία παρά τις πρόσφατες απειλές της, δεν είχε πραγματοποιήσει επέμβαση.²²⁷

Αντίθετα η *Καθημερινή* δεν στάθηκε τόσο αρνητική, αναγνωρίζοντας πάντως τις δυσκολίες που προέκυπταν και περιμένοντας μία καλύτερη αντιμετώπιση των ελληνικών συμφερόντων από τη Συμμαχία. Σε πρωτοσέλιδο σχόλιό της στις 5 Μαΐου έγραφε ότι στο Μόνιμο Συμβούλιο είχαν ακουστεί οι απόψεις της Ελλάδας και της Τουρκίας για το Κυπριακό. Κάθε μέλος, όμως, διέθετε veto και η Ελλάδα είχε δηλώσει ότι δεν αποδεχόταν μία τέτοια συζήτηση. Η Κύπρος δεν ήταν χώρα του NATO και η συμμαχία δεν είχε ρόλο να επιβάλλει τη θέλησή της σε τρίτους, όπως έκαναν, για παράδειγμα, οι Μεγάλες Δυνάμεις τον 19^ο αιώνα. Η *Καθημερινή* τόνιζε ότι δεν ήταν το αίτημα των Ελληνοκυπρίων για αυτοδιάθεση αυτό το οποίο ζήμιωνε

²²⁴ *Η Αυγή*, 5.5.1964, σ. 1· Η ελληνική κυβέρνηση φέρεται να αρνήθηκε να συζητήσει το Κυπριακό στο NATO, κατά την άποψη όμως της *Αυγής* η συζήτηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων εκ των πραγμάτων θα αφορούσε και αυτό το θέμα.

²²⁵ Για τις δύο φράσεις εντός εισαγωγικών βλ. αντίστοιχα *Η Αυγή*, 5.5.1964, σ. 1 και *Η Αυγή*, 3.5.1964, σ. 1.

²²⁶ *Το Βήμα*, 3.5.1964, σ. 1.

²²⁷ *Ελευθερία*, 3.5.1964, σσ. 1 και 15.

τους συμμάχους αλλά οι ενέργειες των Τούρκων κατά της Ελλάδας και κατά της Κύπρου. Το Συμβούλιο θα έπρεπε αντί να ακούει τα παράπονα της Τουρκίας, να της επιστήσει την προσοχή σχετικά με τις συμμαχικές της υποχρεώσεις. Η ελαστική του στάση, πάντως, δεν συνιστούσε και επιδοκιμασία των Τούρκων.²²⁸ Στο ίδιο θέμα η εφημερίδα επανερχόταν στις 17 Μαΐου. Είχε προηγηθεί λίγες ημέρες προηγουμένως η σύνοδος του Μόνιμου Συμβουλίου του NATO στη Χάγη κατά την οποία είχε αποφασιστεί να αποδοθεί στον ευρισκόμενο τότε υπό αποχώρηση Γενικό Γραμματέα της συμμαχίας Dirk Stikker ρόλος επιβλέποντα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.²²⁹ Σε πρωτοσέλιδο άρθρο της με τίτλο «Το Κυπριακόν και το Ν.ΑΤ.Ο.» η *Καθημερινή* έγραφε πως εάν η κυβέρνηση είχε συνεπή και σταθερή πολιτική, χωρίς φραστικούς αυτοσχεδιασμούς, τότε η εμπλοκή του NATO δεν θα έπρεπε να προκαλεί ανησυχία. Ήταν κατανοητό τα μέλη μίας συμμαχίας να επιδιώκουν να βγάλουν από τον κήπο τους ένα αγκάθι. Στην ελληνοτουρκική περίπτωση το αγκάθι δεν ήταν πάρα το Κυπριακό και το είχε καλλιεργήσει η Τουρκία. Σε αυτήν θα έπρεπε να αποταθεί το NATO ούτως ώστε να αναγνωρίσει την «εθνολογική πραγματικότητα» στο νησί και κατ' επέκταση τα δικαιώματα της πλειοψηφίας. Τότε το πρόβλημα θα μετατοπιζόταν στα δικαιώματα της μειοψηφίας και η Ελλάδα θα αναλάμβανε να ασκήσει όλη την επιρροή της για την πληρέστερη δυνατή κατοχύρωσή τους, ακόμη και διά διεθνών εγγυήσεων.²³⁰

Η κριτική απέναντι στην προοπτική της ανάμειξης του NATO ήταν βέβαια συναρτημένη και με τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζε ο Τύπος την εν γένει αμερικανική και βρετανική εμπλοκή. Το μοτίβο δεν παρουσίαζε ιδιαίτερες διαφορές σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη περίοδο. Ο δεξιός και ο κεντρώος Τύπος εξέφραζε την απογοήτευσή του για τη στάση των ΗΠΑ και τις καλούσε να επικεντρώσουν τις προσπάθειές τους προς την τουρκική πλευρά. Για την *Ελευθερία* ο εκνευρισμός των Αμερικανών, λόγω των αναταράξεων του Κυπριακού, ήταν εύλογος. Και δικαιολογημένη η προσπάθειά τους να επιτύχουν μία διευθέτηση του προβλήματος. Επέλεξαν όμως λάθος κατεύθυνση, θεωρώντας πως ο πιο εύκολος δρόμος ήταν να πιάσουν την Ελλάδα να αποδεχθεί έναν συμβιβασμό και να τον

²²⁸ *Η Καθημερινή*, 5.5.1964, σ. 1.

²²⁹ Ο Stikker θα μπορούσε να αναλάβει κα μεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στις δύο χώρες. Βλ. σχετικά Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 280· Ε. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων: η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 – 1967*, *ό.π.*, σ. 353.

²³⁰ *Η Καθημερινή*, 17.5.1964, σ. 1.

επιβάλλει στους Κυπρίους.²³¹ Σχολιάζοντας στις 11 Ιουνίου την άφιξη του George Ball στην Αθήνα, η εφημερίδα χαρακτήριζε καλοδεχούμενο το ζωηρό αμερικανικό ενδιαφέρον φτάνει να είχε ως στόχο τη διατήρηση της ειρήνης η οποία ήταν απαραίτητη ούτως ώστε να εξευρεθεί λύση του προβλήματος σύμφωνη με τις απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Οι ΗΠΑ θα έπρεπε να πείσουν την Τουρκία να εγκαταλείψει τελεσίδικα τις απειλές της. Θα ήταν πολύτιμη η συνεισφορά τους, «εάν «φθάση έως εκεί – και περιορισθή έως εκεί».²³² Αλλά και η *Καθημερινή*, ανεξαρτήτως της κριτικής την οποία ασκούσε στην κυβέρνηση -για την οποία θα γίνει λόγος αργότερα-, αναγνώριζε πως οι ΗΠΑ πίεζαν για την εξεύρεση συμβιβασμού και προσπαθούσαν να εξαναγκάσουν τον Μακάριο να περιστείλει τη δραστηριότητα των κυπριακών δυνάμεων ασφαλείας.²³³ Τιμιότερο για αυτές όπως και για τη Μεγάλη Βρετανία θα ήταν να αναλάμβαναν την προσπάθεια να πείσουν την Τουρκία ότι η λύση δεν μπορούσε να βασιστεί παρά μόνο στην αυτοδιάθεση.²³⁴ Σχολιάζοντας στις αρχές Ιουνίου την παρέμβαση Johnson έναντι της νέας απειλής επέμβασης των Τούρκων, έγραφε η εφημερίδα, χαρακτηριστικά, για τον ρόλο των συμμάχων ότι ««πέφτουν» εις την μέσιν να μας χωρίσουν και αφού τόσον πολύ ενεθάρρυναν και ενθαρρύνουν με λόγους και λεπτά τους Τούρκους, μας ζητούν να τους είμεθα και ευγνώμονες διότι μας προστατεύουν από την στρατιωτικήν υπεροχήν της Τουρκίας (!)».²³⁵

Η εικόνα δεν ήταν καλύτερη για τη βρετανική στάση. Σε μερίδα του Τύπου σχολιάστηκε ιδιαίτερα αρνητικά και η τοποθέτηση του επικεφαλής των αντιπολιτευόμενων Εργατικών Harold Wilson, ο οποίος είχε κάνει λόγο για «εποπτευόμενη γενοκτονία» (υπονοώντας ότι αυτή γινόταν σε βάρος των Τουρκοκυπρίων) και είχε ζητήσει μία πιο δυναμική επέμβαση στην Κύπρο, με χρησιμοποίηση και αρμάτων μάχης προκειμένου να αποκατασταθεί η τάξη. Η *Αυγή* θυμήθηκε, ανάμεσα σε άλλα, τη στάση των Εργατικών απέναντι στη βρετανική παρέμβαση στην Ελλάδα το φθινόπωρο του 1944²³⁶ ενώ η πρωτοσέλιδη στήλη του *Βήματος Εφήμερα* επέκρινε εν συνόλω τους Βρετανούς ως αμετανόητους νοσταλγούς της αποικιοκρατίας.²³⁷ Η σύλληψη στα τέλη Μαΐου ενός Βρετανού στρατιωτικού της

²³¹ *Ελευθερία*, 8.5.1964, σ. 1.

²³² *Ελευθερία*, 11.6.1964, σ. 1.

²³³ *Η Καθημερινή*, 6.5.1964, σ. 1.

²³⁴ *Η Καθημερινή*, 31.5.1964, σ. 1.

²³⁵ *Η Καθημερινή*, 7.6.1964, σ. 1.

²³⁶ *Η Αυγή*, 6.5.1964, σ. 5.

²³⁷ *Το Βήμα*, 7.5.1964, σ. 1.

UNFICYP ο οποίος λειτουργούσε ως σύνδεσμος για τους Τουρκοκυπρίους, μεταφέροντας έγγραφα και στρατιωτικό υλικό, έμοιαζε να επιβεβαιώνει για άλλη μία φορά τις βρετανικές μηχανορραφίες στην Κύπρο.²³⁸ Η *Ελευθερία* δεν δίστασε να ζητήσει από την κυβέρνηση να προβεί σε διάβημα στον ΟΗΕ ούτως ώστε να αποχωρήσουν οι Βρετανοί στρατιώτες από την ειρηνευτική δύναμη.²³⁹

Κατά τους μήνες Μάιο και Ιούνιο από τις σελίδες του ελληνικού Τύπου δεν έλειψαν βέβαια ούτε τα σχόλια για την ΕΣΣΔ. Στις 19 Ιουνίου το Κρεμλίνο απεύθυνε διακοίνωση προς τις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και την Τουρκία. Στο κείμενο αυτό υποστηριζόταν ότι ο μόνος κατάλληλος μηχανισμός και χώρος επίλυσης του Κυπριακού ήταν το Συμβούλιο Ασφαλείας και κατ' επέκταση τα Ηνωμένα Έθνη. Μόνη δυνατή λύση ήταν η πλήρης και αδέσμευτη ανεξαρτησία, με κατάργηση όλων των προηγούμενων δεσμευτικών Συνθηκών. Ο Σοβιετικός πρέσβης στην Ελλάδα Nikolai Koriukin κοινοποίησε το σχετικό κείμενο στον υπουργό Εξωτερικών Σταύρο Κωστόπουλο. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα του Τύπου, είχε διασαφηνίσει μάλιστα ως προς το δεύτερο σημείο, ότι εάν ο κυπριακός λαός τασσόταν στο μέλλον υπέρ της Ένωσης, τότε η χώρα του δεν θα πρόβαλλε αντίρρηση.²⁴⁰

Ο τρόπος με τον οποίο σχολίασε το γεγονός ο δεξιός και ο κεντρώος Τύπος είναι ενδεικτικός της εν γένει στάσης τους απέναντι στην υπαρκτή σοβιετική ανάμειξη στο Κυπριακό. Η *Καθημερινή* παρατηρούσε ότι στο κείμενο της διακοίνωσης προς τη Μεγάλη Βρετανία γινόταν λόγος για εναντίωση στη «νατοποίηση» του νησιού και συμπέρανε ότι η ΕΣΣΔ υποστήριζε την ανεξαρτησία η οποία της παρείχε πλήρη ευχέρεια κινήσεων. Κατά την ερμηνεία της εφημερίδας, η Ένωση θα γινόταν αποδεκτή μόνο όταν η Ελλάδα θα βρισκόταν εκτός του ΝΑΤΟ.²⁴¹ Σε μία εντελώς διαφορετική προσέγγιση, το *Βήμα* χαρακτήρισε «σταθμό» τη γνωστοποίηση της σοβιετικής διακοίνωσης στον Σταύρο Κωστόπουλο. Η σοβιετική θέση ήταν γνωστή αλλά ουδέποτε είχε εκτεθεί με τόση σαφήνεια και κατηγορηματικότητα. Η πολιτική της ΕΣΣΔ ήταν ταυτισμένη με εκείνη της Ελλάδας: υποστήριζε τη διαδικασία υπό τον ΟΗΕ, απέκρουε την ανάμειξη του ΝΑΤΟ και τη

²³⁸ *Η Αυγή*, 28.5.1964, σ. 1· *Το Βήμα*, 28.5.1964, σσ. 1 και 7· *Ελευθερία*, 28.5.1964, σσ. 1 και 7· *Η Καθημερινή*, 28.5.1964, σσ. 1 και 7.

²³⁹ *Ελευθερία*, 29.5.1964, σ. 1.

²⁴⁰ *Η Αυγή*, 20.6.1964, σ. 1· *Το Βήμα*, 20.6.1964, σ. 1· *Ελευθερία*, 20.6.1964, σσ. 1 και 7· *Η Καθημερινή*, 20.6.1964, σ. 1.

²⁴¹ *Η Καθημερινή*, 21.6.1964, σ. 1· Σε ένα προηγούμενο σχόλιό της η εφημερίδα είχε επισημάνει τον κίνδυνο μετατροπής της Κύπρου σε «μεσογειακή Κούβα» από τους εντός και εκτός Κύπρου κομμουνιστές (στην περίπτωση που δεν βρισκόταν λύση η οποία θα διασφάλιζε τον τερματισμό της διακοινοτικής σύγκρουσης). Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 16.6.1964, σ. 1.

διενέργεια διμερών συνομιλιών και επιζητούσε την αδέσμευτη ανεξαρτησία με τους ίδιους όρους. Με τη συνομιλία Κωστόπουλου – Κογιούκιν είχε επέλθει συμφωνία και επί του λεπτού θέματος της Ένωσης.²⁴² Η *Ελευθερία*, σε μία γενικότερη τοποθέτησή της επί του θέματος της ανάμειξης της ΕΣΣΔ, επέκρινε τη στάση της *Καθημερινής*. Καλώς ή κακώς το ενδιαφέρον των Σοβιετικών ήταν ένα γεγονός και θα ήταν στρουθοκαμηλισμός εκ μέρους της Ελλάδας να το παραγνώριζε.²⁴³ Τέλος, για τη στάση της *Αυγής* δεν χρειάζεται να ειπωθούν πολλά. Σταθερή ήταν η ένθερμη προβολή του ρόλου της ΕΣΣΔ και επαναλαμβανόμενη η θέση της εφημερίδας για μία πιο ενεργή αξιοποίησή του από τη μεριά της ελληνικής κυβέρνησης.

Η στάση της Ελλάδας στο μικροσκόπιο: Υπεράσπιση και επίκριση των κυβερνητικών χειρισμών

Η αντιμετώπιση της κυβερνητικής πολιτικής από τον Τύπο συνέχισε, όπως εύλογα θα ανέμενε κανείς, να ποικίλλει ανάλογα με το παραταξιακό χρώμα της κάθε εφημερίδας. Σε αυτό το πλαίσιο ξεχωρίζουν οι διαφορετικές εκτιμήσεις για τη σαφήνεια (ή την ασάφεια) των λόγων και των πράξεων της κυβέρνησης, για το σθένος ή την υποχωρητικότητά της καθώς και για τις σχέσεις της με τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Ξεκινώντας από τον φιλοκυβερνητικό Τύπο, αξίζει εισαγωγικά να επισημάνουμε πως το βασικό σχήμα που πρόβαλλε σταθερά ήταν αυτό μίας κυβέρνησης η οποία ενέμενε με αφοσίωση στη λύση του Κυπριακού με βάση τις διαδικασίες του ΟΗΕ. Η πλήρης ανεξαρτησία, με κατοχυρωμένο το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, αποτελούσε αμετάθετο στόχο. Η Ελλάδα του Γεωργίου Παπανδρέου δεν ήταν διατεθειμένη να αποδεχτεί συμβιβαστική λύση για αυτό και απέκρουε με συνέπεια κάθε προσπάθεια του ΝΑΤΟ ή των ΗΠΑ να εκτρέψουν την πορεία του ζητήματος από τις καθορισθείσες, με βάση το Ψήφισμα 186, γραμμές. Παράλληλα τηρούσε σθεναρή στάση απέναντι στις απειλές της Τουρκίας, τονίζοντας ξεκάθαρα ότι δεν επεδίωκε τον πόλεμο αλλά ότι ήταν πανέτοιμη να αμυνθεί σε περίπτωση επιθετικής ενέργειας.

Για την οπτική του *Βήματος*, κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά σε δύο άρθρα, ημερομηνίας 7 και 14 Ιουνίου αντίστοιχα. Στο πρώτο από αυτά με τίτλο «Με όλα μας τα μέσα και όλες τας δυνάμεις», γινόταν ξεκάθαρη εξαρχής η διαπίστωση ότι

²⁴² *Το Βήμα*, 20.6.1964, σ. 1.

²⁴³ *Ελευθερία*, 23.6.1964, σ. 1.

χάρη στην ελληνική πολιτική, μέσα σε ένα τρίμηνο, είχαν ανατραπεί αρνητικά δεδομένα και είχαν διαγραφεί νέες προοπτικές. Ο δρόμος ο οποίος απέμενε ήταν δύσκολος αλλά η διπλωματική και η πολιτική προπαρασκευή δεν θα γινόταν όπως στο παρελθόν. Θα υπήρχε, πλέον, στενή συνεργασία «μεταξύ της πρωτεύουσας του Ελληνισμού και της Λευκωσίας» και πλήρης εμπιστοσύνη. Το άρθρο συνέχιζε επικροτώντας την απόφαση της κυπριακής κυβέρνησης για δημιουργία πλήρους και οργανωμένου στρατού.²⁴⁴ Αναφερόμενο σε δημοσιεύματα στον Τύπο τα οποία έφεραν την ελληνική κυβέρνηση σε διαφωνία με αυτή την ενέργεια, εξέφραζε τη βεβαιότητα ότι δεν είχαν γίνει διαβήματα από την ελληνική πλευρά. Εάν είχαν γίνει άλλωστε, «ουδόλως αμφιβάλλομεν ότι η Κυπριακή Κυβέρνησις θα συνεμορφούτο προθύμως προς τας συστάσεις μιάς ηγεσίας ελληνικής, η οποία καθ' όλον το διαρρέυσαν τρίμηνον δεν έπαυσε να αποδεικνύη την αφοσίωσιν της εις την Κυπριακήν υπόθεσιν».²⁴⁵

Το δεύτερο άρθρο με τίτλο «Διάλυσις μύθων» καταπιανόταν με τις δηλώσεις του Γεωργίου Παπανδρέου προς ξένους δημοσιογράφους, μετά από την επίσκεψη του George Ball στην Αθήνα. Ο πρωθυπουργός είχε ορθά επισημάνει ότι στην Κύπρο υπήρχε κράτος με αναγνωρισμένα κυριαρχικά δικαιώματα. Με ποια λογική θα ήταν δυνατό δύο άλλες κυβερνήσεις να καθίσουν σε ένα τραπέζι και να παίζουν την τύχη του, τότε με το ένα αντάλλαγμα και τότε με το άλλο; Δεν θα τους το επέτρεπε η ηθική αλλά ούτε και η πραγματικότητα. Το πρόβλημα αφορούσε την ελευθερία του κυπριακού λαού. Αλλά ήταν επίσης και «ζήτημα των δύο κόσμων» κατά την εύστοχη επισήμανση του Παπανδρέου. Ο ρόλος του ΟΗΕ δεν έπρεπε να υποκατασταθεί. Αυτά τα απλά είχε πει ο ηγέτης της χώρας «και ως Έλλην και ως ελεύθερος άνθρωπος». Η σαφήνεια και η καθαρότητα της κυβερνητικής πολιτικής ήταν πρόδηλη: «Οι μύθοι, αι παρεξηγήσεις και αι «καταστάσεις» ωδήγησαν εις την Ζυρίχην. Το φως και η αλήθεια οδηγούν εις την αυτοδιάθεσιν».²⁴⁶

Από την αρθρογραφία στην *Ελευθερία* αξίζει να αναφέρουμε το άρθρο του Μανούσου Πλουμίδα, στις 9 Μαΐου, με τίτλο «Η αδέσμευτος ανεξαρτησία και η Ένωσις». Με το κείμενο αυτό ο συγγραφέας επιχειρούσε να υπεραμυνθεί της (επίσημης) πολιτικής της ελληνικής κυβέρνησης. Η Ελλάδα ενέμενε στην αδέσμευτη ανεξαρτησία γιατί επρόκειτο για αίτημα διεθνώς κατοχυρωμένο και γιατί περιείχε το

²⁴⁴ Την 1^η Ιουνίου η κυπριακή Βουλή ψήφισε νομοθεσία σύμφωνα με την οποία καθιερωνόταν υποχρεωτική στρατιωτική θητεία. Βλ. σχετικά Α. Χρυσοστόμου, *ό.π.*, σ. 164.

²⁴⁵ *Το Βήμα*, 7.6.1964, σ. 1.

²⁴⁶ *Το Βήμα*, 14.6.1964, σ. 1.

επίσης διεθνώς αναγνωρισμένο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Κατά την άποψη του Πλουμίδη, όσοι επέκριναν το αίτημα, επέκριναν και τη διαδικασία του ΟΗΕ και επέστρεφαν σε άλλα σχήματα -περασμένα- όπως οι διμερείς ή οι τριμερείς διαπραγματεύσεις ή το νατοϊκό πλαίσιο. Αλλά αυτά τα επεδίωκε η Τουρκία· γιατί εκεί ακριβώς ήταν δυνατό να ασκηθούν μεγαλύτερες πιέσεις στην Ελλάδα και να πέσουν στο τραπέζι και τα λεγόμενα «ανταλλάγματα». Ορισμένοι κύκλοι της αντιπολίτευσης μιλούσαν για εγκατάλειψη της Ένωσης. Η ευθεία, όμως, προβολή του αιτήματος αυτού θα πρόδιδε επεκτατικές βλέψεις. Αντίθετα η αυτοδιάθεση αποτελούσε δικαίωμα των Κυπρίων. Η κυβέρνηση δεν επιθυμούσε να καταστήσει τη δίκαιη λύση αντικείμενο παζαρέματος. Οι σύμμαχοι και οποιοδήποτε άλλοι ήταν ελεύθεροι να ταχθούν υπέρ της Ένωσης εάν την θεωρούσαν την καλύτερη λύση. Η Ελλάδα δεν θα στεκόταν εμπόδιο. Αλλά σε αυτούς θα έπεφτε το βάρος να πείσουν την Τουρκία.²⁴⁷

Η κριτική της *Καθημερινής* περιστράφηκε γύρω από τρεις κύριους άξονες. Ο πρώτος από αυτούς στηριζόταν στην άποψη ότι η κυβέρνηση καλλιεργούσε την εικόνα ότι υφίστατο πιέσεις. Η τακτική αυτή μπορεί να αποσκοπούσε είτε στην ευκολότερη αποδοχή από την κοινή γνώμη ενός συμβιβασμού είτε στην αυτοπροβολή της κυβέρνησης ως ηγεσίας η οποία ασκούσε συνεπή και αταλάντευτη πολιτική. Τις ημέρες οι οποίες ακολούθησαν την αυστηρή επιστολή Johnson προς İnönü, η *Καθημερινή* υποψιαζόταν ότι η κυβέρνηση συνέχιζε να μεταδίδει πληροφορίες περί επικείμενης επέμβασης των Τούρκων ακριβώς γιατί η εικόνα μίας εκρηκτικής ατμόσφαιρας θα τη βοηθούσε να δικαιολογήσει μία πιθανή υποχώρηση. Ο Παπανδρέου, σε κάθε περίπτωση, μπορούσε να «παίζει» εκ του ασφαλούς. Γιατί εάν αποδεχόταν να συναντηθεί με τον İnönü στις ΗΠΑ και προχωρούσε σε υποχωρήσεις, θα το απέδιδε στον κίνδυνο εισβολής και στις πιέσεις των συμμάχων. Αντίθετα, εάν δεν γινόταν οποιαδήποτε επέμβαση ούτε πραγματοποιείτο συνάντηση με τον İnönü, αυτά θα οφείλονταν στη σθεναρή στάση της κυβέρνησης και στα μέτρα της αμυντικής ετοιμότητας.²⁴⁸

Σε έναν επόμενο άξονα της κριτικής της εφημερίδας εντοπίζουμε το στοιχείο της σύγχυσης ως προς την ακολουθητέα πολιτική. Εδώ εντάσσεται και η

²⁴⁷ Μανούσος Πλουμίδης, «Η αδέσμευτος ανεξαρτησία και η Ένωση», *Ελευθερία*, 9.5.1964, σσ. 1 και 7· Στην εφημερίδα φιλοξενήθηκε, πάντως, και η άποψη η οποία διαφωνούσε με την ανεξαρτησία ως ενδιάμεσο στάδιο και ζητούσε απευθείας την Ένωση ως εφαρμογή του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης. Βλ. Σάββας Λοϊζίδης, «Προς αυτοδιάθεση», *Ελευθερία*, 15.5.1964, σ. 5.

²⁴⁸ *Η Καθημερινή*, 10.6.1964, σ. 1.

αμφισβήτηση του στόχου της «αδέσμευτης ανεξαρτησίας». Σύμφωνα με πρωτοσέλιδη τοποθέτηση της *Καθημερινής* (14 Μαΐου), ο όρος αυτός -τον οποίο η κυβέρνηση χρησιμοποιούσε με τον ισχυρισμό ότι οδηγούσε στην αυτοδιάθεση- ήταν κενός περιεχομένου. «Αδέσμευτη ανεξαρτησία» θα μπορούσε να προκύψει είτε με μία διεθνούς κύρους απόφαση η οποία θα επέτρεπε στον κυπριακό λαό να αποφασίσει τι θέλει -αυτό θα ισοδυναμούσε με αυτοδιάθεση- είτε με μία επίσης διεθνούς κύρους απόφαση σύμφωνα με την οποία η Κύπρος θα ήταν ανεξάρτητο κράτος. Το δεύτερο ενδεχόμενο θα σήμαινε αποκλεισμό της Ένωσης όπως είχε συμβεί στην Ζυρίχη. Η ορολογία αυτή, κατέληγε το σχόλιο, μπορεί να άντεχε «εις την κριτική των ακροατηρίων των από εξωστών λόγων» αλλά δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στην τράπεζα μίας σοβαρής διπλωματικής συζήτησης.²⁴⁹ Κινούμενη σε ένα παρόμοιο μοτίβο, έναν μήνα αργότερα, σε μία περίοδο κορύφωσης των διπλωματικών ζυμώσεων, η *Καθημερινή* υποστήριζε ότι η κυβέρνηση είχε κατορθώσει να δημιουργήσει σύγχυση στο Κυπριακό. Κανείς δεν ήξερε τις επιδιώξεις της. Αυτοδιάθεση, δηλαδή Ένωση; Αδέσμευτη ανεξαρτησία; Μία προσωρινή λύση προπαρασκευαστική μίας άλλης; Ο Παπανδρέου φαινόταν να μην διαθέτει πολιτική και απλώς να κατευθύνεται από τη φορά των πραγμάτων και της τύχης. Ο υπουργός Εξωτερικών είχε δηλώσει ότι η χώρα επέμενε στο πλαίσιο του ΟΗΕ. Αλλά από την άλλη πλευρά αφηνόταν να νοηθεί ότι ο πρωθυπουργός ήταν έτοιμος να μεταβεί στις ΗΠΑ. Σε μία τέτοια περίπτωση, θα ακολουθούσε πιθανότατα συνάντηση και με τον İbni, το αποτέλεσμα της οποίας θα ήταν η αποδοχή κάποιας μορφής αδέσμευτης, «ουσιαστικά δεσμευμένης» ανεξαρτησίας. Η σύγχυση βόλεψε την κυβέρνηση η οποία προσπαθούσε να συμβιβάσει τα ασυμβίβαστα: την έξαλλη δημοκοπία με την ανάγκη παραδοχής των πραγματικοτήτων.²⁵⁰

Σε ένα τρίτο επίπεδο, η εφημερίδα αμφισβήτησε την κυβερνητική εκδοχή περί αगाστής συνεργασίας του Παπανδρέου με τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Αυτό βέβαια υπονοείτο ήδη ρητώς. Γιατί από τη στιγμή που ο πρωθυπουργός κατηγορούνταν για "διπλή πολιτική", ήταν υπόλογος και για υπονόμηση της επίσημης θέσης της Ελλάδας και της Κύπρου για λύση πλήρους ανεξαρτησίας μέσα από τις διαδικασίες του ΟΗΕ. Ως προς τη σχέση, πάντως, Αθηνών – Λευκωσίας αξίζει πραγματικά να επισημάνουμε το πρωτοσέλιδο άρθρο της *Καθημερινής* στις 10 Μαΐου. Επρόκειτο για ένα κείμενο – καταπέλτη κατά της κυβέρνησης, εν είδει αποτίμησης για το σύνολο

²⁴⁹ *Η Καθημερινή*, 14.5.1964, σ. 1.

²⁵⁰ *Η Καθημερινή*, 14.6.1964, σ. 1.

του έργου της. Στο σχετικό με το Κυπριακό τμήμα, έγραφε η εφημερίδα για τον Παπανδρέου, ότι είχε ανέλθει στην εξουσία ως τιμητής της παλαιότερης πολιτικής και είχε διακηρύξει υπερήφανα ότι πλέον θα κυβερνούσε η Αθήνα και όχι η Λευκωσία. Αλλά από την πρώτη στιγμή αυτή η οποία κυβερνούσε ήταν η Λευκωσία, καθώς η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε πολιτική. «Καλώς κυβερνά η Λευκωσία τας Αθήνας; Ελπίζομεν καλώς, διότι η Λευκωσία γνωρίζει τι θέλει, ενώ αι Αθήναι δεν γνωρίζουν». Η *Καθημερινή* σημείωνε ότι εκείνη η στιγμή δεν ήταν τόσο κρίσιμη ώστε να γινόταν (περισσότερη) κριτική επ' αυτού. Γεγονός όμως παρέμενε ότι «το Καστρί είναι μετόχιον της Αρχιεπισκοπής Κύπρου».²⁵¹ Ήταν η πρώτη φορά, από τότε που είχε ξεσπάσει η νέα κρίση του Κυπριακού, που ελληνική εφημερίδα παρουσίαζε μέσα από ένα τέτοιο πρίσμα τη σχέση ανάμεσα στην ελληνική και την κυπριακή κυβέρνηση.

Στην περίπτωση της αριστερής οπτικής των πραγμάτων η κατάσταση ήταν πολύ ξεκάθαρη. Οι επικρίσεις της *Αυγής* ήταν επικεντρωμένες στην υποχωρητικότητα της κυβέρνησης. Αμφισβητούσαν έτσι το αφήγημα του κεντρώου Τύπου και πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, επαναλάμβαναν την άποψη ότι η κυβέρνηση θα έπρεπε να αποδεσμευτεί από τους περιορισμούς που της επέβαλλε η ιδιότητά της ως μέλος του NATO και να εκμεταλλευτεί τη στήριξη που προσέφερε η ΕΣΣΔ στο Κυπριακό και κατ' επέκταση στο ίδιο το ελληνικό έθνος. Μόνο έτσι θα έκανε πράξη τις επαγγελίες της για «ελληνική πολιτική» και θα ευθυγραμμιζόταν με το λαϊκό αίσθημα. Η επιχειρηματολογία αυτή αναπαραγόταν σταθερά σε σειρά άρθρων. Αναφέρεται ενδεικτικά αυτό της 7^{ης} Μαΐου στο οποίο η *Αυγή* χαρακτήριζε τη «σημερινή» κρίση του Κυπριακού δοκιμασία για την αγωνιστικότητα του λαού, για την αποφασιστικότητα της κυβέρνησης, «για τους φίλους και εχθρούς μας» καθώς και για όλο το σύστημα των εξωτερικών σχέσεων της χώρας και για τις κατευθύνσεις της πολιτικής της. Ο λαός είχε την ελπίδα ότι μία θαρραλέα στάση της κυβέρνησης θα υποχρέωνε τους «δυνάστες» (συμμάχους) να τραβήξουν από τη χώρα «τα βρώμικα χέρια τους, τους βρώμικους πράκτορές τους, τις βρώμικες σκευωρίες τους». Η ευθύνη βάραινε αποκλειστικά την κυβέρνηση η οποία δεν είχε εκτελέσει την εντολή του λαού, η οποία δεν διέθετε τη θέληση να αξιοποιήσει τις τεράστιες δυνατότητες που είχαν ανοίξει οι λαϊκοί αγώνες.²⁵² Όπως πάντως έγραφε στο τέλος του ίδιου μήνα η

²⁵¹ *Η Καθημερινή*, 10.5.1964, σ. 1.

²⁵² *Η Αυγή*, 7.5.1964, σ. 1.

εφημερίδα, ο βαθμός ευθύνης της Ένωσης Κέντρου δεν ήταν ο ίδιος με αυτόν της ΕΡΕ.²⁵³

Τουρκικών απειλών συνέχεια: Το τελεσίγραφο στις αρχές Ιουνίου

Το ενδεχόμενο στρατιωτικής επέμβασης της Τουρκίας στην Κύπρο, στις αρχές Ιουνίου, αποτέλεσε γεγονός το οποίο σχολιάστηκε ιδιαίτερα από τον Τύπο. Είναι χαρακτηριστική η χρησιμοποίηση τόσο από την *Καθημερινή* όσο και από τις εφημερίδες του Κέντρου της λέξης «μπλόφα» προκειμένου να περιγραφεί η νέα τουρκική απειλή.²⁵⁴ Σε πρωτοσέλιδο άρθρο της η *Ελευθερία* («Η νέα μπλόφα») έκανε λόγο για επανάληψη μίας συνήθους ιστορίας: οι Τούρκοι απειλούσαν, ο κίνδυνος εξέλειπε χάρη στην άκαμπτη αποφασιστικότητα της Ελλάδας αλλά η αμερικανική παρέμβαση παρείχε τη δυνατότητα στην Τουρκία να συγκαλύπτει την υποχώρησή της και να ζητάει ανταλλάγματα για τη διάσωση της ειρήνης. Οι Τούρκοι ήξεραν ότι οι Αμερικανοί θα επενέβαιναν και περίμεναν το μήνυμά τους. Με το να λένε ότι η επέμβαση είχε ματαιωθεί χάριν του ΝΑΤΟ προσπαθούσαν να τους δημιουργήσουν «υποχρεώσεις». Επρόκειτο για εκβιασμό προκειμένου να λάβουν έστω κάποια οικονομική βοήθεια. Βρίσκονταν, άλλωστε, (και) σε προεκλογική περίοδο. Η εφημερίδα προέβλεπε ότι η μπλόφα θα επαναλαμβανόταν και στο μέλλον. Αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να περιπέσει σε «αμεριμνησία». Γιατί εάν η χώρα δεν ήταν πανέτοιμη, οι Τούρκοι δεν θα δίσταζαν να επέμβουν.²⁵⁵

Για την *Καθημερινή* πάλι δεν ήταν μόνο οι Τούρκοι εκείνοι οι οποίοι μπλόφαραν αλλά και οι σύμμαχοι και η ίδια η ελληνική κυβέρνηση. Η εφημερίδα σημείωνε ειρωνικά ότι ανάμεσα σε πολλές άλλες μικροπολιτικές του ασχολίες, ο πρωθυπουργός είχε βρει τον χρόνο να κηρύξει συναγερμό των ενόπλων δυνάμεων. Πόλεμος, ακόμη και να το ήθελαν οι Τούρκοι, δεν θα γινόταν γιατί θα προκαλούσε την παρέμβαση της ΕΣΣΔ, ενδεχόμενο που όλοι ήθελαν να αποφύγουν. Αυτό που

²⁵³ *Η Αυγή*, 29.5.1964, σ. 1.

²⁵⁴ Αντίθετα για την *Αυγή*, όπως και σε προηγούμενες περιπτώσεις, οι «μεγάλοι ένοχοι» δεν ήταν παρά οι Δυτικοί. Βλ. ενδεικτικά το σχόλιο της *Φωνής της Αλήθειας* στην *Η Αυγή*, 10.6.1964, σ. 5.

²⁵⁵ *Ελευθερία*, 7.6.1964, σ. 1· Ενδεικτικός είναι και ο τίτλος του πρώτου θέματος της εφημερίδας της ίδιας ημέρας: «Τα μέτρα ετοιμότητος έκαμψαν την Τουρκίαν»· Αξίζει να αναφερθεί ότι σε παλαιότερα φύλλα της εφημερίδας ως λόγοι που απέκλειαν την έκρηξη πολέμου είχαν παρουσιαστεί η άθλια πολιτική και στρατιωτική κατάσταση της Τουρκίας αλλά και το ότι «οι Μεγάλοι της Ανατολής και της Δύσεως» δεν θα άφηναν τους «μικρούς συμμάχους», με μία δική τους πρωτοβουλία, να επηρεάσουν το status quo. Για τα δύο αυτά επιχειρήματα βλ. αντίστοιχα *Ελευθερία*, 7.5.1964, σ. 1 και *Ελευθερία*, 8.5.1964, σ. 1· Παρόμοια ήταν και η ανάγνωση του *Βήματος* έναντι της τουρκικής απειλής στις αρχές Ιουνίου. Στο σχετικό ειδησεογραφικό κείμενό του γινόταν λόγος για μπλόφα προς εκβιασμό των συμμάχων και για ελιγμό εσωτερικής κατανάλωσης. Βλ. σχετικά *Το Βήμα*, 7.6.1964, σσ. 1 και 5.

συνέβαινε με τις απειλές (αλλά και με την αδυναμία της UNFICYP να επιβάλει την τάξη στην Κύπρο) ήταν να εκβιάζεται η Ελλάδα για να αποδεχτεί λύση ομοσπονδίας η οποία θα ήταν χειρότερη από την «Ζυρίχη».²⁵⁶ Η *Καθημερινή* διατύπωνε την υποψία ότι η διογκωμένη παρουσίαση της κατάστασης και από τους Αμερικανούς αλλά και από την κυβέρνηση δεν γινόταν τυχαία, αλλά προκειμένου να διευκολυνθεί η τελευταία να αποδεχτεί συνάντηση του Έλληνα πρωθυπουργού με τον Τούρκο ομόλογό του.²⁵⁷

Η επιστροφή του Γεώργιου Γρίβα στην Κύπρο

Οι πληροφορίες του Τύπου τόσο για τους σκοπούς της καθόδου του στρατηγού Γρίβα όσο και για τις σχέσεις του με την ελληνική κυβέρνηση και με τον Μακάριο υπήρξαν συγκεχυμένες. Παρά ταύτα πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο η *Καθημερινή* όσο και οι κεντρικές εφημερίδες αποτίμησαν θετικά τον παράγοντα «Γρίβας» σε εκείνο το στάδιο. Η πρώτη αναφορά στην παρουσία του στρατηγού στην Κύπρο εμφανίστηκε στις 21 Ιουνίου στην εφημερίδα της Δεξιάς. Στο ρεπορτάζ της ημέρας εκείνης αλλά και σε αυτό της 23^{ης} Ιουνίου διατυπώνονταν ερωτήματα σχετικά με πιθανή διαφωνία του Γρίβα με την ελληνική και με την κυπριακή κυβέρνηση.²⁵⁸ Στην *Ελευθερία* από την άλλη, γινόταν λόγος για συνεργασία του Μακαρίου με τον Γρίβα και για κάθοδο του δεύτερου στο νησί κατόπιν (και) ενθάρρυνσης του Αμερικανού υπουργού Εξωτερικών Dean Rusk.²⁵⁹ Το *Βήμα* σχολιάζοντας το γεγονός, έγραφε ότι ο Γρίβας κατήλθε στην Κύπρο ως ιδιώτης. Δεν ήταν απεσταλμένος κανενός, υπηρετούσε όμως την πολιτική της κυβέρνησης. Γιατί οι δικοί του στόχοι -ειρήνη και αυτοδιάθεση- ήταν στόχοι και της Ελλάδας.²⁶⁰ Η *Αυγή*, από τη δική της σκοπιά, θεωρούσε περισσότερο βάσιμες τις πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες η κυβέρνηση

²⁵⁶ *Η Καθημερινή*, 7.6.1964, σ. 1· Αξίζει να σημειωθεί ότι το σχόλιο αυτό συνέχιζε με μία συνολική αυτοκριτική για την ελληνική πλευρά σύμφωνα με την οποία «χάριν κομματικής δημαγωγίας, απεκηρύξαμεν την λύσιν της Ζυρίχης που αφίνει τας θύρας ανοικτάς και διά την ένωσιν ακόμη και ενεπλάκημεν εις την παγίδα πού τόσον ευφυώς έστησε το Λονδίνον». Αν και η εφημερίδα δεν εξηγούσε αναλυτικότερα αυτές τις απόψεις, πρόκειται, μάλλον, για την πρώτη προσεκτικά διατυπωμένη επίκριση (και) για τα Δεκατρία Σημεία του αρχιεπισκόπου Μακαρίου (μετά από την έκρηξη των διακοινοτικών συγκρούσεων και τα νέα δεδομένα του Κυπριακού).

²⁵⁷ *Η Καθημερινή*, 9.6.1964, σ. 1.

²⁵⁸ *Η Καθημερινή*, 21.6.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 23.6.1964, σ. 1.

²⁵⁹ *Ελευθερία*, 23.6.1964, σσ. 1 και 7· Πληροφορίες της ίδιας εφημερίδας ήθελαν τον στρατηγό να επιστρέφει στην Αθήνα. Βλ. σχετικά *Ελευθερία*, 24.6.1964, σσ. 1 και 7 και *Ελευθερία*, 25.6.1964, σ. 1.

²⁶⁰ *Το Βήμα*, 23.6.1964, σ. 1.

αξιοποιούσε την παρουσία του Γρίβα ως εγγύηση προς τις ΗΠΑ ότι η Κύπρος δεν επρόκειτο να διολισθήσει προς τον κομμουνισμό.²⁶¹

Στις 24 Ιουνίου ο Γρίβας απεύθυνε μήνυμα στον κυπριακό λαό καταγράφοντας ως σκοπούς της επιστροφής του στο νησί την προώθηση της ενότητας των Ελληνοκυπρίων, τη διαβεβαίωση των Τουρκοκυπρίων ότι δεν είχαν να φοβηθούν τίποτα από τους Έλληνες συμπατριώτες τους και τον αγώνα μέχρι τέλους για λύση του Κυπριακού με βάση την αυτοδιάθεση. Σε σχόλιό της στις 25 Ιουνίου, η *Καθημερινή* χαρακτήρισε τον λόγο του στρατηγού «μεγάλη υπηρεσία» γιατί διέλυε τους φόβους για ρήξη με τον Μακάριο και έστελλε το μήνυμα ότι η αδελφική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων ήταν δυνατή. Ο Γρίβας άφηνε επίσης να εννοηθεί ότι δεν θα ήταν εκείνος -όπως θα έλπιζαν κάποιοι στην ελληνική κυβέρνηση προκειμένου να διευκολύνουν τους εαυτούς τους- ο οποίος θα αποδεχόταν λύση άλλη, πέραν αυτής η οποία θα οδηγούσε στην αυτοδιάθεση. Αυτό το οποίο παρείχε στην κυβέρνηση η παρουσία του στο νησί ήταν μία Κύπρο ενωμένη και αποφασισμένη να παλέψει μέχρι τέλους για τα δίκαιά της.²⁶² Θετικά σχολίασε το μήνυμα Γρίβα και ο κεντρώος Τύπος, με διαφορετική βέβαια τοποθέτηση αναφορικά με τη θέση της κυβέρνησης στο όλο ζήτημα. Όπως έγραφε η *Ελευθερία*, το μήνυμα είχε διαψεύσει κάθε υποψία για διαφωνία του στρατηγού με τον Μακάριο και με την ελληνική κυβέρνηση και είχε αποστομώσει εκείνους που είχαν επιχειρήσει κομματική εκμετάλλευση.²⁶³ Σε άλλο μήκος κύματος η *Αυγή*, σε ειδησεογραφικό της θέμα, τόνιζε ότι οι «ιμπεριαλιστές εχθροί της Κύπρου» ήταν ικανοποιημένοι με την παρουσία του Γρίβα -η οποία είχε γίνει με την έγκριση της κυβέρνησης- και τη συνέδεαν με παραμερισμό του Μακαρίου.²⁶⁴

²⁶¹ *Η Αυγή*, 24.6.1964, σ. 8.

²⁶² *Η Καθημερινή*, 25.6.1964, σ. 1· Μόλις την προηγούμενη ημέρα η ίδια στήλη είχε κάνει λόγο για ευσεβείς πόθους «κάποιων κύκλων» ότι ο Γρίβας θα ανέτρεπε τον Μακάριο και ότι υπό τον φόβο του κομμουνισμού θα επικύρωνε μία συμφωνία που θα έκανε ο Παπανδρέου. Η εφημερίδα εκτιμούσε ότι η παρουσία του πρώην αρχηγού της ΕΟΚΑ ήταν πιθανότερο να ενισχύσει το κύρος του Μακαρίου. Ακριβώς γιατί θα μείωνε τους κομμουνιστικούς κινδύνους και θα «σταθεροποιούσε» τα αιτήματα του κυπριακού και του ελληνικού λαού «διά τό ολιγώτερον μίαν πράγματι αδέσμευτον ανεξαρτησίαν». Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 24.6.1964, σ. 1.

²⁶³ *Ελευθερία*, 25.6.1964, σ. 1.

²⁶⁴ *Η Αυγή*, 26.6.1964, σ. 8· Για τους Αμερικανούς, πράγματι, ο Γρίβας θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως αντίβαρο και ενδεχομένως να συμβάλει στην «απαλλαγή» από τον Μακάριο. Βλ. William Mallinson, *Cyprus: A modern history*, Tauris I.B., New York 2005, σ. 36· C. Nicolet, *ό.π.*, σσ. 264 – 265.

Το ταξίδι του Γεώργιου Παπανδρέου στην Ουάσινγκτον: Προβλέψεις, κρίσεις και αποτιμήσεις

1) Τα δύσκολα δεδομένα και οι προσδοκίες από την επίσκεψη

Κοινή υπήρξε η διαπίστωση του συνόλου του Τύπου ότι τον Έλληνα πρωθυπουργό στις ΗΠΑ περίμεναν πολλές δυσκολίες. Πέραν όμως αυτού, η κάθε εφημερίδα ανέπτυξε τους δικούς της προβληματισμούς και διατύπωσε τις δικές της προσδοκίες. Ιδιαίτερα συστηματική υπήρξε η αρθρογραφία στην *Καθημερινή*. Σε πρωτοσέλιδη τοποθέτησή της στις 17 Ιουνίου η εφημερίδα επισήμαινε ότι οι ενδείξεις ως προς τους σκοπούς των Αμερικανών δεν ήταν καλές. Η πρόσκληση στον Παπανδρέου (αλλά και στον İnönü) υπαγορευόταν από την ανάγκη να αποφευχθεί ελληνοτουρκική σύγκρουση αλλά και από τον κίνδυνο μίας τουρκοσοβιετικής προσέγγισης. Ο İnönü είχε αποδεχτεί τις συστάσεις του Johnson να μην αναλάβει στρατιωτική δράση, με την υπόσχεση ότι οι ΗΠΑ θα συνέτιζαν την Ελλάδα. Ήταν σαφές ότι η αμερικανική κυβέρνηση ευνοούσε την απευθείας συνεννόηση των δύο χωρών. Ο διάλογος προϋπέθετε δύο τινά: την αποδοχή της ανάγκης για συμβιβασμό και την ύπαρξη κάποιας βάσης για συμφωνία. Εάν η «Ζυρίχη» αποτελούσε το πλαίσιο, το περισσότερο το οποίο θα μπορούσε να λάβει η Ελλάδα θα ήταν κάποιες βελτιώσεις σε πτυχές σχετικές με τη συμβίωση των δύο κοινοτήτων. Εάν πάλι δεν ήταν αυτό το πλαίσιο, τότε ποιο θα ήταν το αντάλλαγμα για την Τουρκία; Η Ρόδος ή η Δυτική Θράκη; Η κυβέρνηση γνώριζε ότι κάτι τέτοιο ήταν εκτός συζήτησης. Η *Καθημερινή* διατύπωνε την εκτίμηση ότι η Ένωση θα γινόταν κάποια ημέρα. Και αυτό διότι οι Συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου «επέτρεψαν την ύπαρξιν εν Κύπρω ελληνικής κυπριακής Κυβερνήσεως και εδημιούργησαν κυρίαρχον κράτος εντός του οποίου απελευθερώθησαν αι εθνικαί δυνάμεις». Το ζητούμενο σε εκείνη τη συγκυρία ήταν η παγίωση της ελληνικής κυριαρχίας (στην Κύπρο) και η αποφυγή δέσμευσης σε βάρος της αυτοδιάθεσης διά του «ανόητου σχεδίου» της αδέσμευτης ανεξαρτησίας.²⁶⁵

Τέσσερις ημέρες αργότερα σε νέο άρθρο της η *Καθημερινή* παρουσίαζε ως σημαντικότερη δυσχέρεια για τον Παπανδρέου την έμμονη αμερικανική ιδέα «ότι η Τουρκία αποτελεί το σκεύος εκλογής του δυτικού κόσμου και ότι διά την διατήρησιν του σκεύους αυτού έπρεπε ν' αποφευχθή οτιδήποτε που θα ημπορούσε να

²⁶⁵ Η *Καθημερινή*, 17.6.1964, σ. 1.

δυσανεστίαση τους κυβερνήτας της Αγκύρας». Ο Έλληνας πρωθυπουργός δεν είχε, πάντως, πράξει ορθά με τη δήλωσή του ότι το Κυπριακό αποτελούσε πρόβλημα και για τον Δυτικό και για τον Ανατολικό κόσμο. Όπως σημειωνόταν λίγο πιο κάτω, εάν δεν είχε προηγηθεί η δημοκοπία, όλοι θα ήταν έτοιμοι να αναγνωρίσουν στον Παπανδρέου τις προσπάθειες τις οποίες θα κατέβαλλε στην Ουάσινγκτον. Η κυβέρνηση όμως ήταν αιχμάλωτη δημαγωγιών και παλινωδιών. Ενώ το Κυπριακό κινδύνευε να περιπλακεί σε έναν λαβύρινθο συζητήσεων, ουδείς γνώριζε ποια ήταν η κυβερνητική πολιτική και ποια θα ήταν η στάση του Παπανδρέου στην Ουάσινγκτον.²⁶⁶ Από λοιπά σχόλια εκείνων την ημερών, αξίζει να σημειώσουμε τη νύξη για διαφωνία ανάμεσα στην Αθήνα και τη Λευκωσία. Αναφερόμενη σε πληροφορίες από την κυπριακή πρωτεύουσα σύμφωνα με τις οποίες ο Μακάριος ανησυχούσε σχετικά με το αποτέλεσμα της επίσκεψης του Παπανδρέου στις ΗΠΑ, η *Καθημερινή* τόνιζε ότι δύο πράγματα θα μπορούσαν να συμβαίνουν: είτε να μην είχε υπάρξει συμφωνία ανάμεσα στις δύο πλευρές ως προς τη στάση που θα τηρούσε η Ελλάδα είτε ο Μακάριος να μην εμπιστευόταν τον πρωθυπουργό. Ο τελευταίος θα έπρεπε να κατανοήσει ότι δεν θα μπορούσε να υπάρξει λύση χωρίς τη συμφωνία της κυπριακής πλευράς. Εκτός εάν η ελληνική κυβέρνηση, όπως έντονα φημιολογείτο, είχε υπόψη της ότι θα μπορούσε να απαλλαγεί από τον Μακάριο «δι' αντικαταστάσεώς του, πράγμα το οποίον είναι λίαν αμφίβολον εάν τελικώς κατορθωθεί...».²⁶⁷

Οι τοποθετήσεις της *Ελευθερίας* ενόψει του πρωθυπουργικού ταξιδιού γνώρισαν μέσα σε λίγες μόνο ημέρες αξιοσημείωτες διακυμάνσεις. Στις 16 Ιουνίου η εφημερίδα είχε υποστηρίξει ότι μόνο καλά αποτελέσματα θα μπορούσαν να προκύψουν. Το ότι Παπανδρέου και İmönü είχαν κληθεί σε διαφορετικές συναντήσεις έδειχνε ότι οι Αμερικανοί είχαν πειστεί για την ορθότητα της θέσης της Ελλάδας και ότι -προς το παρόν τουλάχιστον- δεν θα ασκούσαν πιέσεις για συμβιβαστική λύση.²⁶⁸ Πέντε ημέρες αργότερα, σύμφωνα με πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας, η αμερικανική στάση δεν ήταν βέβαιη. Η Ελλάδα, όμως, θα ήταν κερδισμένη ακόμη και εάν δεν υπήρχαν εποικοδομητικές προτάσεις προς την κατεύθυνση της

²⁶⁶ *Η Καθημερινή*, 21.6.1964, σ. 1.

²⁶⁷ *Η Καθημερινή*, 20.6.1964, σ. 1· Σε ένα άλλο σημείο της κριτικής της, η εφημερίδα δεν παρέλειψε να χαρακτηρίσει «αφέλεια» το αίτημα της κυβέρνησης για λήψη αμερικανικού δανείου γιατί με αυτό τον τρόπο άφηνε την εντύπωση «ότι με αμοιβή τριάντα αργυρίων... θα είμεθα διατεθειμένοι να αναβιβάσωμεν τον κ. Μακάριον εις τον Σταυρόν». Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 18.6.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 23.6.1964, σ. 1.

²⁶⁸ *Ελευθερία*, 16.6.1964, σ. 1.

αυτοδιάθεσης. Γιατί η απόρριψη ενός άλλου σχήματος ή της παραχώρησης ανταλλάγματος έναντι της αυτοδιάθεσης, θα έπειθε τους συνομιλητές της Ελλάδας για το μάταιο της επιδίωξης μίας συμβιβαστικής λύσης.²⁶⁹ Στις 23 Ιουνίου, η *Ελευθερία* υποστήριξε ότι στόχος του Johnson θα ήταν η έναρξη απευθείας διαπραγματεύσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Δεν υπήρχε, εντούτοις, αμφιβολία ότι ο Έλληνας πρωθυπουργός, βοηθούμενος από το δίκαιο της θέσης του αλλά και από τις προσωπικές του ικανότητες, θα ανέπτυσσε με διαύγεια τις ελληνικές απόψεις και θα εντυπωσίαζε τον Αμερικανό πρόεδρο (ακόμα και εάν γινόταν δυσάρεστος). Καμία μεταβολή δεν θα έπρεπε να αναμενόταν στην ελληνική γραμμή.²⁷⁰ Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, ο Παπανδρέου είχε διαμηνύσει τις θέσεις της κυβέρνησης με υπόμνημά του προς τον Αμερικανό πρόεδρο.²⁷¹

Από το *Βήμα* των ημερών έλειψε η ιδιαίτερη αρθρογραφία. Την ημέρα της αναχώρησης του Παπανδρέου, 23 Ιουνίου, η εφημερίδα, σε σχόλιό της, αναγνώριζε τις δυσκολίες της αποστολής του αλλά έδειχνε εμπιστοσύνη στις διαπραγματευτικές ικανότητες της κυβέρνησης και στην καθαρότητα των θέσεών της. Ο πρωθυπουργός θα υποδείκνυε ότι οποιαδήποτε άλλη διαδικασία πέραν της δρομολογημένης υπό την αιγίδα του ΟΗΕ θα νόθευε και θα δυσχέραινε την κατάσταση.²⁷² Εντελώς διαφορετικές ήταν οι εκτιμήσεις της *Αυγής*. Κατά την άποψή της, το ταξίδι του Παπανδρέου έδειχνε πως το Κυπριακό οδηγούνταν σε διαιτησία για την επίτευξη συμβιβασμού προς όφελος των συμφερόντων του ΝΑΤΟ. Η Ελλάδα έμπαινε στον δρόμο των υποχωρήσεων και της μυστικής διπλωματίας.²⁷³ Σε ανακοίνωσή της η ΕΔΑ έκανε λόγο για ολοένα και ενδοτικότερη πολιτική της κυβέρνησης η οποία υπερφαλάγγιζε την εν εξελίξει, εκείνες τις ημέρες, προσφυγή της Κύπρου στο Συμβούλιο Ασφαλείας (με θέμα τις τουρκικές απειλές για επέμβαση). Ο Παπανδρέου θα έπρεπε αντί στην Ουάσινγκτον, να μετέβαινε στην Νέα Υόρκη, στην έδρα του

²⁶⁹ *Ελευθερία*, 21.6.1964, σ. 1.

²⁷⁰ *Ελευθερία*, 23.6.1964, σ. 1.

²⁷¹ *Το Βήμα*, 19.6.1964, σσ. 1 και 5· *Ελευθερία*, 19.6.1964, σσ. 1 και 7· Επικαλούμενη μάλιστα το μήνυμα αυτό, η *Ελευθερία* απάντησε και στις αναφορές της *Καθημερινής* περί των «τριάκοντα αργυρίων», επισημαίνοντας χαρακτηριστικά ότι δεν υπήρχαν «ούτε συμβιβασμοί ούτε ανταλλάγματα, ούτε πιέσεις, ούτε χρήματα, ούτε τίποτε από εκείνα με τα οποία αυτοί ήσαν συνηθισμένοι να διεξάγουν την εξωτερικήν πολιτικήν της Ελλάδος». Βλ. σχετικά *Ελευθερία*, 19.6.1964, σ. 1· Στην πραγματικότητα στο υπόμνημά του, ο Παπανδρέου έθετε ξεκάθαρα στον Αμερικανό πρόεδρο το δίλημμα ανάμεσα στη «νατοποίηση» και την «κουβανοποίηση» της Κύπρου. Βλ. σχετικά Σ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959–1967)*, τομ.Α', ό.π., σσ. 368 – 369.

²⁷² *Το Βήμα*, 23.6.1964, σ. 1.

²⁷³ *Η Αυγή*, 18.5.1964, σ. 1.

ΟΗΕ, και να δήλωνε δημόσια τη θέση του υπέρ της αυτοδιάθεσης. Ακολούθως θα έπρεπε να επισκεφτεί τη Μόσχα αλλά και να διενεργήσει επαφές και με άλλους ηγέτες κρατών.²⁷⁴ Σε συναφές σχόλιό της η *Αυγή* χαρακτήριζε την απόρριψη της πρότασης της ΕΔΑ για απευθείας επαφή της ελληνικής κυβέρνησης με την ΕΣΣΔ «εθελοντικό αφοπλισμό».²⁷⁵

2) Το αποτέλεσμα στο ζύγι του Τύπου: «Ελληνική νίκη» ή υποχώρηση;

Εκ διαμέτρου αντίθετες υπήρξαν οι αποτιμήσεις του αποτελέσματος των συναντήσεων του Παπανδρέου στις ΗΠΑ. Οι κεντρώες εφημερίδες παρουσίασαν την εικόνα ενός πρωθυπουργού ο οποίος είχε αποκρούσει αποτελεσματικά τις πιέσεις για αποδοχή απευθείας ελληνοτουρκικών συνομιλιών και ο οποίος είχε επιμείνει απαρέγκλιτα στην από καιρού χαραχθείσα γραμμή επί του Κυπριακού. Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τόσο η *Ελευθερία* όσο και το *Βήμα*, στο πρώτο σχετικό ειδησεογραφικό τους ρεπορτάζ, στις 25 Ιουνίου, έκαναν λόγο για απόρριψη εκ μέρους του Παπανδρέου αμερικανικής πρότασης για ελληνοτουρκική συνάντηση σε επίπεδο πρωθυπουργών των δύο χωρών.²⁷⁶ Όπως προκύπτει, όμως, από τα πρακτικά των συνομιλιών, οι συζητήσεις των δύο πλευρών είχαν επικεντρωθεί στο ενδεχόμενο συνάντησης αντιπροσώπων Ελλάδας και Τουρκίας.²⁷⁷ Τη σημαντική αυτή ανακρίβεια φρόντισε να διατηρήσει και να αναδείξει ο ίδιος ο πρωθυπουργός τόσο με διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό -το οποίο δημοσιεύτηκε στον Τύπο της 28^{ης} Ιουνίου- όσο και με την αγόρευσή του στη Βουλή στις 3 Ιουλίου.²⁷⁸ Είναι εμφανές ότι η εικόνα της απόρριψης μίας ελληνοτουρκικής διάσκεψης κορυφής έφερνε συνειρμικά τον Παπανδρέου σε αντιπαράβολή με τους πολιτικούς τους

²⁷⁴ Η ανακοίνωση στην *Η Αυγή*, 19.5.1964, σ. 1.

²⁷⁵ *Η Αυγή*, 19.5.1964, σ. 1.

²⁷⁶ Και οι δύο εφημερίδες επικαλέστηκαν και προέβαλαν απάντηση του πρωθυπουργού, σε σχετική δημοσιογραφική ερώτηση, σύμφωνα με την οποία «δέν υπάρχει περίπτωση συναντήσεως (μου) με τον κ. Ινονού». Το πρώτο θέμα στην *Ελευθερία* είχε τίτλο ««Αποκλείεται η συνάντησις με τον Ινονού»». Βλ. *Ελευθερία*, 25.6.1964, σσ. 1 και 7· Ο αντίστοιχος τίτλος στο *Βήμα* ήταν «Ο κ. Παπανδρέου απέκρουσε πίεσιν προς συνάντησιν με τον Ινονού». Βλ. *Το Βήμα*, 25.6.1964, σσ. 1 και 5· Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ανταποκριτής της *Ελευθερίας* στην Ουάσινγκτον, Σπύρος Γρανίτσας, άρθρο του οποίου δημοσιεύτηκε πρωτοσέλιδα στο φύλλο της 26^{ης} Ιουνίου, αναφέρθηκε σε άσκηση «ισχυρότατης πίεσης» προκειμένου να εκκινήσει ελληνοτουρκικός διάλογος, χωρίς πάντως να κάνει λόγο για συνάντηση σε επίπεδο πρωθυπουργών. Βλ. σχετικά Σπύρος Γρανίτσας, «Αποφασιστικώς ΟΧΙ», *Ελευθερία*, 26.6.1964, σ. 1· Η ίδια εφημερίδα επανέλαβε τα περί συνάντησης Παπανδρέου-Ινονού στα πρωτοσέλιδα άρθρα της στις 28 Ιουνίου και 3 Ιουλίου («Ελληνική νίκη» και «Αι Η.Π.Α. εμμένουν εις τας συστάσεις των» αντίστοιχα). Βλ. σχετικά *Ελευθερία*, 28.6.1964, σ. 1 και *Ελευθερία*, 3.7.1964, σ. 1.

²⁷⁷ Τα πρακτικά στο Π. Πετρίδης (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 233 – 261.

²⁷⁸ Για το διάγγελμα βλ. ενδεικτικά από τον Τύπο *Ελευθερία*, 28.6.1964, σσ. 1 και 15· *Το Βήμα*, 28.6.1964, σ. 1· Για την αγόρευση στη Βουλή βλ. Τριαντάφυλλος Γεροζήσης (επιμ.), *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τομ.2, Έκδοση Επιστημονικών μελετών της Βουλής, Αθήνα 1994, σσ. 218 – 220.

αντιπάλους (ΕΡΕ), η κυβέρνηση των οποίων μόλις πριν από πέντε χρόνια είχε υπογράψει στην Ζυρίχη μία συμβιβαστική διευθέτηση του Κυπριακού. Αυτό ακριβώς το στοιχείο, ανάμεσα σε άλλα, θα προσπαθούσαν να αναδείξουν οι κεντρικές εφημερίδες στις σχετικές αναλύσεις τους.

Η *Ελευθερία* επιχείρησε να καταγράψει τα συμπεράσματά της από το ταξίδι του πρωθυπουργού στο κυριακάτικο άρθρο της, στις 28 Ιουνίου, με τίτλο «Ελληνική νίκη». Όπως επισήμαινε αρχικά, η μάχη ήταν δύσκολη γιατί οι συνομιλητές ξεκινούσαν από διαφορετικές αφετηρίες. Για τους Αμερικανούς το Κυπριακό ήταν θέμα αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων. Για να εξυπηρετηθεί το ΝΑΤΟ, η προτεραιότητα έπρεπε να δοθεί στα συμφέροντα του ισχυρότερου, δηλαδή της Τουρκίας. Αντίθετα για την Ελλάδα το Κυπριακό ήταν θέμα δικαιοσύνης και ελευθερίας. Ο Παπανδρέου, παρά τα δυσχερή δεδομένα, δεν είχε αντιτάξει απλώς ένα ξερό «ΟΧΙ». Είχε διακηρύξει ότι η ειρήνη και η συνοχή του ΝΑΤΟ ήταν σκοποί και για την Ελλάδα. Η διαφωνία αφορούσε στις μεθόδους για την επίτευξή τους. Ένας συμβιβασμός με καταπάτηση των αρχών της ελευθερίας και της δικαιοσύνης δεν θα αποκαθιστούσε την ειρήνη. Η άρνηση της αυτοδιάθεσης δεν ήταν μόνο άρνηση ιδεωδών αλλά και μεγάλο πολιτικό λάθος. Κατά την άποψη της εφημερίδας, η Ελλάδα είχε αποκομίσει δύο σημαντικά οφέλη από το ταξίδι του Παπανδρέου. Το πρώτο ήταν ότι οι ΗΠΑ είχαν κατανοήσει ότι τη χώρα δεν κυβερνούσαν πλέον οι «γιέσμεν» και ότι επανάληψη της «Ζυρίχης» δεν θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί. Το δεύτερο ήταν ότι -σε συνάρτηση και με την πλήρη αναγνώριση του ρόλου των Ηνωμένων Εθνών- είχε εγκαταλειφθεί κάθε ιδέα για εμπλοκή των ΗΠΑ κατά τρόπο αντίθετο προς τις αρχές της ελευθερίας και της δικαιοσύνης. Όφελος η *Ελευθερία* εντόπιζε ακόμη και για τους ίδιους τους Αμερικανούς. Γιατί ήταν βέβαιο ότι θαύμασαν τον Έλληνα πολιτικό με το φωτεινό πνεύμα και το υψηλό φρόνημα και ίσως είχαν ήδη πεισθεί ότι με τη στάση του επιτέλεσε «υπηρεσίαν εξ ίσου πολύτιμον προς την ειρήνην και τον ελεύθερον κόσμον».²⁷⁹

Το *Βήμα* στο δικό του άρθρο με το οποίο αποτιμούσε τις εξελίξεις, έκανε λόγο για προσωπική επιτυχία του Παπανδρέου ο οποίος είχε κατορθώσει να κρατήσει το Κυπριακό στην αρμοδιότητα του ΟΗΕ. Οποιαδήποτε μετατόπιση σε διμερείς συνομιλίες θα συνιστούσε «προδοσία» του εθνικού χρέους. Ο πρωθυπουργός μπορεί να μην είχε επιτύχει να πείσει τους Αμερικανούς για το δίκαιο της ελληνικής θέσης.

²⁷⁹ *Ελευθερία*, 26.6.1964, σ. 1.

Είχε όμως πείσει για την εντιμότητα και την καθαρότητά της τον λαό, τον Τύπο αλλά και τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ U Thant. Το κοινό ανακοινωθέν επιβεβαίωνε ότι η Ελλάδα και οι ΗΠΑ ενεθάρρυναν τη διαδικασία υπό τον ΟΗΕ.²⁸⁰ Ο Παπανδρέου, απέναντι στη σκληρότητα της τουρκικής θέσης, είχε αντιτάξει τον υψηλό ιδεαλισμό και τη δημοκρατική ανωτερότητα μίας λύσης βασισμένης στις αρχές της ελευθερίας και της δικαιοσύνης. Το θάρρος του είχε καταπλήξει τους Αμερικανούς και αποτελούσε απόδειξη ότι είχε παρέλθει ανεπιστρεπτή η εποχή των συνθηκολόγων και των εθνικών μειοδοτών.²⁸¹

Η *Καθημερινή*, στην αρθρογραφία της, αμφισβήτησε ανοιχτά την εικόνα του θριαμβευτή πρωθυπουργού, σημειώνοντας ότι ο Παπανδρέου ούτε για τις θέσεις του είχε πείσει ούτε και την ελληνοτουρκική επαφή είχε τελικώς αποφύγει. Όπως επισήμαινε σε πρωτοσέλιδο άρθρο της στις 27 Ιουνίου, ο ορισμένος υπό τον ΟΗΕ μεσολαβητής Sakari Tuomioja είχε ήδη αναγγείλει ελληνοτουρκική διάσκεψη στη Γενεύη υπό την προεδρία του, με απουσία της Κύπρου και με πιθανή αντιπροσώπευση της Μεγάλης Βρετανίας.²⁸² Η αναγνώριση της αρμοδιότητας του ΟΗΕ, η οποία παρουσιαζόταν ως επιτυχία, δεν ήταν άλλωστε κάτι καινούργιο. Το πραγματικά σημαντικό ήταν ότι οι Αμερικανοί δεν είχαν πεισθεί για την αποτελεσματικότητα των Ηνωμένων Εθνών. Ο πρωθυπουργός είχε θέσει το θέμα στις ορθές πολιτικές και ιδεολογικές του βάσεις (εάν με τα λεγόμενά του εννοούσε μία πραγματικά αδέσμευτη ανεξαρτησία). Δεν είχε όμως κατορθώσει να προωθήσει τις ελληνικές απόψεις. Εάν γίνονταν αυτές οι παραδοχές, αντί της θριαμβολογίας, το βάρος θα βρισκόταν στους ώμους των Αμερικανών και όχι της ελληνικής κυβέρνησης.²⁸³

Σε καινούργιο άρθρο της, την επόμενη ημέρα, η *Καθημερινή* τόνιζε πως ήταν γνωστό ότι ο πρωθυπουργός δεν θα μπορούσε να φέρει λύση που να ικανοποιούσε απόλυτα τους ελληνοκυπριακούς πόθους (λύση την οποία δεν θα μπορούσε, ίσως, να πετύχει και κανένας άλλος). Προκαλούσε όμως φαιδρή εντύπωση η προσπάθεια δημοσιογράφων να παρουσιάσουν τον Johnson ως υποχωρούντα χάρις στον «ανένδοτο» του Παπανδρέου. Η φημολογούμενη σύγκληση διάσκεψης στη Γενεύη καταδείκνυε την εμμονή των Συμμάχων σε απευθείας επαφές οι οποίες ήταν μάλλον

²⁸⁰ Η παρατήρηση της εφημερίδας ήταν ορθή αλλά η επίσημη ανακοίνωση δεν έκανε, βέβαια, καμία αναφορά σε αυτά τα οποία είχαν συμφωνήσει οι δύο πλευρές. Το κείμενο στο Π. Πετρίδης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 261.

²⁸¹ *Το Βήμα*, 30.6.1964, σ. 1.

²⁸² *Η Καθημερινή*, 27.6.1964, σ. 1.

²⁸³ Στο ίδιο.

αναπόφευκτες. Η εφημερίδα δεν δίστασε να λάβει θετική θέση απέναντί τους. Εφόσον υπήρχε σταθερή και δεδηλωμένη θέση ως προς το ποια ήταν η πλέον πρόσφορη και για τα κυπριακά και για τα συμμαχικά συμφέροντα λύση και εφόσον δεν απουσίαζε η πίστη στο δίκαιο αλλά και στη διαπραγματευτική ικανότητά της χώρας, τότε η Ελλάδα δεν θα είχε να χάσει κάτι από μία διμερή επαφή. Η παρουσία του Tuomioja θα αποτελούσε σημάδι ότι οι συνομιλίες θα είχαν χαρακτήρα προπαρασκευαστικό μίας λύσης την οποία θα επικύρωνε ο ΟΗΕ. Αλλά ακόμα και σε περίπτωση ασυμφωνίας, η Ελλάδα και η Κύπρος δεν θα έχαναν το δικαίωμα να προσφύγουν στη Γενική Συνέλευση του οργανισμού. Η θέση της χώρας στη Συμμαχία, όπως και η ανάγκη επίδειξης καλής θέλησης, δεν θα έπρεπε να λησμονούνταν (χωρίς αυτά να σημαίνουν υποχωρητικότητα). Άλλωστε ακόμα και οι διαδικασίες στον ΟΗΕ επηρεάζονταν από τις ισχυρές δυνάμεις. Η εφημερίδα πάντως δεν ήταν αισιόδοξη καθώς ο πρωθυπουργός έδειχνε ότι ενδιαφερόταν περισσότερο για την «κυβερνητική κλάκαν» των Αθηνών και την ίδια στιγμή δεν συνοδευόταν από ανθρώπους οι οποίοι θα μπορούσαν να τον συμβουλέψουν. Το ενδεχόμενο να υποχρεωνόταν η Ελλάδα σε λύση την οποία θα σκέφτονταν και θα επέβαλλαν τρίτοι, ήταν ορατό.²⁸⁴

Η εφημερίδα της Αριστεράς, *Αυγή*, στις πρώτες αντιδράσεις της δεν έμεινε τόσο στο τι συνέβη στην Ουάσινγκτον όσο στο τι θα έπρεπε να γίνει από εκεί και πέρα. Η ΕΔΑ, με πρόταση την οποία κατέθεσε εκείνες τις ημέρες («Εθνικό Συμβόλαιο»), εισηγείτο την υπογραφή από τον πολιτικό κόσμο της χώρας κοινής διακήρυξης υπέρ της αποκλειστικής αρμοδιότητας του ΟΗΕ. Ζητούσε επίσης να οδηγηθεί το Κυπριακό στη Γενική Συνέλευση του διεθνούς οργανισμού και να αξιοποιηθεί η συμπαράσταση των σοσιαλιστικών και αδέσμευτων κρατών. Η «κυπριακή εθνική γραμμή» (αυτή της κυπριακής κυβέρνησης) θα έπρεπε να

²⁸⁴ *Η Καθημερινή*, 28.6.1964, σ. 1. Σχολιάζοντας την τοποθέτηση της *Καθημερινής*, η *Ελευθερία* ζητούσε από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο να αναλάβει την ιστορική ευθύνη που του αναλογούσε, ξεκαθαρίζοντας τη θέση του σχετικά με το ενδεχόμενο ελληνοτουρκικών συνομιλιών. Η σιωπή του έδειχνε έλλειψη τόλμης και εξέθετε την Ελλάδα καθώς στο εξωτερικό κυκλοφορούσε η εντύπωση ότι η Δεξιά ήταν αντίθετη στην αρμοδιότητα του ΟΗΕ. Βλ. σχετικά *Ελευθερία*, 30.6.1964, σ. 1. Ο αρχηγός της ΕΡΕ, σε συζήτηση στη Βουλή στις 3 Ιουλίου, δεν εξέφρασε αντίθεση με την απόρριψη των απευθείας ελληνοτουρκικών επαφών από τον πρωθυπουργό. Ξεκαθάρισε, μάλιστα, ότι η παράταξή του ήταν «υπέρ της αδέσμευτου ανεξαρτησίας, άρα υπέρ της αυτοδιαθέσεως η οποία... είναι ταυτόσημος με την ένωση». Οι Συμφωνίες του 1959 δεν ήταν παρά φάση, ιστορική, «προς το τέρμα». Επέκρινε, όμως, ως επικίνδυνη την εκ μέρους της κυβέρνησης δημόσια έκθεση του κινδύνου της «κουβανοποίησης» γιατί αποτελούσε απειλητική επισήμανση «κατά της Δύσεως και της Ανατολής». Παράλληλα, απεύθυνε σειρά ερωτημάτων προς τους κυβερνώντες ζητώντας, μεταξύ άλλων, να μάθει με ποιον ακριβώς τρόπο θα εξασφαλιζόταν διά του ΟΗΕ η αδέσμευτη ανεξαρτησία. Βλ. Τ. Γεροζήσης (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 220 – 223.

υποστηριχθεί -και προς διαφύλαξη της ενότητας των Κυπρίων- ενώ η πάλη για την αυτοδιάθεση θα έπρεπε να συνδυαστεί με την επιδίωξη της κατάργησης των βρετανικών βάσεων της μεγαλονήσου.²⁸⁵ Όπως σχολίαζε η *Αυγή*, το Κυπριακό βρισκόταν σε ένα σημείο όπου η επανατοποθέτησή του ήταν απαραίτητη. Χρειαζόταν μία «παγκόσμια» πολιτική η οποία θα αξιοποιούσε την ΕΣΣΔ, τα σοσιαλιστικά κράτη και όποιο άλλο κράτος μπορούσε να βοηθήσει. Δεν επρόκειτο περί της θέσης ενός κόμματος αλλά περί των συμφερόντων όλου του έθνους. Η πρόταση της ΕΔΑ αποτελούσε μία γενναία πρωτοβουλία η οποία θα μπορούσε να βγάλει το Κυπριακό από το αδιέξοδο.²⁸⁶ Η ίδια πρωτοσέλιδη στήλη, δύο ημέρες αργότερα, αναγνώριζε ως θετικό στοιχείο ότι ο Παπανδρέου στο διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό, είχε απορρίψει τις ελληνοτουρκικές συνομιλίες. Η συμπεριφορά του, όμως, ήταν αντιφατική γιατί παρά τις πιέσεις που είχε δεχθεί, εξήρε την καλή θέληση του Johnson. Οι διακηρύξεις και μόνο υπέρ της αδέσμευτης ανεξαρτησίας και της αυτοδιάθεσης δεν αρκούσαν.²⁸⁷

²⁸⁵ Αναλυτικά η πρόταση στην *Η Αυγή*, 27.6.1964, σσ. 1 και 7.

²⁸⁶ *Η Αυγή*, 28.6.1964, σ. 1.

²⁸⁷ *Η Αυγή*, 30.6.1964, σ. 1.

Κεφάλαιο Τέταρτο: *Η διαμόρφωση των Σχεδίων Άτσεσον και το άδοξο τέλος της αμερικανικής πρωτοβουλίας.*

Οι συνομιλίες ανάμεσα στον Αμερικανό μεσολαβητή Dean Acheson, ο οποίος συνοδευόταν από τον μεσολαβητή του ΟΗΕ Sakari Tuomioja,²⁸⁸ και τους αντιπροσώπους της Ελλάδας και της Τουρκίας έλαβαν χώρα στη Γενεύη από τις 5 Ιουλίου έως και τις 22 Αυγούστου. Εκ μέρους της Τουρκίας συμμετείχαν ο συνταγματολόγος Nihat Erim και ο στρατηγός Turgut Sunalp ενώ από την Ελλάδα ορίστηκαν ο πρέσβης Δημήτριος Νικολαρεϊζής και αργότερα ο Ιωάννης Σωσσίδης, διευθυντής του διπλωματικού γραφείου του Έλληνα πρωθυπουργού.²⁸⁹ Αν και για το ακριβές περιεχόμενο των προτάσεων Άτσεσον έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις, έχει γενικώς επικρατήσει η αναφορά σε δύο Σχέδια. Σε μία πρώτη φάση των συνομιλιών που διήρκεσε μέχρι και τις 14 Ιουλίου, ο Αμερικανός μεσολαβητής κατέθεσε τις βασικές ιδέες του για το πλαίσιο λύσης: Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα με ταυτόχρονη παραχώρηση κυρίαρχης τουρκικής βάσης στη χερσόνησο της Καρπασίας· πρόνοια για δύο ή τρεις τουρκοκυπριακές περιοχές απολαμβάνουσες ειδικό καθεστώς ημιавтоνομίας· μηχανισμός προστασίας με δικλείδες ασφαλείας διοικητικής φύσεως για τους Τουρκοκύπριους οι οποίοι θα ζούσαν στην υπόλοιπη επικράτεια.²⁹⁰ Οι εισηγήσεις αυτές ουσιαστικά αποτέλεσαν τον κορμό του λεγόμενου Α' Σχεδίου Άτσεσον. Ο Erim είδε θετικά την προοπτική της παραχώρησης της Καρπασίας σε αντίθεση με τον Νικολαρεϊζή η υποδοχή εκ μέρους του οποίου ήταν πολύ πιο επιφυλακτική. Περίπου μία εβδομάδα αργότερα οι συνομιλίες επανεκκίνησαν, έπειτα και από τη σχετική ενημέρωση των πολιτικών ηγεσιών από τους αντιπροσώπους τους. Οι Τούρκοι επικέντρωσαν τις προσπάθειές τους στην έκταση της βάσης φτάνοντας μάλιστα σε συναντίληψη με τον συνομιλητή τους για ένα ποσοστό της τάξεως του 11% (350 – 400 τετραγωνικά μίλια). Την ίδια στιγμή, ο Έλληνας αντιπρόσωπος εξέφρασε την αντίθεσή του στην δημιουργία τουρκικής βάσης και αντιπρότεινε την παραχώρηση του Καστελόριζου και τη χρήση των

²⁸⁸ Ο Tuomioja είχε διεξαγάγει έναν πρώτο κύκλο διαβουλεύσεων για το Κυπριακό, μέσα στην άνοιξη, χωρίς κάποιο αποτέλεσμα.

²⁸⁹ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 130 και 148.

²⁹⁰ *Ο.π.*, σσ. 134 – 136· Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις, ό.π.*, σσ. 174 – 76. Αγγλικό κείμενο του Σχεδίου και «ελεύθερη» μετάφρασή του παραθέτει ο Νίκος Κρανιδιώτης στο Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σσ. 213 – 216 και 624 – 627.

βρετανικών βάσεων από τουρκικές δυνάμεις. Το τελευταίο σημείο έβρισκε αντίθετους τους Βρετανούς, αντιπρόσωπος των οποίων παρίστατο στη Γενεύη.²⁹¹

Η κυπριακή κυβέρνηση φέρεται να είχε αφήσει, εξ αρχής, να διαρρεύσει η αντίθεσή της στην όλη διαδικασία. Περί τα τέλη Ιουλίου, ο Μακάριος από την Αθήνα έκανε λόγο για «αυτόκλητους μεσολαβητές» και απόπειρα εκτροχιασμού του Κυπριακού. Με τον Έλληνα πρωθυπουργό είχε συμφωνήσει στην απόρριψη των προτάσεων του Αμερικανού μεσολαβητή και στην αξιοποίηση του πλαισίου του ΟΗΕ.²⁹² Ήταν η περίτραπενη απόδειξη της ικανότητας του Μακαρίου να επιβάλλει, τουλάχιστον στο κρίσιμο πεδίο της δημόσιας εικόνας, τις απόψεις του. Η ελληνική κυβέρνηση, εντούτοις, σε εκείνο το χρονικό σημείο δεν έκρινε ορθό να εγκαταλείψει τις προσπάθειές της. Στη Γενεύη στο μεταξύ, σε μία προσπάθεια να καλυφθεί το χάσμα, είχε ήδη πέσει στο τραπέζι η ιδέα της εκμίσθωσης βάσης για ορισμένο χρονικό διάστημα στην Τουρκία.²⁹³

Στις 6 Αυγούστου η Εθνική Φρουρά προχώρησε σε επιθετική κίνηση με σκοπό να εκκαθαρίσει τον τουρκοκυπριακό θύλακα στη Μανσούρα και στα Κόκκινα (περιοχή Τηλλυρίας).²⁹⁴ Ο Γρίβας, ο οποίος επέστρεψε στο νησί -από επίσκεψή του στην Αθήνα- το βράδυ της ημέρας εκείνης, συνέχισε τις επιχειρήσεις. Η Τουρκία, αντιδρώντας, προχώρησε σε σφοδρούς βομβαρδισμούς οι οποίοι στοίχισαν δεκάδες θύματα στους Ελληνοκυπρίους.²⁹⁵ Το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ παρενέβη με σχετικό ψήφισμα στις 9 Αυγούστου. Τα γεγονότα αυτά είχαν επιπτώσεις σε πολλά επίπεδα. Ο Παπανδρέου, ο οποίος είχε λάβει διαβεβαιώσεις από τον Μακάριο και από τον Γρίβα ότι δεν θα γίνονταν στρατιωτικές κινήσεις χωρίς την έγκριση της ελληνικής κυβέρνησης, τούς εξέφρασε την απογοήτευσή του με το περιβόητο μήνυμα «άλλα συμφωνούμεν και άλλα πράττετε».²⁹⁶ Η ελληνοκυπριακή επίθεση έγινε

²⁹¹ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 138 – 140. Για τις διαβουλεύσεις του Acheson με τους Έλληνες και τους Τούρκους βλ. επίσης C. Nicolet, *ό.π.*, σσ. 259 – 262.

²⁹² Νίκος Χριστοδουλίδης, «Σχέδια Άτσεσον (1964)», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σ. 135. Ο Νίκος Κρανιδιώτης αναφέρει συμφωνία ακόμη και για «δυναμικές πρωτοβουλίες» μετά από μία απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Βλ. Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σσ. 216 – 220.

²⁹³ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 138.

²⁹⁴ Από στρατιωτική άποψη η κατάληψη των συγκεκριμένων σημείων παρουσίαζε μεγάλη σημασία καθώς ευρισκόμενα παρά τη θάλασσα, λειτουργούσαν ως βάση ανεφοδιασμού για τους ένοπλους Τουρκοκυπρίους και ως σημείο αποβίβασης πρόσθετων δυνάμεων. Βλ. σχετικά Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σσ. 141 – 142.

²⁹⁵ Σύμφωνα με ανακοίνωση της κυπριακής κυβέρνησης, τα θύματα ανήλθαν για τους Ελληνοκυπρίους και τους Ελλαδίτες σε 53 νεκρούς και 125 τραυματίες. Βλ. Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 336.

²⁹⁶ Το μήνυμα, ημερομηνίας 8 Αυγούστου, στο Σπύρος Παπαγεωργίου (επιμ.), *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959–1967)*, εκδ. Λαδιάς, τομ.Β', Αθήνα 1983, σσ. 112 – 113. Ο Γρίβας είχε βρεθεί

κατανοητή ως έχουσα στόχο να υποβαθμίσει τη διαδικασία της Γενεύης, δυσχεραίνοντας έτι περισσότερο τη συνεννόηση ανάμεσα στην Αθήνα και τη Λευκωσία. Ο Γρίβας παραιτήθηκε και σχεδόν αμέσως ανακάλεσε, με υπαναχώρηση για άλλη μία φορά από την ελληνική πλευρά.²⁹⁷ Η ανικανότητα της κυβέρνησης Παπανδρέου να ελέγξει τη στρατιωτική κατάσταση στο νησί μείωνε την αξιοπιστία της στα μάτια των Αμερικανών ενώ οι τουρκικοί βομβαρδισμοί είχαν καταδείξει το στρατιωτικό μειονέκτημα της Ελλάδας. Μαχητικά αεροσκάφη πέταξαν πάνω από το νησί για να τονώσουν το ηθικό των Ελληνοκυπρίων.²⁹⁸ Ο Μακάριος, εν τω μεταξύ, είχε στραφεί προς την ΕΣΣΔ για υποστήριξη, η οποία εκδηλώθηκε σαφώς στις 15 Αυγούστου με κυβερνητική ανακοίνωση. Το Κρεμλίνο δήλωσε έτοιμο να προσέλθει σε διαπραγματεύσεις για να παράσχει βοήθεια στην Κυπριακή Δημοκρατία προς υπεράσπιση της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας της.²⁹⁹

Η ένοπλη σύγκρουση είχε ως αποτέλεσμα την εντατικοποίηση της αμερικανικής προσπάθειας για εξεύρεση άμεσης λύσης. Καθώς είχε καταστεί σαφές ότι ο Μακάριος δεν θα αποδεχόταν καμία διευθέτηση, η προσοχή επικεντρωνόταν στο πώς θα μπορούσε να επιβληθεί μία νέα κατάσταση. Η βασική σκέψη προνοούσε ότι έπειτα από μία μυστική συμφωνία στη Γενεύη, το κυπριακό κοινοβούλιο (εν αγνοία βέβαια της συμφωνίας) θα ψήφιζε την Ένωση. Προτού προλάβει να πράξει το ίδιο το ελληνικό κοινοβούλιο, θα ανακοινωνόταν δημόσια η ελληνοτουρκική συμφωνία. Η ελληνική μεραρχία θα αναλάμβανε να ελέγξει την κατάσταση και στην ανάγκη να εξουδετερώσει πιθανή αντίδραση του Μακαρίου.³⁰⁰ Στις 17 και 18 Αυγούστου οι Παπανδρέου και Κωστόπουλος δήλωσαν αντίστοιχα στον Αμερικανό και στον Βρετανό πρέσβη ότι είχαν αποφασίσει να προχωρήσουν σε πραξικόπημα και άμεση κήρυξη της Ένωσης.³⁰¹ Οι ΗΠΑ έπρεπε να συγκρατήσουν την Τουρκία. Στις 19 του μήνα έλαβε χώρα Συμβούλιο του Στέμματος στο οποίο συμφωνήθηκε, με τη συναίνεση και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, να επιδιωχθεί η συγκατάθεση του

στην Αθήνα στις 5 Αυγούστου και είχε συμφωνήσει στην αντιμετώπιση των όποιων τουρκικών προκλήσεων με αυτοσυγκράτηση. Βλ. Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 142.

²⁹⁷ Ε. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων: η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 – 1967*, *ό.π.*, σ. 336.

²⁹⁸ Ο τότε υφυπουργός Εθνικής Άμυνας Μιχάλης Παπακωνσταντίνου αναφέρει ότι όταν ο Γρίβας τού ζήτησε να χρησιμοποιήσει τα αεροσκάφη, αυτός αρνήθηκε. Βλ. Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, τομ.Α', εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 1997, σσ. 204 – 206.

²⁹⁹ Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 135.

³⁰⁰ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 149· Για τα συνωμοτικά σχέδια των Αμερικανών αλλά και των Βρετανών βλ. επίσης C. Nicolet, *ό.π.*, σσ. 269 – 271 και 274 – 277· Παρόμοιες σκέψεις, για επίτευξη της Ένωσης με παράκαμψη του Μακαρίου και με συμφωνία των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων και των ΗΠΑ, είχε μεταφέρει ο Γεώργιος Παπανδρέου στον Labuisse στις 31 Ιουλίου. Βλ. C. Nicolet, *ό.π.*, σσ. 264.

³⁰¹ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 153.

Μακαρίου στο πραξικοπηματικό σχέδιο. Ο Πέτρος Γαρουφαλιάς αποστάληκε στη Λευκωσία στις 20 Αυγούστου. Ο αρχιεπίσκοπος παρουσιάστηκε καταρχάς θετικός, αν και υποψιαζόταν μεθόδευση για επιβολή του Σχεδίου Άτσεσον.³⁰² Στο μεταξύ την ίδια ημέρα, σε επιστολή του ο Αμερικανός μεσολαβητής καλούσε τον Έλληνα πρωθυπουργό να πάρει μία άμεση απόφαση επί αυτού που είχε διαμορφωθεί, ήδη από το προηγούμενο διάστημα, ως Β' Σχέδιο Άτσεσον: ήταν μία βελτιωμένη για την ελληνική πλευρά εκδοχή που περιελάμβανε την παραχώρηση βάσης στην Καρπασία γύρω στο 5% του εδάφους, υπό μορφή εκμίσθωσης για 50 έτη, και τροποποιήσεις στο καθεστώς αυτονομίας των Τουρκοκυπρίων (δύο τουρκοκυπριακές επαρχίες αντί αυτοδιοικούμενων περιοχών).³⁰³ Η πρόταση είχε χαρακτήρα τελεσιγραφικό ενώ γινόταν προσπάθεια για να πεισθούν και οι Τούρκοι.

Στις 21 του μήνα ο Παπανδρέου ενημέρωσε τον Labouisse αλλά και τον Σωσσίδη στη Γενεύη για την αποδοχή του Σχεδίου. Ταυτόχρονα ανακάλεσε τον Γαρουφαλιά στην Αθήνα, βάζοντας στο περιθώριο την πραξικοπηματική Ένωση. Την επομένη, όμως, με επιστολή του προς τον Acheson πήρε πίσω την απόφασή του. Αν και η Ελλάδα είχε «κατ' αρχήν» αποδεχτεί τις προτάσεις, δεν μπορούσε να υποστηρίξει ένα Σχέδιο με «χαρακτήρα περιορισμένης διχοτομήσεως». Ο Μακάριος ήταν αντίθετος σε εδαφικές παραχωρήσεις και τον καθοριστικό λόγο είχαν η ηγεσία και ο λαός της Κύπρου. Παρά ταύτα ο πρωθυπουργός άφηνε να νοηθεί ότι η κυβέρνησή του θα στήριζε μία βελτιωμένη πρόταση.³⁰⁴ Το Β' Σχέδιο δεν έγινε αποδεκτό ούτε από την Τουρκία.³⁰⁵ Ο Ιωάννης Σωσσίδης κατηγόρησε τον Πέτρο Γαρουφαλιά για το "ναυάγιο" λόγω της θέσης την οποία είχε υποστηρίξει σύμφωνα με την οποία μόνο με την έγκριση του Μακαρίου θα μπορούσε να περάσει το Σχέδιο. Ο Γαρουφαλιάς από την άλλη, έχοντας κατά νου την πραξικοπηματική μέθοδο, απέδωσε την αλλαγή στάσης του πρωθυπουργού στον Μακάριο και στον Ανδρέα

³⁰² Το σχέδιο αυτό, έτσι όπως παρουσιάστηκε στον Μακάριο, δεν προνοούσε παραχώρηση εδάφους στην Τουρκία. Σύμφωνα με τον Γαρουφαλιά, ο Κύπριος πρόεδρος, σε δεύτερη συνάντησή τους στις 21 του μήνα, υπαναχώρησε από την αρχική του θέση, προβάλλοντας διάφορες αφορμές (π.χ. την αντίθεσή του σε μία πιθανή αιματοχυσία από επέμβαση της Τουρκίας). Βλ. Πέτρος Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος. Τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν (19 Φεβρουαρίου 1964 - 15 Ιουλίου 1965)*, εκδ. Μπεργάδη, Αθήνα 1982, σσ. 195 – 203. Ο Μακάριος, σε συνομιλία του με τον Νίκο Κρανιδιώτη, ανέφερε ότι το συμπέρασμά του από τις συζητήσεις με τον Γαρουφαλιά ήταν πως η πρόταση αποσκοπούσε στην πραξικοπηματική επιβολή του Σχεδίου Άτσεσον.

³⁰³ Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις, ό.π.*, σσ. 174 – 76. Το αγγλικό κείμενο και η μετάφρασή του όπως παρατίθενται από τον Νίκο Κρανιδιώτη στο Ν. Κρανιδιώτη, *ό.π.*, σσ. 217 – 218 και 627 – 628. Ο Κύπριος πρέσβης αναφέρει ότι και το Β' Σχέδιο είχε απορριφθεί από την ελληνική κυβέρνηση, στα τέλη Ιουλίου, κατά τη διάρκεια των επαφών της με τον Μακάριο. Βλ. Ν. Κρανιδιώτη, *ό.π.*, σ. 218.

³⁰⁴ Η επιστολή Παπανδρέου προς Acheson στο Σ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959–1967)*, τομ.Β', *ό.π.*, σσ. 309 – 310.

³⁰⁵ C. Nicolet, *ό.π.*, σσ. 277 – 278.

Παπανδρέου.³⁰⁶ Λίγες, μόλις, ημέρες αργότερα, στις 25 Αυγούστου, ο Έλληνας πρωθυπουργός και ο πρόεδρος της Κύπρου συναντήθηκαν στην Αθήνα. Οι δύο ηγέτες διαμήνυσαν την απόφασή τους για κατάθεση προσφυγής στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ και ξεκαθάρισαν ότι σε ενδεχόμενη τουρκική επίθεση ο ελληνικός στρατός θα υπεράσπιζε αμέσως το κυπριακό έδαφος. Σε μία τέτοια περίπτωση, μάλιστα, τα κοινοβούλια των δύο χωρών θα συνεδρίαζαν και θα κήρυτταν την Ένωση.³⁰⁷ Για ακόμα μία φορά η επίσημη εικόνα παρουσίαζε τον ελληνισμό ενωμένο, σε ένα ενιαίο και αρραγές μέτωπο.

Το Κυπριακό σε νέα φάση; Αντικρουόμενες απόψεις, διαφωνίες τακτικής και η διάσταση της συνωμοσίας

Η ειδησεογραφία των πρώτων ημερών του Ιουλίου στην Ελλάδα παρουσίαζε μία μάλλον αδιευκρίνιστη εικόνα ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα συνεχίζονταν οι διαδικασίες επίλυσης του Κυπριακού. Το αμέσως επόμενο διάστημα ο Τύπος δεν ασχολήθηκε μόνο με το ερώτημα ποια ήταν τελικά η πολιτική της κυβέρνησης αλλά και με το ζήτημα του ποια ήταν η ενδεδειγμένη -ή τελοσπάντων η προτιμότερη σε εκείνη την περίσταση- οδός. Το πρόβλημα της Κύπρου συνδέθηκε επίσης και με γεγονότα στο εσωτερικό της χώρας τα οποία οι πληροφορίες ορισμένων μέσων

³⁰⁶ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 158· Για την άποψη του Γαρουφαλιά βλ. Π. Γαρουφαλιάς, *ό.π.*, σσ. 204 – 208· Ακόμη, πάντως, και εάν γίνει δεκτό ότι το σχέδιο της μονομερούς ανακήρυξης αποσκοπούσε στην πλήρη Ένωση (χωρίς παραχώρηση εδάφους), τα δύο ενδεχόμενα στη πράξη έδειχναν να μοιάζουν με όψεις του ίδιου νομίσματος. Όπως έχει ήδη ειπωθεί, ο τρόπος με τον οποίο οι Αμερικανοί έβλεπαν δυνατή την υλοποίηση μίας συμφωνίας ήταν ουσιαστικά πραξικοπηματικός. Η διαφορά ήταν ότι οι Αμερικανοί δεν είχαν πρόβλημα με τον παραγκωνισμό του Μακαρίου, σε αντίθεση με τον Παπανδρέου που αδυνατούσε να προχωρήσει σε ευθεία σύγκρουση με εκλεγμένο Έλληνα ηγέτη. Επιπρόσθετα, με δεδομένη ή εξαιρετικά πιθανή την τουρκική αντίδραση σε ελληνική μονομερή ενέργεια αλλά και με τον αμερικανικό στόχο για εξεύρεση μίας «χρυσής τομής» στο Κυπριακό να είναι (απόλυτα) σαφής, διερωτάται κανείς πώς θα μπορούσε να γίνει η πραξικοπηματική Ένωση χωρίς τελικά να ικανοποιηθεί και η Τουρκία. Ο ίδιος ο Acheson, αμέσως μετά την αποτυχία της διαπραγματεύσεως στη Γενεύη, πρότεινε την κατάληψη εκ μέρους της Τουρκίας του τμήματος εκείνου το οποίο θα της παραχωρούνταν με το Σχέδιό του, με ταυτόχρονο έλεγχο του υπόλοιπου τμήματος του νησιού από την ελληνική μεραρχία. Για την πρόταση του Acheson βλ. Α. Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964 – 68) και ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων», *ό.π.*, σσ. 281 – 282· Αναλυτικότερα για τις σκέψεις των Αμερικανών, ως προς το πώς θα μπορούσε να επιβληθεί λύση του Κυπριακού, τις ημέρες αμέσως μετά την απόρριψη του Β' Σχεδίου Ατσεσον βλ. C. Nicolet, *ό.π.*, σσ. 281 – 289· Ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε διαδραματίσει έναν σημαντικό ρόλο στο Κυπριακό, ήδη, από την άνοιξη του 1964. Είχε, μάλιστα, ταξιδέψει στις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του πατέρα του τον Ιούνιο. Για τη γενικότερη ανάμειξή του στην εξωτερική πολιτική και την υποστήριξη των απόψεων του αρχιεπισκόπου Μακαρίου βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *ό.π.*, σσ. 210 – 211.

³⁰⁷ Βλ. ενδεικτικά από τον Τύπο *Ελευθερία*, 26.8.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 30.8.1964, σ. 1· Τα συμφωνηθέντα επιβεβαιώνει και επιστολή του Παπανδρέου προς τον Μακάριο, ημερομηνίας 29 Αυγούστου, αναφορά στην οποία θα γίνει στο επόμενο κεφάλαιο. Η επιστολή στο Σ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959–1967)*, τομ.Β', *ό.π.*, σσ. 323 – 324.

συναρτούσαν με κινήσεις ανατροπής της κυβέρνησης οι οποίες εξυφάνονταν τόσο από ελληνικά στοιχεία όσο και από ξένες δυνάμεις.

Η *Καθημερινή* αρκετά νωρίς, ήδη από τις 5 Ιουλίου, προεξοφλούσε την αποδοχή μίας μορφής ελληνοτουρκικών συνομιλιών. Όπως σχολίαζε η πρωτοσέλιδη στήλη της, ο Παπανδρέου τις είχε έμμεσα αποδεχτεί, με την ομιλία του στη Βουλή, ενώ το ίδιο επιβεβαίωναν και όλα τα τηλεγραφήματα από το εξωτερικό.³⁰⁸ Η Ελλάδα ενώ διεμήνυε ότι δεν δεχόταν διαπραγματεύσεις, στην πράξη δεν είχε άλλη επιλογή. Η αποστολή του Acheson στη Γενεύη έδειχνε ότι οι ΗΠΑ ήταν ανένδοτες επ' αυτού. Η εφημερίδα διερωτάτο (πρωτοσέλιδο άρθρο «Οπισθοδρόμησης») κατά πόσο ο Tuomioja θα είχε ρόλο διαμετακομιστή απόψεων, συναντώμενος σε διαφορετικές αίθουσες με τους αντιπροσώπους της Ελλάδας και της Τουρκίας. Κατά την άποψή της, αυτά τα πράγματα ήταν ακατανόητα και κωμικά. Η χώρα, εάν καλούνταν σε διάσκεψη, θα υποχρεωνόταν να συμμετάσχει. Το επιχείρημα, άλλωστε, ότι το Κυπριακό δεν ήταν ελληνοτουρκική διαφορά δεν έστεκε, από τη στιγμή κατά την οποία η Ελλάδα θα επενέβαινε στην Κύπρο σε περίπτωση πολεμικού συμβάντος. Η *Καθημερινή* επαναλάμβανε την άποψη ότι η διαπραγμάτευση δεν θα έπρεπε να φοβίζει. Αναφερόμενη στο επιχείρημα της κυβέρνησης ότι μία ελληνοτουρκική συνάντηση δεν θα πρόσφερε κάτι παρά μόνο δύο μονολόγους, υποστήριξε ότι το ίδιο θα συνέβαινε και στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. Τίποτα δεν θα ανάγκαζε την Ελλάδα να αποδεχτεί μία λύση, αντίθετα θα της δινόταν η δυνατότητα να απαντάει στα τουρκικά επιχειρήματα στο πλαίσιο μίας διεθνούς διάσκεψης.³⁰⁹

Στις ίδιες απόψεις ενέμενε η *Καθημερινή* και αργότερα, όταν πια οι συνομιλίες είχαν για τα καλά προχωρήσει. Στις 9 Αυγούστου («Επικίνδυνος σύγχυσις») -και μετά τους πρώτους βομβαρδισμούς της Τουρκίας στην Κύπρο- τόνιζε ότι εάν η κυβέρνηση είχε επιλέξει να συνομιλήσει «δημόσια», θα αντιμετώπιζε καλύτερα και την προπαγάνδα στη δημόσια σφαίρα. Θα αφόπλιζε κάθε κακόπιστο επιχείρημα ότι η Ελλάδα ήταν προσηλωμένη σε μία αδιάλλακτη άποψη την οποία και δεν έθετε στη βάση της συζήτησης. Η συνομιλία δεν σήμαινε απαραίτητα υποχώρηση. Αλλά και όταν συνέβαινε να υποχωρήσεις σε κάτι, ο λαός θα ήξερε

³⁰⁸ Η *Καθημερινή*, 5.7.1964, σ. 1. Ο πρωθυπουργός είχε υποστηρίξει κατηγορηματικά ότι δεν θα γινόταν απευθείας ελληνοτουρκική επαφή. Η ερμηνεία της εφημερίδας προέκυπτε, πιθανότατα, από την παραδοχή του ότι η Ελλάδα θα απέστελνε αντιπρόσωπό της στη Γενεύη. Βλ. σχετικά Τ. Γεροζήσης (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 218 – 220.

³⁰⁹ Η *Καθημερινή*, 5.7.1964, σ. 1.

τουλάχιστον ότι δεν γινόταν αλλιώς (και για ποιο λόγο δεν γινόταν αλλιώς).³¹⁰ Η κριτική της *Καθημερινής* δεν ήταν άσχετη με την αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της επιλογής για προσφυγή στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. Μία θετική απόφαση της Συνέλευσης θα είχε μεν μεγάλο ηθικό αντίκρουσμα, δεν υπήρχε όμως μέσο επιβολής της. Θα έπρεπε επίσης να ληφθούν υπόψη οι συσχετισμοί δυνάμεων και οι τάσεις των κρατών-μελών του Οργανισμού. Η Τουρκία θα μπορούσε να επηρεάσει αρκετά κράτη (π.χ. χώρες του ΝΑΤΟ αλλά και μουσουλμανικές) προς την κατεύθυνση μίας «αναγνώρισης αυτοδιάθεσης μετ' επιφυλάξεων». Ο Ανατολικός Συνασπισμός είχε ταχθεί υπέρ της ανεξαρτησίας (και όχι της αυτοδιάθεσης) και τα τέως αποικιακά κράτη δεν (θα) ευνοούσαν μία αυτοδιάθεση η οποία θα οδηγούσε σε ενσωμάτωση σε άλλο κράτος. Ελλόχευε έτσι ο κίνδυνος μία συζήτηση στη Γενική Συνέλευση να κατέληγε σε υποστήριξη της ανεξαρτησίας. Σε μία τέτοια περίπτωση η προοπτική της αυτοδιάθεσης – Ένωσης θα χανόταν μέσα από μία απόφαση παγκόσμιου κύρους.³¹¹

Από την πλευρά τους οι εφημερίδες του Κέντρου επέμεναν στην άποψη ότι η πολιτική της κυβέρνησης είχε παραμείνει αμετάβλητη. Το *Βήμα* πάντως δεν παρέλειπε στη σχετική αρθρογραφία του να χρησιμοποιεί και το επιχείρημα της «κουβανοποίησης».³¹² Στις 19 Ιουλίου, λίγο πριν από επίσκεψη του Παπανδρέου στο Λονδίνο, σε πρωτοσέλιδο άρθρο της, η εφημερίδα τόνιζε ότι το ενδεχόμενο μετατροπής της Κύπρου σε κομμουνιστικό κράτος θα έπρεπε να τρομάζει περισσότερο από την ίδια την Ελλάδα, τους συμμάχους της. Η Ένωση ήταν η λύση εκείνη η οποία θα απέτρεπε αυτό τον κίνδυνο, θα έκλεινε το ρήγμα στο ΝΑΤΟ και θα κατοχύρωνε την ασφάλεια στην Ανατολική Μεσόγειο. Παράλληλα θα συνέφερε και την ίδια την Τουρκία γιατί η Κύπρος δεν θα γινόταν εχθρικό (με την έννοια του κομμουνιστικού) έδαφος αλλά συμμαχικό. Η μειονότητα θα προστατευόταν και νέοι ορίζοντες θα διανοίγονταν για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.³¹³

Στα τέλη Ιουλίου και στις αρχές Αυγούστου, με αφορμή και τις συναντήσεις του Μακαρίου με τους ιθύνοντες της ελληνικής κυβέρνησης στην Αθήνα, το *Βήμα* επαναλάμβανε την αφοσίωση στην πολιτική της αδέσμευτης ανεξαρτησίας και της

³¹⁰ *Η Καθημερινή*, 9.8.1964, σ. 1.

³¹¹ *Η Καθημερινή*, 2.7.1964, σ. 1· Ανάλογες ανησυχίες είχαν εκφραστεί και με αφορμή δηλώσεις του αρχιεπίσκοπου Μακαρίου για την ακολουθητέα γραμμή, οι οποίες είχαν γίνει μετά από τις συναντήσεις που είχε στην Αθήνα στο τέλος Ιουλίου. Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 31.7.1964, σ. 1.

³¹² Υπενθυμίζεται ότι αυτό το επιχείρημα είχε χρησιμοποιήσει ο Παπανδρέου τουλάχιστον από τις αρχές Μαΐου προκειμένου να πείσει τους Δυτικούς να συναινέσουν στην Ένωση.

³¹³ *Το Βήμα*, 19.7.1964, σ. 1.

αυτοδιάθεσης. Ο σκοπός ήταν αμετακίνητος. Εάν οι εισηγήσεις του μεσολαβητή κινούνταν προς αυτή την κατεύθυνση, τόσο το καλύτερο. Διαφορετικά θα γινόταν προσφυγή στη Γενική Συνέλευση με τη βεβαιότητα ότι θα εξασφαλιζόταν η συντριπτική πλειοψηφία. Οι «εχθροί της Κύπρου» οι οποίοι επεδίωκαν να εκτρέψουν το ζήτημα από την κοιτίδα του ΟΗΕ και να οδηγήσουν σε νόθες λύσεις, θα γνώριζαν μεγάλη απογοήτευση.³¹⁴ Και ενώ η κυβέρνηση αγωνιζόταν «ηρωικά», εν μέσω ισχυρότατων πιέσεων, για την εξασφάλιση της αδέσμευτης ανεξαρτησίας, η ΕΡΕ και η ΕΔΑ την υπονόμευαν. Η Δεξιά, με λανθασμένη ίσως αντίληψη των πραγμάτων, βρισκόταν σε ευθυγράμμιση με τους Τούρκους, ζητώντας επίσημες συνομιλίες οι οποίες θα οδηγούσαν σε επιδείνωση της κατάστασης. Από την άλλη η Αριστερά μεταξύ νατοποίησης και κουβανοποίησης προτιμούσε τη δεύτερη, σε μία επιλογή η οποία απέκλειε την αυτοδιάθεση και την Ένωση.³¹⁵ Στις 9 Αυγούστου, η εφημερίδα επιχειρηματολογούσε (ξανά) υπέρ της Ένωσης, προδιαγράφοντας όμως αυτή τη φορά έναν αλλιώτικο δρόμο προς αυτήν. Η ενσωμάτωση της Κύπρου στην Ελλάδα ήταν σύμφωνη με την αρχή της αυτοδιάθεσης αλλά και σύμφωνη με το συμμαχικό συμφέρον. Οποιαδήποτε λύση η οποία θα απέκλειε ή θα παραμέριζε έστω και προσωρινά την Ένωση ενείχε τον κίνδυνο της κουβανοποίησης. Όπως πολύ χαρακτηριστικά τονιζόταν, «από την Ένωση πρέπει να αρχίσουμε και όχι να καταλήξουμε σε αυτή». Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, το άρθρο υποστήριζε ότι πέρα από την ασφάλεια της μειονότητας, η Τουρκία μπορούσε να ζητήσει και «έμπρακτη κατοχύρωση της ασφάλειάς της».³¹⁶

Ανάλογη προσέγγιση δεν εντοπίστηκε στα σχόλια και στην αρθρογραφία της έτερης εφημερίδας του Κέντρου. Η *Ελευθερία* φαινόταν να υποστηρίζει με μεγαλύτερη σαφήνεια την επίσημη γραμμή της κυβέρνησης. Όπως σημειωνόταν σε πρωτοσέλιδο άρθρο, στις 19 Ιουλίου, το Κυπριακό όδευε ασφαλώς προς τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. Και μπορεί να μην ερχόταν η λύση του προβλήματος την επαύριον μίας θετικής απόφασης αλλά η ηθική πίεση επί της Τουρκίας θα ήταν τεράστια. Η θετική εξέλιξη ήταν καρπός της σθεναρής ελληνικής πολιτικής αλλά και της σωφροσύνης και της αυτοκυριαρχίας του κυπριακού λαού.³¹⁷ Το ταξίδι του Μακαρίου στην Αθήνα, στα τέλη Ιουλίου, επιβεβαίωνε τη συνέπεια της κυβερνητικής

³¹⁴ *Το Βήμα*, 31.7.1964, σ. 1.

³¹⁵ *Το Βήμα*, 2.8.1964, σ. 1.

³¹⁶ *Το Βήμα*, 9.8.1964, σ. 1. Το συγκεκριμένο άρθρο θα μας απασχολήσει και σε επόμενο υποκεφάλαιο, σχετικό με το Σχέδιο Άτσεσον. Εκεί θα εξηγηθεί τι ακριβώς εννοούσε η εφημερίδα με την «έμπρακτη κατοχύρωση» της ασφάλειας της Τουρκίας.

³¹⁷ *Ελευθερία*, 19.7.1964, σ. 1.

πολιτικής,³¹⁸ ενώ η γραμμή της αυτοδιάθεσης παρέμενε αλώβητη ακόμη και μετά από τους τουρκικούς βομβαρδισμούς στην Τηλλυρία.³¹⁹

Τα φύλλα της *Ελευθερίας* απασχόλησαν και οι πληροφορίες οι οποίες έκαναν λόγο για ύποπτες κινήσεις που στόχευαν στην υπονόμευση και τελικά στην πτώση της κυβέρνησης. Αφορμή, σε ένα πρώτο στάδιο, στάθηκε η «εισβολή» υποστηρικτών της ΕΡΕ στη Βουλή, στις 3 Ιουλίου, την οποία ακολούθησαν επιθέσεις σε βάρος βουλευτών και τραυματισμοί.³²⁰ Το γεγονός συνδέθηκε με μία εν γένει συνωμοτική δραστηριότητα στόχος της οποίας ήταν και το Κυπριακό. Σε άρθρο της, στις 12 Ιουλίου, με τίτλο «Συνωμοσία μειοδοτών», η εφημερίδα σημείωνε ότι βασικός στόχος της Άκρας Δεξιάς ήταν η κυβερνητική πολιτική στο Κυπριακό. Κάποιοι κύκλοι της Δύσης ήταν ενοχλημένοι με τη γραμμή την οποία ακολουθούσε η Ελλάδα και ήταν πάντοτε πρόθυμοι να υποστηρίξουν την επαναφορά του «παλαιού καθεστώτος των γιέσμεν». Η Άκρα Δεξιά η οποία νοιαζόταν μόνο για τη διατήρηση των προνομίων της ολιγαρχίας, στηριζόταν για να επιτύχει τους σκοπούς της στην παραπλάνηση και στο να επισείει τον κομμουνιστικό κίνδυνο προκειμένου να εξασφαλίζει τη στήριξη των ξένων. Έτσι η κυβέρνηση κατηγορούνταν ότι επιδείκνυε «πνεύμα ανοχής» στον κομμουνισμό και ότι η εξωτερική πολιτική της ευθυγραμμιζόταν με την ΕΣΣΔ. Ξένα και εγχώρια συμφέροντα είχαν ενωθεί στον αγώνα κατά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Κατά την άποψη της εφημερίδας, η συνωμοσία υφίστατο και ο μηχανισμός βρισκόταν σε κίνηση. Οι συνωμότες έπρεπε να αποκαλυφθούν δημόσια και να στιγματιστούν.³²¹

Με τα περί συνωμοσίας καταπιάστηκε και η *Αυγή* σε ειδησεογραφικό επίπεδο.³²² Χαρακτηριστική για την πρόσληψη της Αριστεράς είναι ανακοίνωση της ΕΔΑ η οποία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα στις 14 Ιουλίου και η οποία έκανε λόγο για «ολομέτωπη επίθεσι κατά των εθνικών συμφερόντων των ντόπιων φασιστικών στοιχείων και των έξαλλων ιμπεριαλιστικών κύκλων». Ως σκοποί αυτής της επίθεσης αναφέρονταν η εγκατάλειψη της εθνικής υπόθεσης της Κύπρου και η διακοπή κάθε βήματος προς τον εκδημοκρατισμό της χώρας και την άσκηση εθνικής πολιτικής. Σε αυτό το πλαίσιο η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου θα έπρεπε να εξαναγκαστεί σε

³¹⁸ *Ελευθερία*, 29.7.1964, σ. 1.

³¹⁹ *Ελευθερία*, 11.8.1964, σ. 1.

³²⁰ Η ομάδα των «εισβολέων» βρισκόταν προηγουμένως σε προεκλογική συγκέντρωση υποστήριξης του υποψηφίου δήμαρχου Αθηναίων της ΕΡΕ, Γεώργιου Πλυτά. Βλ. σχετικά Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σσ. 309 – 311.

³²¹ *Ελευθερία*, 12.7.1964, σ. 1· Βλ. παρόμοιο άρθρο και στην *Ελευθερία*, 9.7.1964, σ. 1.

³²² Ενδεικτικά βλ. *Η Αυγή*, 5.7.1964, σ. 1· *Η Αυγή*, 14.7.1964, σσ. 1 και 6· *Η Αυγή*, 2.8.1964, σσ. 2 και 11 – 12· Ως στόχος των «συνωμοτών» παρουσιαζόταν και ο παραμερισμός του Μακαρίου.

παραίτηση ή και να ανατραπεί.³²³ Οι διαπιστώσεις αυτές δεν διαφοροποιούσαν, πάντως, τη (γνωστή) κριτική της *Αυγής* επί της ασκούμενης πολιτικής: χρειαζόταν πιο σθεναρή στάση στις πιέσεις των Δυτικών, καμία ενέργεια που να εξυπηρετεί τα συμφέροντά τους και μεγαλύτερη στήριξη στα σοσιαλιστικά και τα αδέσμευτα κράτη.³²⁴ Ήταν σαφές ότι η «Γενεύη» έπρεπε να εγκαταλειφθεί. Η ένταση της κριτικής ανέβαινε κάθε φορά που υπήρχαν ενδείξεις υποχωρήσεων εκ μέρους της κυβέρνησης.³²⁵

Η Τουρκία βομβαρδίζει την Κύπρο: Ερωτήματα και απόδοση ευθυνών

Σε προηγούμενα κεφάλαια την παρούσα εργασία είχε απασχολήσει η πρόσληψη της τουρκικής απειλής από τον ελληνικό Τύπο. Όπως έχουμε δει, σε γενικές γραμμές, ο κίνδυνος να εκδηλωθεί επιθετική ενεργεία παρουσιαζόταν μάλλον υποβαθμισμένος. Σε αυτό το σημείο του τρέχοντος κεφαλαίου, θα εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο τα έντυπα μέσα αντιμετώπισαν τους πολύνεκρους τουρκικούς βομβαρδισμούς του Αυγούστου. Πέραν από τον συγκλονισμό και τη συγκίνηση την οποία εξέφρασαν, οι εφημερίδες καταπιάστηκαν με μία σειρά από ερωτήματα. Σε τι αποσκοπούσαν οι Τούρκοι; Υπήρχαν ή όχι ευθύνες της ελληνικής και της κυπριακής ηγεσίας; Τι ρόλο είχαν διαδραματίσει οι Αμερικανοί και το NATO; Στις 9 του μήνα η *Καθημερινή* διερωτάτο εάν η τουρκική δραστηριότητα είχε ως στόχο να επηρεάσει την κρίση του μεσολαβητή στη Γενεύη, τονίζοντας πάντως ότι λύσεις κατ' εκβιασμό θα ήταν βραχύβιες ακόμη και εάν υποθεθεί ότι θα μπορούσαν να επιβληθούν.³²⁶ Λίγες ημέρες

³²³ Η ανακοίνωση στην *Η Αυγή*, 19.7.1964, σσ. 1 και 6.

³²⁴ Ενδεικτικά βλ. τα σχόλια της *Φωνής της Αλήθειας* στην *Η Αυγή*, 5.7.1964, σσ. 1 και 5 και *Η Αυγή*, 15.7.1964, σσ. 1 και 5.

³²⁵ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της δημοσίευσης συνέντευξης του Παπανδρέου στην *Journal America*. Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο της εφημερίδας, ο πρωθυπουργός φερόταν να διαπραγματεύεται μυστικά τη δημιουργία νατοϊκής βάσης στην Κύπρο και να υπονομεύει τον Μακάριο, χρησιμοποιώντας το επιχείρημα της μετατροπής της Κύπρου σε «νέα Κούβα». Η *Αυγή*, ψέγοντας το γεγονός ότι ο Παπανδρέου είχε διαψεύσει μόνο το σχετικό με τον αρχιεπίσκοπο κομμάτι, επισήμαινε ότι η υπαναχώρηση της κυβέρνησης δεν συνιστούσε απλώς αθέτηση των υποσχέσεών της αλλά και ενθάρρυνση της εσωτερικής συνωμοσίας σε βάρος της δημοκρατίας. Βλ. σχετικά *Η Αυγή*, 7.8.1964, σ. 1.

³²⁶ *Η Καθημερινή*, 9.8.1964, σ. 1. Ας σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι η εφημερίδα τον προηγούμενο μήνα είχε αμφισβητήσει τα επιχειρήματα του Παπανδρέου σχετικά με τους παράγοντες αποτροπής στην Κύπρο. Ο πρωθυπουργός, σε επίσκεψή του στο Λονδίνο, είχε υποδείξει στους συνομιλητές του ότι ένας πόλεμος δεν θα ήταν μόνο τοπικός. Επιπρόσθετα η Τουρκία γνώριζε ότι δεν θα έκανε στρατιωτικό περίπατο γιατί θα έβρισκε οργανωμένη άμυνα απέναντί της. Κατά την άποψη της *Καθημερινής*, οι τοπικοί πόλεμοι δεν αποκλείονταν αν και οι ισχυροί της γης δεν επέτρεπαν τη γενίκευσή τους. Η παρουσία οργανωμένης άμυνας, από την άλλη, δεν διασφάλιζε κατά έναν απόλυτο τρόπο ότι η Τουρκία θα αποτύγγανε να κυριαρχήσει έστω και σε ένα τμήμα του νησιού. Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 22.7.1964, σ. 1.

αργότερα, σε μία πρώτη αποτίμηση των γεγονότων, η εφημερίδα της Δεξιάς συμπέρανε ότι ο Παπανδρέου είχε εγκαταλείψει την «ανένδοτο γραμμή». Οι Τούρκοι είχαν επιτεθεί και η Ελλάδα δεν είχε αντιδράσει. Επρόκειτο περί ξεκάθαρης διάψευσης της θέσης της ελληνικής ηγεσίας ότι θα αντέτασσε άμυνα έναντι εχθρικής ενέργειας. Ο πρωθυπουργός, με το μήνυμά του προς τον Μακάριο,³²⁷ τού είχε ρίξει όλη την ευθύνη, εμφανίζοντας την ελληνοκυπριακή πλευρά ως επιτιθέμενη και καθιστώντας την έτσι υπόδικη. Η κυβέρνηση, όμως, δεν είχε αντιδράσει στο ξεκίνημα των επιχειρήσεων της Εθνικής Φρουράς αλλά μόνο μετά την παρέμβαση της Τουρκίας. Όπως σχολίαζε η εφημερίδα, δεν ήταν δυνατό να είχαν ξεκινήσει οι επιχειρήσεις στην Κύπρο με την εκ των προτέρων γνώση ότι η Αθήνα διαφωνούσε.³²⁸ Η ίδια πρωτοσέλιδη στήλη, πάντως, σε επόμενο σημείωμά της διερωτάτο: μήπως ο Μακάριος και ο Γρίβας είχαν κινηθεί από μόνοι τους; Μήπως η επίθεση της Εθνικής Φρουράς στόχευε στην -επί του εδάφους- αποτροπή μίας συμφωνίας η οποία θα έδιδε στους Τουρκοκύπριους όλα όσα είχαν ήδη, de facto, στα χέρια τους;³²⁹

Το *Βήμα* στις 9 Αυγούστου, σε πρωτοσέλιδο άρθρο του, έγραφε πως η Τουρκία γνώριζε ότι οι προκλήσεις της ήταν μάταιες· είχε επίγνωση ότι επίθεση εναντίον της Κύπρου θα είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την έκρηξη ελληνοτουρκικού πολέμου. Η όξυνση της κατάστασης εκ μέρους της έδειχνε ακριβώς ότι έχανε το διπλωματικό παιχνίδι.³³⁰ Τις επόμενες ημέρες το μοναδικό σχετικό άρθρο γνώμης το οποίο έκανε την εμφάνισή του ήταν ένα πρωτοσέλιδο κείμενο του Παύλου Παλαιολόγου με τίτλο «Η έκκληση». Ο συγγραφέας επαινώντας τη συγκρατημένη στάση του Παπανδρέου, έγραφε ανάμεσα σε άλλα: «Αν είχαμε στο εξωτερικό μέσα μεταδόσεως της ελληνικής φωνής και τον ξένο Τύπο λιγότερο ασυμπαθή απέναντι στην Ελλάδα, αυτό το «απευθύνω έκκληση για ειρήνευση» θα έπαιρνε παγκόσμια δημοσιότητα σαν δείγμα ψυχραιμίας και έρωτα για την ειρήνη».³³¹ Ως προς το ζήτημα της επίθεσης στον θύλακα της Μανσούρας, σε ειδησεογραφικό θέμα στις 13

³²⁷ Στο φύλλο εκείνης της ημέρας (13 Αυγούστου), η εφημερίδα έγραφε σε σχετικό πρωτοσέλιδο θέμα της ότι η κυβέρνηση το βράδυ της 11^{ης} του μήνα είχε δώσει στη δημοσιότητα -με μετάδοση από το ραδιόφωνο- το μήνυμα του Παπανδρέου προς τον Μακάριο («άλλα συμφωνούμε και άλλα πράττετε»). Σύμφωνα με το ίδιο ρεπορτάζ, η κυβέρνηση είχε αναγκαστεί το επόμενο πρωί, λόγω έντονων αντιδράσεων, να αρνηθεί την «πατρότητα» του μηνύματος. Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 13.8.1964, σσ. 1 και 7.

³²⁸ Ο.π., σ. 1.

³²⁹ Στο ίδιο.

³³⁰ Το *Βήμα*, 9.8.1964, σ. 1. Την ίδια ημέρα η ανταπόκριση από την Κύπρο μετέδιδε ότι η «ανδροπρεπής στάση» της ελληνικής κυβέρνησης και η προειδοποίηση εναντίον κάθε παράφρονης ενέργειας «επλήρωσε με αγαλλίασιν και ικανοποίησεν άπαντας τους Κυπρίους, αισθανομένους την μητρικήν αγάλην προστατεύουσαν τούτους...». Βλ. σχετικά *Το Βήμα*, 9.8.1964, σσ. 1 και 8.

³³¹ Παύλος Παλαιολόγος, «Η έκκληση», *Το Βήμα*, 11.8.1964, σ. 1.

του μήνα, υποστηριζόταν ότι επρόκειτο για πρωτοβουλία της κυπριακής ηγεσίας η οποία ελήφθη έπειτα από προηγηθείσες τουρκικές κινήσεις, ενώ όμως προϋπήρχε συμφωνία για να μη γίνει οποιαδήποτε κίνηση χωρίς προηγούμενη γνώση των Αθηνών. Αυτό εξηγούσε και το μήνυμα του Παπανδρέου προς τον Μακάριο. Κατά τα λοιπά το ίδιο ρεπορτάζ, σε μία μάλλον πιο γενική και αόριστη τοποθέτηση, ανέφερε ότι δεν υπήρχε διάσταση ανάμεσα στην Αθήνα και τη Λευκωσία.³³²

Η *Ελευθερία*, στις 11 Αυγούστου, σε άρθρο στην πρώτη σελίδα της, παρουσίαζε τους βομβαρδισμούς ως τους «τελευταίους σφαδασμούς ενώπιον της επερχόμενης Ένωσης». Οι Τούρκοι, προτού δράσουν, είχαν εξασφαλίσει την ανοχή των Αμερικανών και των Βρετανών. Οι ηγεσίες σε Αθήνα και Λευκωσία θα έπρεπε να κατανοήσουν ότι οι «εχθροί» της κυπριακής υπόθεσης διατηρούσαν την «έσχατη ελπίδα» να επωφεληθούν από ένα σφάλμα τακτικής. Για να κερδηθεί ο αγώνας ήταν απαραίτητη στερεά πειθαρχία «όλων των εθνικών παραγόντων εις την κυβέρνησιν του ελληνισμού, εις την οποίαν ανήκει και ο ιθύνων ρόλος εις την διεξαγωγήν του αγώνος και ακεραία η ευθύνη διά την τελικήν του κατάληξιν».³³³ Στις 13 Αυγούστου ο αρθρογράφος της εφημερίδας Μανούσος Πλουμίδης επιχειρούσε με κείμενό του την αποτίμηση των γεγονότων. Αφού έθιγε το χρονικό σημείο το οποίο είχαν επιλέξει οι Τούρκοι να χτυπήσουν -αμέσως μετά από την επίθεση των Αμερικανών στο Βιετνάμ-, συνέδεε την προτίμησή τους στη μέθοδο των αεροπορικών βομβαρδισμών τόσο με τη γενίκευση της σύγκρουσης την οποία θα μπορούσε να προκαλέσει μία απόβαση όσο όμως και με την αδυναμία της Ελλάδας στον συγκεκριμένο τομέα (λόγω της απόστασης από την Κύπρο και των προβλημάτων ανεφοδιασμού που θα αντιμετώπιζαν τα ελληνικά αεροπλάνα).³³⁴ Έγραφε, επίσης, για την κυπριακή κυβέρνηση ότι «δυστυχώς» δεν είχε καταφέρει να αποφύγει τη δημιουργία της εντύπωσης ότι επεδίωκε τετελεσμένα γεγονότα και δυναμική επιβολή. Η κυβέρνηση

³³² *Το Βήμα*, 13.8.1964, σσ. 1 και 5.

³³³ *Ελευθερία*, 11.1.1964, σ. 1. Στο ίδιο πρωτοσέλιδο, από τη στήλη *Ελεύθερα*, η εφημερίδα έκανε ιδιαίτερη αναφορά στην ευθύνη του NATO. Η Τουρκία είχε το συμβατικό δικαίωμα να χρησιμοποιήσει την αεροπορία της για σκοπούς άμυνας. Αλλά αυτή είχε επιτεθεί και θα το έκανε και κατά της Ελλάδας, εάν η τελευταία αντιδρούσε. Η δικαιολογία του NATO ότι η αεροπορία χρησιμοποιήθηκε για το εθνικό συμφέρον της Τουρκίας δεν έστεκε, κατά την άποψη της *Ελευθερίας*.

³³⁴ Ανάλογες διαπιστώσεις εντοπίζονται και στην ειδησεογραφία της εφημερίδας στις 11 Αυγούστου. Όπως αναφερόταν χαρακτηριστικά, τα ελληνικά αεροπλάνα είχαν τη δυνατότητα να παραμείνουν στον εναέριο χώρο της Κύπρου για 10 λεπτά ενώ τα τουρκικά για μία ώρα. Βλ. *Ό.π.*, σσ. 1 και 7. Το ενδεχόμενο των τουρκικών βομβαρδισμών είχε αποτελέσει, πάντως, αντικείμενο σκωπτικού σχολιασμού για τους *Αστερίσκους* της τρίτης σελίδας, περισσότερες της μίας φορές. Ενδεικτικό είναι το σχόλιο της στήλης σε σχετική δήλωση-προειδοποίηση του Τούρκου προέδρου Cemal Gürsel: «Καιρός ήταν να αλλάξει το μοτίβο για να ξεκουραστεί και το τουρκικό ναυτικό». Βλ. *σχετικά Ελευθερία*, 22.7.1964, σ. 3.

Παπανδρέου -έχοντας υπόψη την αντίληψη η οποία είχε διαμορφωθεί στους διεθνείς κύκλους ότι το status quo στην Κύπρο δεν θα έπρεπε να μεταβληθεί πριν από την εισήγηση του μεσολαβητή- της είχε απευθύνει σχετική συμβουλή. Ο πλήρης συντονισμός όλων των παραγόντων σε Αθήνα και Λευκωσία ήταν απαραίτητος ούτως ώστε να επιτυγχάνεται το καλύτερο αποτέλεσμα εντός των ορίων των δυνατοτήτων.³³⁵

Η *Αυγή*, από την πλευρά της, απέδωσε ευθύνες στους Αμερικανούς αλλά και στην ίδια την ελληνική κυβέρνηση, συναρτώντας τους βομβαρδισμούς με τα όσα η Ελλάδα ήταν διατεθειμένη να αποδεχτεί στη Γενεύη. Όπως σημείωνε η εφημερίδα στις 9 Αυγούστου, η Ουάσινγκτον εδώ και μήνες με την πολιτική της ευνοούσε και υποκινούσε τους Τούρκους. Οι τελευταίοι χωρίς τη στήριξή της δεν θα έκαναν το παραμικρό. Αλλά και ο Παπανδρέου, έχοντας δεχτεί τη μυστική διαπραγμάτευση και τη βάση του Σχεδίου Άτσεσον, είχε ο ίδιος ενθαρρύνει την τουρκική θρασύτητα. Όταν στη Γενεύη συζητείτο η γεωγραφική διαίρεση, ήταν φυσικό η Τουρκία να επέμβει για να υπερασπίσει τα τετελεσμένα στο νησί. Οι εξελίξεις συνδέονταν, επίσης, και με κινδύνους στο εσωτερικό, προερχόμενους από «τη φασιστική συνωμοσία της Δεξιάς, η οποία αποβλέπει να καταλάβει με την υποστήριξη των ξένων πραξικοπηματικά την εξουσία για να δώσει στο Κυπριακό λύσι αρεστή στους ιμπεριαλιστές και να ματαιώσει τον εκδημοκρατισμό της χώρας».³³⁶

Δύο ημέρες αργότερα, σε ένα άρθρο-καταπέλτη για τις ευθύνες των Δυτικών και των Τούρκων («Φως από το ολοκαύτωμα»), η *Αυγή* τόνιζε πως επιτέλους θα έπρεπε να ιδωθούν οι θεμελιώδεις αλήθειες σχετικά με την εξωτερική πολιτική της χώρας. Το «ολοκαύτωμα» θα έπρεπε να καταυγάσει την εθνική συνείδηση. Το ΝΑΤΟ το οποίο βρισκόταν πίσω από τα τελευταία εγκλήματα, βρισκόταν και πίσω από την «Ζυρίχη». Προχωρώντας σε μία λογική γενεαλογίας η εφημερίδα υποστήριξε ότι «πάντοτε ο δυτικός ιμπεριαλισμός, μαζί με τον μεσογειακό του βασιβουζούκο, την

³³⁵ Μανούσος Πλουμίδης, «Συμπεράσματα και διαπιστώσεις», *Ελευθερία*, 13.8.1964, σσ. 1 και 7· Αξίζει να σημειωθεί ότι σε άρθρο του τέσσερις ημέρες νωρίτερα, ο ίδιος συγγραφέας είχε υποστηρίξει ότι η κυπριακή κυβέρνηση είχε αναγκαστεί να δράσει, έπειτα από προκλήσεις του αντιπάλου. Βλ. σχετικά Μανούσος Πλουμίδης, «Δύσκολος η τελική φάση του αγώνος», *Ελευθερία*, 9.8.1964, σ. 1.

³³⁶ Η *Αυγή*, 9.8.1964, σ. 1· Σε παρόμοιο τόνο κινήθηκε και σχετική ανακοίνωση της ΕΔΑ η οποία δημοσιεύτηκε την ίδια μέρα στην εφημερίδα. Το κόμμα της Αριστεράς έκανε λόγο για εκβιασμό που στόχευε στη λύση του Κυπριακού με βάση το Σχέδιο Άτσεσον, στη διχοτόμηση και στη μετατροπή της Κύπρου σε βάση του ΝΑΤΟ. Η ελληνική Δεξιά και οι Τούρκοι σοβινιστές λάμβαναν κοινή καθοδήγηση από τις ΗΠΑ και άλλους ιμπεριαλιστές. Η κυβέρνηση καλούνταν να εμμένει στην εθνική γραμμή για λύση μέσα από τον ΟΗΕ, να αρνηθεί τα σχέδια των ιμπεριαλιστών, να οργανώσει την απόκρουση της επιδρομής και να συντρίψει την απόπειρα για πραξικόπημα στο εσωτερικό. Βλ. σχετικά Η *Αυγή*, 9.8.1964, σ. 1.

σωβινιστική Τουρκία, αγωνίζεται να πνίξη την εθνική μας υπόστασι». Κατά καιρούς είχε λάβει διάφορες μορφές: «προστάτιδες Δυνάμεις», «Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος», «σύμμαχοι». «Σήμερα» ήταν το ΝΑΤΟ. Το ΝΑΤΟ είχε διακρίνει δύο ομάδες στον ελληνικό λαό, τους «πατριώτες» και τους λίγους «εθελόδουλους» (ή «εθνοπροδότες»), και ευνοούσε τους δεύτερους. Αν ο Παπανδρέου είχε αφομοιώσει αυτές τις αλήθειες, τότε δεν θα διαπραγματευόταν στη Γενεύη και θα είχε αντιτάξει σθεναρή στάση η οποία θα μπορούσε να αποτρέψει την τραγωδία των βομβαρδισμών.³³⁷

Η πρόκληση της ενεργού σοβιετικής ανάμειξης και η θέση των Δυτικών

Κατά τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο, με τις δραματικές εξελίξεις στο Κυπριακό να διαδέχονται η μία την άλλη, ο ρόλος της ΕΣΣΔ έτεινε να αναβαθμίζεται ολοένα και περισσότερο. Η *Αυγή* σε άρθρο της 1^{ης} Αυγούστου επαναλάμβανε την άποψη την οποία είχε διατυπώσει και στο παρελθόν, ότι δηλαδή στην περίπτωση του εθνικού ζητήματος είχε με σαφήνεια καταδειχθεί η διαφορά ανάμεσα στον κόσμο του ιμπεριαλισμού και στον κόσμο του σοσιαλισμού. Προσαρμόζοντας το επιχείρημά της στην επικαιρότητα, η εφημερίδα έγραφε πως από τη μία υπήρχε το Σχέδιο Άτσεσον το οποίο προνοούσε ξένες βάσεις στην Κύπρο και προδιέγραφε καθ' αυτό τον τρόπο μία μικτή «νατοτουρκική κατοχή». Στον αντίποδα βρισκόταν η υπεράσπιση της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας και της αυτοδιάθεσης των λαών. Η ΕΣΣΔ είχε υποστηρίξει τις ελληνικές προσφυγές στον ΟΗΕ και είχε παρέμβει αποφασιστικά για τη ματαίωση τουρκικής εισβολής. Ο Τύπος της Δεξιάς αλλά και ο τουρκικός Τύπος ψεύδονταν όταν έλεγαν ότι η ΕΣΣΔ ήθελε την ανεξαρτησία αλλά όχι την αυτοδιάθεση.³³⁸

Τα σχόλια της *Αυγής* και οι ανακοινώσεις της ΕΔΑ οι οποίες ακολούθησαν την επίσημη σοβιετική παρέμβαση της 15^{ης} Αυγούστου δεν περιείχαν κάτι καινούργιο. Η ειδησεογραφία της εφημερίδας είχε έναν τόνο δραματικό αλλά τρόπον τινά και πανηγυρικό ταυτόχρονα. Ο τίτλος του πρώτου θέματος στις 18 του μήνα

³³⁷ *Η Αυγή*, 11.8.1964, σσ. 1 και 7.

³³⁸ Για να τεκμηριώσει τη θέση της, η εφημερίδα αναφερόταν στην παλαιότερη δήλωση του Koriukin στον Κωστόπουλο σχετικά με το θέμα της Ένωσης αλλά και σε νεότερες «πληροφορίες ουδέτερων διπλωματικών και κυπριακών κύκλων» σύμφωνα με τις οποίες η ΕΣΣΔ είχε διαμηνύσει στον ΟΗΕ ότι δεν θα προέβαλλε αντίρρηση στην περίπτωση που η αυτοδιάθεση έπαιρνε τη μορφή της ενσωμάτωσης στην Ελλάδα. Βλ. σχετικά *Η Αυγή*, 1.8.1964, σ. 1.

έγραφε: «Η ΕΣΣΔ έσωσε την Κύπρο».³³⁹ Ως προς τις θέσεις απέναντι στους Δυτικούς δεν χρειάζεται να ειπωθούν πολλά καθώς απλώς θα επαναλάμβαναν σημεία τα οποία έχουν μόλις αναδειχθεί πιο πάνω. Ας σημειωθεί πάντως ότι μετά τις αεροπορικές επιδρομές της Τουρκίας, η κριτική απέναντι στο ΝΑΤΟ, τις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρετανία συνδυάστηκε με μία ακόμα πιο έντονη επίθεση στην ελληνική Δεξιά. Όπως έγραφε το εκφραστικό όργανο της ΕΔΑ, καμία εφημερίδα του χώρου εκείνου δεν είχε την ευθυξία να στιγματίσει τη Συμμαχία και τους Αγγλοαμερικανούς ως ηθικούς αυτουργούς των βομβαρδισμών. Όλες όμως είχαν την «προδοτική προθυμία να καταδικάσουν τα μέτρα εξόδου από τον ασφυκτικό κλοιό του ΝΑΤΟ»³⁴⁰ και να επικρίνουν την αποδοχή της σοβιετικής βοήθειας, ερχόμενες «σέ αντίθεσι και με αυτών των αναγνωστών τους τά αισθήματα». Την Ελλάδα από το ΝΑΤΟ χώριζε πλέον το "αίμα της Κύπρου". Αλλά στις φλέβες των ηγετών της Δεξιάς «τρέχει το αίμα των Νενέκων, των Ράλληδων... αίμα Εφιαλτών». Γιατί μόνο Εφιάλτες μπορούσαν να μιλούν για συνεργασία με το ΝΑΤΟ για τη λύση του Κυπριακού. Και αυτό ήταν κάτι που δεν αγνοούσε η ελληνική Δεξιά.³⁴¹

Στον αντίποδα η *Καθημερινή*, επικεντρωνόμενη στην ανάμειξη των Σοβιετικών, όχι μόνο αμφισβήτησε τα κίνητρά τους αλλά και διέβλεπε στην παρουσία τους, μεγάλους κινδύνους τόσο για την Κύπρο όσο και για την Ελλάδα. Στον πυρήνα των τοποθετήσεων της βρισκόταν η ανησυχία για τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας. Σοβαρές ευθύνες για τη διαμορφωθείσα κατάσταση έφερε, κατά την άποψή της, η ελληνική κυβέρνηση. Στις 11 Αυγούστου η εφημερίδα, σε πρωτοσέλιδο άρθρο της, επισήμαινε ότι ο φιλοκυβερνητικός Τύπος, «με απέραντη μωρία και αριστερή

³³⁹ *Η Αυγή*, 18.8.1964, σσ. 1 και 5· Σε ένα από τα πρωτοσέλιδα θέματα της επόμενης ημέρας, η *Αυγή* παρουσίαζε τις δηλώσεις του προέδρου της κυπριακής Βουλής, Γλαύκου Κληρίδη, με τις οποίες ο τελευταίος διαβίβαζε τα αισθήματα ευγνωμοσύνης του κυπριακού λαού προς την ΕΣΣΔ, για την πολύτιμη βοήθειά της. Στην ίδια ανταπόκριση καταγράφονταν και οι ολόθερμες αντιδράσεις του ελληνοκυπριακού Τύπου -αριστερού και δεξιού- απέναντι στη σοβιετική παρέμβαση. Βλ. σχετικά *Η Αυγή*, 19.8.1964, σσ. 1 και 5.

³⁴⁰ *Η Αυγή*, 20.8.1964, σσ. 1 και 7· Η αναφορά αφορούσε την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να αποσύρει ένα μέρος των στρατιωτικών δυνάμεων της χώρας από το ΝΑΤΟ -προς ετοιμότητα αντιμετώπισης της τουρκικής απειλής- και να μεταφέρει το ελληνικό κλιμάκιο της Συμμαχίας, από τη Σμύρνη όπου βρισκόταν το νατοϊκό στρατηγείο, στη Θεσσαλονίκη. Η σχετική είδηση είχε κάνει την εμφάνισή της στον Τύπο της 18^{ης} Αυγούστου. Πάντως η αποδέσμευση μέρους του ελληνικού στρατού ανακλήθηκε σχεδόν άμεσα (μετά που η Τουρκία είχε επαναφέρει υπό το ΝΑΤΟ δυνάμεις που είχε αποσύρει) με αποτέλεσμα η *Αυγή*, η οποία είχε χαιρετίσει την απόφαση, να ασκήσει νέα κριτική στον Παπανδρέου για υπαναχώρηση. Βλ. ενδεικτικά *Η Αυγή*, 21.8.1964, σσ. 1 και 5.

³⁴¹ *Η Αυγή*, 20.8.1964, σσ. 1 και 7· Το άρθρο ολοκληρωνόταν με την παράθεση αποσπασμάτων από φύλλα εφημερίδων της Δεξιάς -όπως η *Καθημερινή* και η *Απογευματινή*-, του 1955. Στα συγκεκριμένα χωρία διατυπωνόταν έντονη κριτική σε βάρος του ΝΑΤΟ για τον ρόλο του στο Κυπριακό αλλά και την αρνητική επιρροή του στην εθνική ανεξαρτησία της χώρας.

ψύχωση», προσπαθούσε να στρέψει τη συμπάθεια του λαού προς την ΕΣΣΔ.³⁴² Η στήλη *Καθημερινά* της ίδιας ημέρας, σχολιάζοντας το «χθεσινό» συλλαλητήριο για το Κυπριακό στο οποίο είχαν κυριαρχήσει εκδηλώσεις κατά του ΝΑΤΟ και υπέρ της ΕΣΣΔ, έκανε λόγο για συνθήματα τα οποία είχε καλλιεργήσει η ΕΔΑ υπό την ανοχή και την ενθάρρυνση της κυβέρνησης. Αυτή η ατμόσφαιρα, όμως, αφορούσε πρώτιστα την ίδια την Ελλάδα. Γιατί η συνθηματολογία αντηχούσε σε όλη τη χώρα και διά αυτής η ΕΔΑ «κυβερνούσε».³⁴³ Την ίδια στιγμή αντινατοϊκές διαδηλώσεις λάμβαναν χώρα και στην Κύπρο. Ο εκεί κομμουνισμός εκμεταλλευόταν την ανικανότητα της ελληνικής κυβέρνησης και προσπαθούσε να δημιουργήσει προς όφελός του ένα καθολικό αίσθημα δυσπιστίας έναντι της Ελλάδας.³⁴⁴

Αντιπροσωπευτικός της πολύ έντονης ανησυχίας με την οποία η *Καθημερινή* έβλεπε τις εξελίξεις είναι και ο τρόπος με τον οποίο σχολίασε την επίσημη σοβιετική παρέμβαση και την είδηση ότι αντιπροσωπεία της κυπριακής κυβέρνησης θα πήγαινε στη Μόσχα προκειμένου να συνάψει συνθήκη κυπροσοβιετικής συμμαχίας. Όπως έγραφε, η είδηση ήταν φαινομενικά ευχάριστη και ο εθνικόφρων Τύπος της μεγαλονήσου παρουσίαζε το γεγονός με μεγάλο ενθουσιασμό. Στην πραγματικότητα όμως, «ο ελληνικός κυπριακός λαός ρίπτεται εις τόν θανάσιμον εναγκαλισμόν της Σοβιετικής Ενώσεως» ενώ και στην Ελλάδα δημιουργείτο η εντύπωση ότι η μόνη έντιμη και ειλικρινής υποστήριξη προς την Κύπρο προερχόταν από τους Σοβιετικούς. Η Κύπρος θα μπορούσε να μετατραπεί σε νέα «Κούβα» την ίδια στιγμή που το εν Ελλάδι άνοιγμα προς τα αριστερά καθίστατο «λίαν επικίνδυνο». Ο τρόπος με τον οποίο θα αντιδρούσαν οι Δυτικοί ήταν άγνωστος. Αλλά ακόμη και στην απίθανη περίπτωση που αποδέχονταν υπό τη σοβιετική πίεση το καλύτερο για την Κύπρο, η ωφέλεια θα είχε «φαλκιδευθή». Η εφημερίδα εξηγούσε: «Διότι η Μόσχα και οι εδώ

³⁴² Το άρθρο, αναφερόμενο στον πρωθυπουργό, έφερε τον χαρακτηριστικό τίτλο «Να παραιτηθή». Βλ. *Η Καθημερινή*, 11.8.1964, σ. 1.

³⁴³ Στο ίδιο· Ας σημειωθεί, εδώ, ότι για την εφημερίδα, η ανησυχία για τον ίδιο τον φιλοδυτικό προσανατολισμό της χώρας δεν ήταν κάτι καινούργιο το οποίο προέκυψε μετά τα δραματικά γεγονότα των τουρκικών βομβαρδισμών. Σχετικοί προβληματισμοί είχαν αναπτυχθεί ήδη από τις αρχές του προηγούμενου μήνα, αν και σε σαφώς χαμηλότερους τόνους. Βλ. ενδεικτικά το άρθρο «Οπισθοδρόμησης» στην *Η Καθημερινή*, 5.7.1964, σ. 1· Για τη Δεξιά η αίσθηση της ανόδου του κομμουνιστικού κινδύνου δεν είχε, πάντως, να κάνει μόνο με το Κυπριακό. Βλ. σχετικά Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946 – 1967, ό.π.*, σ. 346 – 348.

³⁴⁴ *Η Καθημερινή*, 13.8.1964, σ. 1· Την εικόνα του κομμουνιστικού κινδύνου για την Κύπρο ενέτεινε, χωρίς αμφιβολία, αφενός το διαμορφωθέν, από τα τέλη του 1963, κλίμα στο νησί -σαφώς αρνητικό για τους Δυτικούς και όλο και πιο θερμό έναντι της σοβιετικής υποστήριξης- και αφετέρου η ισχύς του κόμματος της κυπριακής Αριστεράς, ΑΚΕΛ. Σύσσωμη, όμως, ήταν η υποστήριξη της Ένωσης από τις λαϊκές μάζες. Στα τέλη Ιουλίου, ομόφωνα η Βουλή υιοθέτησε ψήφισμα υπέρ της αυτοδιάθεσης. Για το σύνολο των βουλευτών, το αποτέλεσμά της θα οδηγούσε στην Ένωση. Βλ. Αιμίλιανίδης Κ. Αχιλλέας, «Η κοινοβουλευτική ιστορία 1960-1969», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 143 – 144.

και οι εν Κύπρω άνθρωποι της θα έχουν κερδήσει το μεγαλύτερον πολιτικόν παιγνίδι εις την Μεσόγειον – θα έχουν κατακτήσει αμαχητεί την Ελλάδα από της Δωδώνης μέχρι της Κύπρου».³⁴⁵

Η πολύ έντονη αντίδραση της *Καθημερινής* απέναντι στη σοβιετική εμπλοκή δεν θα πρέπει πάντως να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι αυτή η στάση ισοδυναμούσε με υπεράσπιση του NATO ή των Αμερικανών και των Βρετανών.³⁴⁶ Οι επικρίσεις για τους τελευταίους δεν συμβάδιζαν με την ένταση η οποία χαρακτήριζε τα σχόλια των υπόλοιπων εφημερίδων, αλλά σε καμία περίπτωση δεν απουσίαζαν. Ενδεικτική είναι η τοποθέτηση της εφημερίδας απέναντι στην άποψη την οποία είχαν διατυπώσει οι *New York Times* ότι ο Παπανδρέου δεν είχε λόγο να παραμένει εγκλωβισμένος από τον Μακάριο και ότι έπρεπε -κοιτάζοντας προς τα συμφέροντα της Ελλάδας και της Συμμαχίας- να καταλήξει σε συμφωνία την οποία ο Κύπριος ηγέτης θα υποχρεωνόταν να αποδεχτεί. Η *Καθημερινή* σε ένα σχόλιο-απάντηση επισήμαινε τα εξής: 1) Το εθνικό συμφέρον της Ελλάδας ήταν η πλήρης και αδέσμευτη ανεξαρτησία της Κύπρου, εμπεριέχουσα το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. 2) Τα συμμαχικά συμφέροντα θα εξυπηρετούνταν μόνο όταν ο λαός της Κύπρου και της Ελλάδας αντιλαμβανόταν ότι οι Σύμμαχοι ήταν πιστοί και έντιμοι στις διακηρύξεις τους για την αυτοδιάθεση των λαών. 3) Η προκήρυξη και η άμεση εφαρμογή της πλήρους Ένωσης ήταν ο μοναδικός τρόπος για να «συμμορφωθεί» ο Μακάριος.³⁴⁷

Στην περίπτωση, τώρα, του κεντρώου Τύπου πρέπει αρχικά να επισημάνουμε ότι η αντίδρασή του απέναντι στη δήλωση της ηγέτιδας δύναμης του Ανατολικού Συνασπισμού υπήρξε θετική. Σε πρωτοσέλιδο σημείωμά του το *Βήμα* έγραφε ότι το μήνυμα του Khrushchev είχε προκαλέσει αγαλλίαση στους Ελληνοκυπρίους και ικανοποίηση στους Έλληνες. Θα έπρεπε όμως να είχε προβληματίσει περισσότερο την Τουρκία αλλά και τους Δυτικούς· γιατί δεν αφορούσε μόνο το Κυπριακό αλλά και τα αραβικά κράτη στα οποία η ΕΣΣΔ καθιστούσε σαφές ότι δεν θα επέτρεπε τη

³⁴⁵ *Η Καθημερινή*, 18.8.1964, σ. 1. Όπως τονιζόταν στο αμέσως επόμενο σημείωμα της στήλης, ο υπ' αριθμό 1 υπεύθυνος για αυτή την κατάσταση ήταν ο Έλληνας πρωθυπουργός («ακόμα και εάν υποθεθεί ότι κακώς έπραξε ο Μακάριος εν τη απελπισία του»). Το σπάσιμο της κοινής ελληνο-κυπριακής γραμμής ήταν αποτέλεσμα της δικής του αλλοπρόσαλλης και δημαγωγικής πολιτικής και αυτό ακριβώς το κενό είχαν εκμεταλλευτεί οι Σοβιετικοί. Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 18.8.1964, σ. 1.

³⁴⁶ Η μη υπεράσπιση, βέβαια, δεν σήμαινε και υιοθέτηση της θέσης περί μίας πρωταρχικής ευθύνης των Αμερικανών για τους τουρκικούς βομβαρδισμούς. Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, διατυπώνοντας την έντονη ανησυχία του για την αποδέσμευση ελληνικών δυνάμεων από το NATO, είχε εκφράσει την άποψη ότι ο πρωθυπουργός θα έπρεπε να είχε διαψεύσει την «προφανώς ψευδή και δηλητηριώδη εκδοχή» (μερίδας του φιλοκυβερνητικού Τύπου) που παρουσίαζε τους Αμερικανούς ως υποκινητές. Βλ. *Η Καθημερινή*, 15.8.1964, σ. 1.

³⁴⁷ Στο ίδιο. Για την ευθύνη που είχαν οι Δυτικοί για τη στροφή της Κύπρου προς την ΕΣΣΔ βλ. επίσης σχόλιο της στήλης *Καθημερινά* στην *Η Καθημερινή*, 19.8.1964, σ. 1.

μετατροπή της Κύπρου σε βάση η οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί εναντίον τους. Οι Δυτικοί, με τον «άθλιο χειρισμό» τους, είχαν επιτρέψει τη σοβιετική παρουσία στη Ανατολική Μεσόγειο. Αλλά μπορούσαν ακόμη και εκείνη τη στιγμή να επανέφεραν σε τάξη την Τουρκία.³⁴⁸ Παρόμοια ή και ακόμα πιο θερμή υπήρξε η υποδοχή της σοβιετικής δήλωσης στην έτερη εφημερίδα του Κέντρου, *Ελευθερία*. Επρόκειτο για πολύτιμη συμβολή στην ειρήνη και εγγύηση ότι οι Τούρκοι δεν θα τολμούσαν επανάληψη των βομβαρδισμών ή διενέργεια αποβατικής κίνησης.³⁴⁹ Υπερασπιζόμενη σχετική δήλωση του Παπανδρέου,³⁵⁰ η εφημερίδα καλούσε τον Τύπο της Δεξιάς να απαντήσει κατά πόσο η σοβιετική παρέμβαση είχε ή όχι έναν καθοριστικά αποτρεπτικό χαρακτήρα. Εάν η απάντηση ήταν καταφατική, τότε θα έπρεπε επίσης να απαντηθεί κατά πόσο θα ήταν ή όχι «εγκληματική ενέργεια» μία αποδοκιμασία της σοβιετικής βοήθειας από την ελληνική κυβέρνηση.³⁵¹

Σε ένα άλλο επίπεδο, ανάλυσης των εξελίξεων, ο Μανούσος Πλουμίδης ερμήνευε τα τελευταία γεγονότα ως επιβεβαίωση του σοβιετικού ενδιαφέροντος για την Ανατολική Μεσόγειο. Σε σχέση με την Κύπρο, τους Σοβιετικούς ενδιέφερε το καθεστώς της ουδετερότητας. Να μην αποτελούσε το νησί στρατιωτική βάση/ορμητήριο. Υπήρχαν ενδείξεις ότι υπό αυτή την προϋπόθεση, η Ένωση δεν θα τους ενοχλούσε.³⁵² Η σοβιετική παρέμβαση αφενός είχε συμβάλει στην ειρήνη, αφετέρου όμως είχε περιπλέξει την κατάσταση γιατί καθιστούσε δυσκολότερη τη «συμπεφωνημένη» λύση. Σε αυτό το σημείο εντοπιζόταν η ευθύνη των Δυτικών. Γιατί εάν είχαν συνεισφέρει στην κατεύθυνση μίας δίκαιης λύσης, σύμφωνης με το πνεύμα των αρχών του ΟΗΕ, η ΕΣΣΔ δεν θα μπορούσε να αντιτάξει διαφωνία καθώς

³⁴⁸ *Το Βήμα*, 18.8.1964, σ. 1· Η επιχειρηματολογία της εφημερίδας ουσιαστικά κινούνταν στη λογική του παπανδρεϊκού επιχειρήματος της «κουβανοποίησης». Υπενθυμίζεται η άποψη του *Βήματος* -σε ένα πρωτοσέλιδο άρθρο το οποίο έχει ήδη αναφερθεί στο σχετικό με την ελληνική πολιτική υποκεφάλαιο- ότι το ενδεχόμενο να προσδεθεί η Κύπρος στο "σοβιετικό άρμα" θα έπρεπε περισσότερο να τρομάζει τους συμμάχους της Ελλάδας. Ας σημειωθεί εδώ, επιπρόσθετα, ότι σε εκείνο το κείμενο οι Ανατολικοί παρουσιάζονταν να ελπίζουν ότι οι σχέσεις της Ελλάδας με τη Δύση θα δηλητηριάζονταν και ότι ανάλογα αντιδυτικά αισθήματα θα δημιουργούνταν και στον ελληνικό κυπριακό λαό. Η εκτίμηση της εφημερίδας, μάλιστα, ήταν ότι το λαϊκό αίσθημα στην Κύπρο θα μπορούσε σε μία ακραία έξαρση να «εξεγερθεί» σε τέτοιο σημείο, που χωρίς κανείς να το επεδίωκε, η νήσος να μετατρέποταν σε «Κούβα». Βλ. σχετικά *Το Βήμα*, 19.7.1964, σ. 1.

³⁴⁹ *Ελευθερία*, 18.8.1964, σ. 1.

³⁵⁰ Η σοβιετική παρέμβαση χαρακτηρίστηκε σημαντική συμβολή «εις τήν ειρήνη». Βλ. ενδεικτικά από τον Τύπο *Ο.π.*, σ. 1.

³⁵¹ *Ελευθερία*, 20.8.1964, σ. 1.

³⁵² Ως ενδείξεις παρουσιάζονται οι εκδηλώσεις των αριστερών κινημάτων στην Ελλάδα και στην Κύπρο αλλά και το γεγονός ότι η ΕΣΣΔ δεν έθετε την έξοδο της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ ως προϋπόθεση για τη βελτίωση των σχέσεων των δύο χωρών.

είχε ήδη αποδεχθεί την έννοια της «συμπεφωνημένης» λύσης (η οποία ενυπήρχε στο Ψήφισμα 186 -με την έννοια του ορισμού μεσολαβητή-).³⁵³

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι στο *Βήμα*, εκείνο το χρονικό διάστημα, έκαναν (ξανά) την εμφάνισή τους άρθρα τα οποία επικεντρώνονταν στην ηθική διάσταση του όλου ζητήματος. Στην πρωτοσέλιδη τοποθέτηση της 23^{ης} Αυγούστου («Όταν οι μεγάλοι γίνονται μικρότεροι από τους μικρούς»), η εφημερίδα έγραφε ότι όσο η κυπριακή κρίση πλησίαζε στο αποκορύφωμά της, τόσο εντεινόταν οι πιέσεις των ισχυρών. Όλοι τους, όμως, ξεχνούσαν πως είχαν πολεμήσει μαζί στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο για τον ίδιο σκοπό. Σε έναν πόλεμο κατά τον οποίο η Τουρκία είχε τηρήσει μία επιτήδεια και προσοδοφόρα ουδετερότητα. Εν αντιθέσει με την Ελλάδα η οποία είχε χαρίσει στο Δυτικό στρατόπεδο «το πρώτο ρίγος της νίκης, με το έπος της Αλβανίας», και η οποία «μετεβλήθη εις ολοκαύτωμα διά να εκπληρώση το συμμαχικόν της καθήκον». Επανερχόμενο στην περίπτωση της Κύπρου, το *Βήμα* τόνιζε ότι η απαίτηση των Δυτικών να δοθούν ανταλλάγματα στους Τούρκους έναντι της Ένωσης τεκμηρίωνε ότι η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών είχε εγκαταλειφθεί.. Αλλά και η «συμμαχική αλληλεγγύη» είχε αποδειχθεί κενή περιεχομένου από τη στιγμή που είχε επιτραπεί στην Τουρκία να βομβαρδίσει με αεροπλάνα του ΝΑΤΟ.³⁵⁴

Τα σχέδια Ατσεσον

Ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία της μελέτης του Τύπου τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1964 είναι χωρίς αμφιβολία η στάση των εφημερίδων απέναντι στις ιδέες του Dean Acheson για τη λύση του Κυπριακού. Οι πληροφορίες σχετικά με το

³⁵³ Μανούσος Πλουμίδης, «Το Κυπριακόν και η Σοβιετική Ένωση», *Ελευθερία*, 21.8.1964, σ. 1· Ο ίδιος συγγραφέας είχε κινηθεί σε παρόμοιο μοτίβο ήδη από τον προηγούμενο μήνα. Τα σοβιετικά μηνύματα περί μη αδιαφορίας σε περίπτωση πολέμου στην Κύπρο θα έπρεπε να είχαν πείσει τους Αμερικανούς να κινηθούν δυναμικά προς την κατεύθυνση της Τουρκίας ούτως ώστε να τερματίσει τις απειλές της. Βλ. Μανούσος Πλουμίδης, «Η δήλωση Κρούστσεφ επί του Κυπριακού», *Ελευθερία*, 10.7.1964, σ. 1· Ως προς τους Αμερικανούς, η κριτική της *Ελευθερίας* την περίοδο Ιουλίου – Αυγούστου διατυπώθηκε κυρίως μέσα από τα σχόλιά της για τους τουρκικούς βομβαρδισμούς. Σε ένα άλλο επίπεδο οι στήλες των εσωτερικών της σελίδων συνέδεσαν (πιο έντονα από κάθε άλλη φορά) την κριτική για τις ΗΠΑ με την επίκριση για τη Δεξιά. Οι ανησυχίες της ΕΡΕ και του φιλικού της Τύπου για τις συνέπειες της αντιπαράθεσης με τους συμμάχους αλλά και οι επιφυλάξεις τους για την αμερικανική ευθύνη αναφορικά με τους τουρκικούς βομβαρδισμούς αποτέλεσαν συχνά αντικείμενα σκωπτικών σχολιασμών. Βλ. ενδεικτικά *Ελευθερία*, 18.8.1964, σ. 3· *Ελευθερία*, 20.8.1964, σ. 3· *Ελευθερία*, 21.8.1964, σ. 3· *Ελευθερία*, 22.8.1964, σ. 3.

³⁵⁴ *Το Βήμα*, 23.8.1964, σ. 1· Παρόμοια σημεία έθιγε και άρθρο του Γεώργιου Φτέρη. Βλ. σχετικά Γεώργιος Φτέρης, «Οι «μεγάλοι μας σύμμαχοι» έναντι του ελληνικού λαού», *Το Βήμα*, 23.8.1964, σσ. 1 και 9.

περιεχόμενο των προτάσεων άλλαζαν σχεδόν ημέρα με την ημέρα.³⁵⁵ Ήταν εν πολλοίς συγκεχυμένες και σε όχι λίγες περιπτώσεις ανακρίβεις. Εντούτοις η μεγάλη εικόνα δεν έλειπε και επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων. Η κριτική μπορεί να μην ξεκινούσε από τις ίδιες αφετηρίες και η επιχειρηματολογία να μην ήταν ταυτόσημη. Οι εν γένει τοποθετήσεις, όμως, των έντυπων μέσων συνέκλιναν στην άποψη ότι τα όσα συζητούνταν στη Γενεύη δεν μπορούσαν να αποτελέσουν αποδεκτή λύση του προβλήματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και αυτό το οποίο, σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις, παρουσιάστηκε ως υποφερτή παραχώρηση για την ελληνικής πλευρά, δηλαδή η δημιουργία νατοϊκής βάσης στην Κύπρο, δεν αποτέλεσε μέρος ούτε του Α΄ ούτε του Β΄ Σχεδίου.

Ας κάνουμε αρχή από το φιλοκυβερνητικό στρατόπεδο και συγκεκριμένα την *Ελευθερία*. Το μοναδικό σχετικό πρωτοσέλιδο άρθρο γνώμης της εφημερίδας εμφανίστηκε στις 31 Ιουλίου με τίτλο «Κύπρος και Αμερική». Το κείμενο γράφτηκε μετά από τις συναντήσεις του Μακαρίου στην Αθήνα και μετά από την απόρριψη των προτάσεων του Acheson από την Ελλάδα (όπως τουλάχιστον είχε υποστηρίξει η κεντρικά ειδησεογραφία των ημερών).³⁵⁶ Η άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης χαρακτηριζόταν ορθή γιατί εκείνες οι ιδέες ήταν αντίθετες με το δίκαιο, τη λογική και την ηθική. Από τη στιγμή που η Τουρκία δεν προσέφερε κάτι, ήταν αδιανόητο να λάβει αντάλλαγμα. Και τα καντόνια -με Τούρκους επάρχους- ισοδυναμούσαν με παραχώρηση κυριαρχίας. Θα αποτελούσαν εστία αναταραχών και θα μπορούσαν να γίνουν ορμητήρια νέων διεκδικήσεων. Το άρθρο συνέχιζε επισημαίνοντας ότι οι προτάσεις αυτές καταδείκνυαν την αμερικανική πρόσληψη του Κυπριακού ως ελληνοτουρκική διαφορά· η οποία έπρεπε να επιλυθεί με μερική ικανοποίηση των δύο μερών. Αυτή η διαστρέβλωση δεν επρόκειτο να γίνει αποδεκτή. Οι προτάσεις των ΗΠΑ θα ήταν καλοδεχούμενες μόνο εάν γίνονταν στη βάση της αυτοδιάθεσης. Σε κάθε άλλη περίπτωση θα συναντούσαν την «ανένδοτο άρνηση».³⁵⁷

³⁵⁵ Αυτό ήταν σε μεγάλο βαθμό φυσιολογικό καθώς η ίδια η διαδικασία της Γενεύης ήταν «ζωντανή», εξελικτική.

³⁵⁶ Η *Ελευθερία* της ημέρας εκείνης κυκλοφόρησε με τον εξής τίτλο στο πρώτο της θέμα: «Αναπάντητον αφήνει η Ελλάς τον Άτσεσον...». Το *Βήμα* στις 30 Ιουλίου έγραφε σε πρωτοσέλιδο θέμα του: «Απορρίπτει η κυβέρνηση τας προτάσεις Άτσεσον». Αντίθετα τα ρεπορτάζ της *Καθημερινής* έγραφαν για διαφορετική προσέγγιση ελληνικής κυβέρνησης – Μακαρίου. Πιο επιφυλακτική ως προς τη στάση της πρώτης εμφανιζόταν και η *Αυγή*. Περισσότερα για την επίσκεψη του Κύπριου προέδρου στην Αθήνα θα ειπωθούν στο επόμενο υποκεφάλαιο.

³⁵⁷ *Ελευθερία*, 31.7.1964, σ. 1. Στο ίδιο άρθρο η εφημερίδα υποστήριζε ότι ο Acheson δεν είχε αρμοδιότητα παρέμβασης άρα και οι προτάσεις του δεν θα απασχολούσαν τον εντεταλμένο μεσολαβητή του ΟΗΕ. Η θέση αυτή -εάν δεν ενείχε άλλη σκοπιμότητα- καταδείκνυε σίγουρα πόσο λανθασμένα είχε γίνει αντιληπτός ο χαρακτήρας της διαπραγμάτευσης στη Γενεύη. Στις 9 Ιουλίου,

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι όλο το υπόλοιπο διάστημα το έντυπο του Κόκκα απέφυγε να πάρει ευθέως θέση για την εξέλιξη των συζητήσεων και τις ανανεωμένες ιδέες του Acheson οι οποίες βελτίωναν τους όρους για την ελληνική πλευρά. Στις 23 Αυγούστου, σε ειδησεογραφικό επίπεδο, η εφημερίδα έκανε λόγο για «ασαφή κατάσταση», με την Ένωση να εξακολουθεί να αποτελεί τη βάση συζήτησης αλλά τις δυσχέρειες να παραμένουν. Ως τέτοιες χαρακτηρίζονταν η τουρκική αξίωση για ευμεγέθη κυρίαρχη βάση, οι ασάφειες των Αμερικανών -οι οποίοι μετέφεραν ιδέες χωρίς να διευκρινίζουν κατά πόσο είχαν εξασφαλίσει τη συναίνεση της τουρκικής πλευράς- και η απόρριψη της παραχώρησης βάσης, οποιασδήποτε μορφής, από την κυπριακή κυβέρνηση. Η Ελλάδα, πάντως, φερόταν έτοιμη να αποδεχτεί την παραχώρηση εδάφους για τη δημιουργία μικρής τουρκικής βάσης, με το καθεστώς της εκμίσθωσης.³⁵⁸

Στην περίπτωση του *Βήματος*, από τα άρθρα γνώμης ξεχωρίζει το πρωτοσέλιδο, μακροσκελές «Ένωσις. Η μόνη δυνατή και ορθή λύση» της 9^{ης} Αυγούστου. Δύο πρώτα, κρίσιμα σημεία του κειμένου αυτού έχουν ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο υποκεφάλαιο. Πρόκειται για την επισήμανση ότι «από την Ένωση πρέπει να αρχίσουμε και όχι να καταλήξουμε σε αυτή» και για την αναγνώριση στην Τουρκία της δυνατότητας να ζητάει την έμπρακτη κατοχύρωση της ασφάλειάς της. Η διατύπωση αυτών των απόψεων συνιστούσε ξεκάθαρη διαφοροποίηση από τη γραμμή της αδέσμευτης ανεξαρτησίας – αυτοδιάθεσης η οποία παρέμενε επίσημη κυβερνητική θέση και την οποία το *Βήμα* είχε πολλάκις, με μεγάλο ζήλο, υπερασπίσει. Εξετάζοντας την προοπτική εκχώρησης του Καστελόριζου στην Τουρκία, το άρθρο αποφαινόταν αρνητικά. Μπορεί να επρόκειτο για ένα άγονο και σχεδόν ακατοίκητο νησί αλλά η παράδοσή του θα ερχόταν σε σύγκρουση με τη θέση του Παπανδρέου ότι ήταν αδιανόητη η παραχώρηση εθνικού εδάφους εν καιρώ ειρήνης· και μάλιστα σε μία χώρα η οποία δεν έδινε η ίδια κάτι προκειμένου να αξιώνει αντάλλαγμα. Επιπρόσθετα, μία τέτοια ενέργεια θα άνοιγε την όρεξη της Τουρκίας η οποία στο μέλλον θα μπορούσε να προβάλει και άλλες αξιώσεις (π.χ. τη Ρόδο). Σύμφωνα με την εφημερίδα, υπήρχαν άλλες λύσεις οι οποίες μπορεί να μην ηγούσαν τόσο ευάρεστα, αλλά ήταν σαφώς καλύτερες. Μία τέτοια θα ήταν η

μάλιστα, στις απαρχές της όλης διαδικασίας, η *Ελευθερία* είχε υποστηρίξει ότι η αποστολή Έλληνα αντιπροσώπου στη Γενεύη δεν αποσκοπούσε στο να δώσει λαβή για συζητήσεις αλλά στο να υπενθυμίσει την αμετακίνητη στάση της Ελλάδας η οποία συζητούσε μόνο τη μορφή των εγγυήσεων για τους Τουρκοκυπρίους (αφότου η Κύπρος θα κέρδιζε την αδέσμευτη ανεξαρτησία της). Βλ. σχετικά *Ελευθερία*, 9.7.1964, σ. 1.

³⁵⁸ *Ελευθερία*, 23.8.1964, σσ. 1 και 11.

δημιουργία νατοϊκής βάσης στην Κύπρο, επανδρωμένης από διεθνή δύναμη με ενσωματωμένο και μικρό αριθμό Τούρκων στρατιωτών. Σε συνδυασμό και με την παροχή «αυξημένης προστασίας» για τους Τουρκοκυπρίους, η διευθέτηση αυτή θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να φέρει και την πλήρη εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και την ειρηνική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων της μεγαλονήσου.³⁵⁹ Το άρθρο αυτό αποτέλεσε μία από τις λίγες αλλά ξεκάθαρες τοποθετήσεις υπέρ της φόρμουλας «Ένωση με ανταλλάγματα». Τις επόμενες ημέρες το *Βήμα* επρόκειτο να "σιγήσει", όπως είχε συμβεί και με την *Ελευθερία*. Η εφημερίδα περιορίστηκε στα ειδησεογραφικά ρεπορτάζ τα οποία μέχρι και το τέλος του Αυγούστου, παρουσίαζαν την ελληνική κυβέρνηση να είναι έτοιμη για κάποιες παραχωρήσεις και να προσπαθεί να πείσει και τον Μακάριο για μία τέτοια λύση.³⁶⁰

Ξεκάθαρα απορριπτική ήταν η στάση της εφημερίδας της Δεξιάς, *Καθημερινής*. Η εν γένει τοποθέτησή της συμβάδισε με την επίκριση για τον Έλληνα πρωθυπουργό ο οποίος προσπαθούσε εντατικά να επιτύχει λύση που θα έφερε τον τίτλο της Ένωσης, ακόμα και εάν οι όροι της θα νόθευαν σημαντικά την εκπλήρωση του εθνικού πόθου. Στα σχετικά με τις ιδέες Άτσεσον κείμενα, η εφημερίδα παρέθετε συγκεκριμένα επιχειρήματα τόσο για το θέμα της εγκατάστασης βάσης στην Κύπρο όσο και για τις λοιπές πτυχές της προτεινόμενης λύσης. Ήδη από τα τέλη Ιουλίου, σε μία περίοδο κατά την οποία είχε κάνει την εμφάνιση του στον Τύπο το περιεχόμενο του λεγόμενου Α' Σχεδίου, η εφημερίδα διερωτάτο πώς ήταν δυνατό ο Acheson³⁶¹ να είχε καταθέσει τέτοιες προτάσεις. Μήπως είχε πάρει τοις μετρητοίς εκείνα τα οποία ο Παπανδρέου -σύμφωνα με τον βρετανικό Τύπο- είχε διαμηνύσει κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στο Λονδίνο; Ότι δηλαδή ήταν έτοιμος να αποδεχτεί «συμβιβαστικήν

³⁵⁹ Το *Βήμα*, 9.8.1964, σ. 1.

³⁶⁰ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η Ελλάδα παρουσιάστηκε έτοιμη να αποδεχθεί την εκμίσθωση βάσης στην Τουρκία για διάστημα όχι μεγαλύτερο των 30 ετών. Βλ. σχετικά Το *Βήμα*, 15.8.1964, σσ. 1 και 8. Σε άλλη περίπτωση η χώρα εμφανίστηκε να συζητεί την παραχώρηση περιορισμένης εδαφικά (38-77 τετραγωνικά μίλια) βάσης στο ΝΑΤΟ ή τις ΗΠΑ, για 20 ή 30 χρόνια. Βλ. Το *Βήμα*, 22.8.1964, σσ. 1 και 5. Πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι εξαιρετικά δύσκολο θα ήταν να πεισθεί (και) η ίδια η ελληνική κοινή γνώμη. Ο πρωθυπουργός, όλο το προηγούμενο διάστημα, είχε καλλιεργήσει μεγάλες προσδοκίες. Δεν ήταν μόνο η εικόνα του «ανένδοτου» κατά την επίσκεψη στην Ουάσινγκτον. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι έναν περίπου μήνα προηγουμένως, επιχειρηματολογούσε δημόσια, λέγοντας χαρακτηριστικά: «Η Τουρκία ουδέν δίδει. Διαιτί να λάβη;». Βλ. Το *Βήμα*, 19.7.1964, σσ. 1 και 8.

³⁶¹ Αξίζει να επισημάνουμε ότι η *Καθημερινή* είχε ήδη από τις 3 Ιουλίου εκφραστεί αρνητικά για το πρόσωπο του Acheson. Σχολιάζοντας το ενδεχόμενο του διορισμού του ως βοηθού μεσολαβητή του Tuomioja, εξέφρασε την ελπίδα οι σχετικές πληροφορίες να μην επιβεβαιώνονταν. Πρώτο γιατί λόγω κύρους θα μπορούσε να επιβληθεί στον διπλωμάτη του ΟΗΕ και δεύτερο γιατί είχε «αγγλική αγωγή, φιλοτουρκικές διαθέσεις» και ήταν εξαρτημένος από τις ΗΠΑ οι οποίες στήριζαν τις τουρκικές θέσεις. Βλ. σχετικά Η *Καθημερινή*, 3.7.1964, σ. 1.

λύσιν αρκεί αυτή να ανέφερε την σακχαρόπηκτον λέξιν «Ένωσις»»;³⁶² Στα μέσα του επόμενου μήνα η *Καθημερινή* τόνιζε ότι η ουσία της Ένωσης θα κρινόταν από τον χρόνο στον οποίο θα γινόταν, τον τρόπο αλλά και τους όποιους περιορισμούς επί της ελληνικής κυριαρχίας στη μεγαλόνησο. Παράλληλα επαναδιατύπωνε τον φόβο της για μία διευθέτηση χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο η οποία απλώς θα εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις του πρωθυπουργού: να αποσπάσει τα χειροκροτήματα ως ο άνθρωπος που θα είχε επιτύχει την Ένωση, αλλά και να πάει σε εκλογές προκειμένου «ν' απαλλαγή των αντιπάλων του υιού του».³⁶³ Οι πληροφορίες του ξένου Τύπου ανέφεραν ότι οι Τούρκοι αποδέχονταν την Ένωση έναντι της παραχώρησης ελληνικού νησιού, της εγκατάστασης βάσης του NATO και της παροχής εγγυήσεων για τη μειονότητα.³⁶⁴ Αλλά ήταν δυνατό να υπάρξει ελληνική κυβέρνηση η οποία θα δεχόταν να παραχωρήσει ελληνικό έδαφος; Ακόμα και εάν επρόκειτο για το Καστελόριζο. Και η βάση του NATO σε τι θα βοηθούσε; Με την Ένωση, ολόκληρη η Κύπρος θα ήταν περιοχή της Συμμαχίας. Εάν με τον όρο «βάση του NATO» εννοούσαν βάση της Τουρκίας, τότε κανείς δεν θα μπορούσε να εγγραφεί ότι δεν θα χρησιμοποιούνταν, κάποτε στο μέλλον, σε βάρος της Ελλάδας.³⁶⁵

Ο σχολιασμός δεν έλειψε από την *Καθημερινή* ούτε κατά τις κρίσιμες ημέρες της κορύφωσης της διαπραγμάτευσης. Στις 21 του μήνα, αναφερόμενη σε πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες η Τουρκία αξίωνε την παραχώρηση ελληνικού νησιού, κυρίαρχης βάσης στην Κύπρο 100 τετραγωνικών χιλιομέτρων και αυτόνομης διοίκησης σε περιοχές με πυκνό τουρκικό πληθυσμό, τόνιζε ότι αυτές οι απαιτήσεις οδηγούσαν σε συγκυριαρχία και θα διευκόλυναν μία μελλοντική τουρκική επίθεση. Ως προς το θέμα της ασφάλειας, εναλλακτικά της αποστρατιωτικοποίησης, αυτό το οποίο θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό, κατά την άποψη της εφημερίδας, ήταν η μετατροπή των υφιστάμενων βρετανικών βάσεων σε νατοϊκές (υπό τη σαφή διευκρίνισή όμως ότι θα επρόκειτο για ελληνικό έδαφος).³⁶⁶ Ο Παπανδρέου, πάντως,

³⁶² *Η Καθημερινή*, 31.7.1964, σ. 1.

³⁶³ *Η Καθημερινή*, 14.8.1964, σ. 1· Για τις αδυναμίες της Ένωσης Κέντρου και τα ζητήματα της εσωκομματικής κυριαρχίας και της διαδοχής του Γεωργίου Παπανδρέου βλ. Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Η ελληνική πολιτική ζωή: Εικοστός αιώνας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1997, σσ. 188 – 194.

³⁶⁴ *Η Καθημερινή*, 15.8.1964, σ. 1.

³⁶⁵ Στο ίδιο.

³⁶⁶ *Η Καθημερινή*, 21.8.1964, σ. 1· Σε άλλη περίπτωση, η εφημερίδα χαρακτήρισε «ανόητη» την ιδέα δημιουργίας βάσης του NATO την οποία φερόταν η ελληνική κυβέρνηση να προτείνει. Γιατί εάν επρόκειτο περί «πολυεθνικής» βάσης -η έννοια αντιπαραβάλλεται με την «εθνική» βάση-, τότε καμία άλλη χώρα πλην της Τουρκίας δεν θα επιδείκνυε ενδιαφέρον για την επάνδρωσή της. Και σε τέτοιες

δεν είχε το δικαίωμα να «παίξει» με την ιερή λέξη της Ένωσης. Το νόημα της δεν θα ήταν αληθινό εάν παραχωρούνταν κυριαρχικά δικαιώματα στην Τουρκία έστω και σε μία σπιθαμή κυπριακού εδάφους.³⁶⁷ Πέραν τούτου, τυχόν αποδοχή τουρκικών καντονιών ή έστω Τούρκου συμβούλου παρά τω Γενικό Διοικητή της ενσωματωμένης στην Ελλάδα Κύπρου θα σήμαινε ότι οι Τούρκοι θα αποκτούσαν το δικαίωμα να αναμειγνύονται στις υποθέσεις του ελληνικού κράτους.³⁶⁸

Απόλυτη άρνηση στα σχέδια Άτσεσον αντέταξε βέβαια και η *Αυγή*. Η εφημερίδα από την πρώτη στιγμή διαμήνυσε τη διαφωνία της με την αποστολή προσώπου από τις ΗΠΑ ως βοηθού του Tuomioja.³⁶⁹ Σχολιάζοντας τα δεδομένα στα τέλη Ιουλίου, επισήμαινε ότι ούτε και βάσεις του NATO θα μπορούσαν να γίνουν δεκτές γιατί θα ισοδυναμούσαν με «συγκεκριμένη κατοχή». Ο κυπριακός λαός συνειδητοποιούσε τους κινδύνους και για την Κύπρο και για τα «φιλικά» αραβικά κράτη και κατά συνέπεια για την ίδια την ειρήνη. Επιπλέον η εγκατάσταση βάσεων ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τις διεθνείς εξελίξεις. Το αντιιμπεριαλιστικό κίνημα των λαών οδηγούσε στη διάλυση των ήδη υφισταμένων.³⁷⁰ Στις 23 Αυγούστου, σε πρωτοσέλιδο άρθρο της με τίτλο «Η παγίδα», η *Αυγή* σημείωνε πως ήταν σαφές ότι η κυβέρνηση αποδεχόταν λύση με βάση το Σχέδιο Άτσεσον. Επρόκειτο για λύση ψευδεπίγραφη η οποία προνοούσε την απόδοση εδάφους στην Τουρκία για μόνιμη στρατιωτική παρουσία και την παραχώρηση ευρύτατης αυτονομίας. Το αποτέλεσμα θα ήταν ένα «κράτος εν κράτει» το οποίο θα ήταν έτοιμο να μετατρέψει την ένοπλη αυτονομία σε επίσημη διχοτόμηση. Η βάση -χωροφύλακας των αγγλοαμερικανικών εταιρειών πετρελαίου στη Μέση Ανατολή- θα στρεφόταν και εναντίον των Αράβων. Για την ίδια την Ελλάδα αυτό θα σήμαινε εμπλοκή «σε κάθε περιπέτεια τύπου Σουέζ» και απομόνωση από τις αραβικές χώρες και τον Τρίτο Κόσμο, τα μοναδικά πεδία στα οποία η χώρα θα μπορούσε να «αναπνεύσει» διπλωματικά και οικονομικά. Επιπρόσθετα, η στάθμευση στρατευμάτων για λόγους ασφαλείας της μειονότητας θα

περιπτώσεις στις στρατιωτικές δυνάμεις παραχωρούνταν κυριαρχικής φύσης δικαιώματα: επί των αεροδρομίων, των λιμανιών, των οδών κ.ά.. Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 25.8.1964, σ. 1.

³⁶⁷ *Η Καθημερινή*, 23.8.1964, σ. 1.

³⁶⁸ *Η Καθημερινή*, 25.8.1964, σ. 1. Στο ίδιο σχόλιο, ως πρόσθετα επιχειρήματα εναντίον της δημιουργίας τουρκικής βάσης, παρουσιάζονταν όχι μόνο η γειτνίαση της Κύπρου με την Τουρκία αλλά και το ενδεχόμενο της μετατροπής της νήσου σε «στόχο», κατά τη διάρκεια μίας πιθανής σύγκρουσης των Τούρκων με κάποιο από τα γειτονικά αραβικά κράτη. Η πρωτοσέλιδη στήλη της εφημερίδας έδειχνε αρνητική ακόμη και στο ενδεχόμενο εκμίσθωσης βάσης γιατί «μία περιοχή μισθωμένη διά πενήντα ή τριάντα έτη είναι είς την ουσίαν της εδαφική παραχώρησης». Βλ. *Η Καθημερινή*, 1.9.1964, σ. 1.

³⁶⁹ *Η Αυγή*, 1.7.1964, σ. 1.

³⁷⁰ *Η Αυγή*, 28.7.1964, σ. 1.

δημιουργούσε επικίνδυνο προηγούμενο. Τι θα γινόταν με τη Ρόδο και τη Θράκη; Η *Αυγή* διερωτάτο ακόμη με ποιο τρόπο η κυβέρνηση θα «πολεμούσε» την ομόφωνη αντίθεση των Κυπρίων.³⁷¹

Οι σχέσεις Αθηνών – Λευκωσίας: Πλήρης σύμπνοια ή σαφής διαφωνία με εμφανείς επιπτώσεις;

Η επικοινωνία και ο συντονισμός ανάμεσα στην κυπριακή και την ελληνική κυβέρνηση αποτέλεσε μία από τις πτυχές του Κυπριακού οι οποίες απασχόλησαν αδιάλειπτα τον Τύπο από τις απαρχές της νέας κρίσης. Η διάσταση αυτή αποτυπώθηκε εντονότερα στην ειδησεογραφία και στον συναφή σχολιασμό από τα τέλη Ιουλίου και καθ' όλη τη διάρκεια του Αυγούστου, σε μία περίοδο κλιμακούμενης έντασης σε όλα τα επίπεδα. Πρώτο σημαντικό γεγονός υπήρξε το ταξίδι του αρχιεπισκόπου Μακαρίου στην ελληνική πρωτεύουσα, στα τέλη Ιουλίου. Για τον κεντρικό Τύπο οι συζητήσεις οι οποίες είχαν γίνει και οι αποφάσεις οι οποίες είχαν ληφθεί, επιβεβαίωναν την ταύτιση των απόψεων Αθηνών – Λευκωσίας. Σε σχόλιο-αποτίμηση το *Βήμα* χαρακτήρισε «καρποφόρο» το ταξίδι του Κύπριου προέδρου καθώς είχε επιτρέψει να διαπιστωθεί η κοινή επιμονή των δύο πλευρών στον αμετακίνητο σκοπό της αδέσμευτης ανεξαρτησίας και της αυτοδιάθεσης.³⁷² Η ίδια εικόνα έβγαине και από την *Ελευθερία* εκείνων των ημερών. Η στρατηγική στο Κυπριακό απαιτούσε, όμως, προσοχή διότι οι «εχθροί της κυπριακής υπόθεσης» караδοκούσαν για να επιτύχουν έστω και ένα μικρό ρήγμα στον συντονισμό των δύο κυβερνήσεων.³⁷³ Η απόφαση για προσφυγή στη Γενική Συνέλευση επιβεβαίωνε πλήρως τη συνέπεια της ελληνικής γραμμής και διέψευδε τις κακόβουλες ερμηνείες

³⁷¹ *Η Αυγή*, 23.8.1964, σσ. 1 και 11· Μία μόλις ημέρα προηγουμένως, η εφημερίδα είχε συνδέσει την «επιβολή» του Σχεδίου Άτσεσον με το ταξίδι του Πέτρου Γαρουφαλιά στην Κύπρο. Βλ. σχετικά *Η Αυγή*, 22.8.1964, σσ. 1 και 6· Ήδη από τις 15 του Αυγούστου η ΕΔΑ, με ανακοίνωσή της, καλούσε την κυβέρνηση να μην παρασυρθεί από την προσπάθεια των «ιμπεριαλιστών» και των «ντόπιων πρακτόρων» να την εξαναγκάσουν σε αποδοχή συμπεφωνημένης λύσης. Βλ. *Η Αυγή*, 15.8.1964, σσ. 1 και 11.

³⁷² *Το Βήμα*, 31.7.1964, σ. 1· Στο μέσο, πάντως, των συνομιλιών η εφημερίδα, σε σχετικό της θέμα, έγραφε ότι υπήρχε διαφορά ανάμεσα στις δύο πλευρές ως προς τον χρόνο κατά τον οποίο θα έπρεπε να κατατεθεί προσφυγή στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. Η Ελλάδα επιθυμούσε εξάντληση του περιθωρίου για «συμπεφωνημένη λύση» ενώ ο Μακάριος προεξοφλούσε την αποτυχία της «Γενεύης». Η διχογνωμία αυτή παρουσιαζόταν ως άνευ ιδιαίτερης σημασίας ενώ στο σχετικό θέμα της επόμενης ημέρας -μετά την έκδοση του κοινού ανακοινωθέντος- γινόταν λόγος για «πλήρη ομοφωνία». Βλ. σχετικά *Το Βήμα*, 29.7.1964, σσ. 1 και 5 και *Το Βήμα*, 30.7.1964, σσ. 1 και 5.

³⁷³ *Ελευθερία*, 28.7.1964, σ. 1.

του Τύπου της ΕΡΕ.³⁷⁴ Η ειδησεογραφία της *Αυγής*, από την άλλη, αμφισβήτησε τη στάση του Παπανδρέου και των υπουργών του. Η τακτική τους να «εξωραΐζουν», αντί να καταγγείλουν, «την ανθελληνική δραστηριότητα των Αγγλοαμερικανών» και να εμπλέκονται σε συζητήσεις μαζί τους αποτελούσε, σύμφωνα με την εφημερίδα, ένα από τα σημεία διαφωνίας με τους Κυπρίους.³⁷⁵

Η *Καθημερινή*, σχολιάζοντας τη συνέντευξη Τύπου του Μακαρίου μετά το τέλος των συνομιλιών, κατέληγε στην εκτίμηση ότι το Σχέδιο Άτσεσον είχε φτάσει στην ελληνική πρωτεύουσα πριν από τη άφιξη του αρχιεπισκόπου και είχε απορριφθεί μετά από αυτήν. Δεν ήταν τυχαίες οι πληροφορίες του βρετανικού Τύπου ότι ο Παπανδρέου είχε προτείνει -σε ταξίδι του στο Λονδίνο- μία παρόμοια διευθέτηση ούτε και οι αναφορές στον φιλοκυβερνητικό Τύπο ότι υπήρχε διαφωνία ως προς τη σκοπιμότητα της συνέχισης των συζητήσεων στη Γενεύη και το ζήτημα της προσφυγής στον ΟΗΕ. Ήταν βεβαιότερο από κάθε άλλη φορά ότι ο Μακάριος έδινε τις κατευθύνσεις, παρά τις ελπίδες της κυβέρνησης ότι θα ήταν δυνατό να παραμερισθεί ο Κύπριος ηγέτης και να παρουσιαστεί ένας συμβιβασμός ως βελτίωση της «Ζυρίχης».³⁷⁶ Τις επόμενες ημέρες η εφημερίδα, σε νέα σχόλιά της, επέκρινε την ανειλικρίνεια του Παπανδρέου η οποία όχι μόνο δεν διευκόλυνε τη σχέση Αθηνών – Λευκωσίας αλλά αντίθετα δημιουργούσε τη διχοστασία.³⁷⁷ Η λύση την οποία επεδίωκε ο Μακάριος ήταν λόγω και ουσία «ανένδοτος», με βάση την αυτοδιάθεση· ενώ η λύση την οποία αναζητούσε ο Έλληνας πρωθυπουργός ήταν στα λόγια ανένδοτη αλλά στην πράξη ενδοτική και συμβιβαστική. Εάν ο Παπανδρέου διαφωνούσε με την επιλογή της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, όφειλε με

³⁷⁴ *Ελευθερία*, 29.7.1964, σ. 1· Το κοινό ανακοινωθέν -το οποίο δημοσιεύτηκε στον Τύπο στις 30 Ιουλίου- τόνιζε την επιμονή στο πλαίσιο του ΟΗΕ και στον στόχο της αδέσμευτης ανεξαρτησίας, αλλά δεν έκανε σαφή αναφορά σε προσφυγή. Παρά ταύτα για την *Ελευθερία* η ουσία των συζητηθέντων στην Αθήνα συνοψιζόταν στην οριστική απόφαση «διά την προσφυγήν». Βλ. *Ελευθερία*, 30.7.1964, σ. 1 και 7· Η εφημερίδα κατηγόρησε και τις επόμενες ημέρες τον δεξιό Τύπο για σκόπιμη προσπάθεια διαμόρφωσης μίας εικόνας διάστασης ανάμεσα στην Αθήνα και τη Λευκωσία. Βλ. σχετικά *Ελευθερία*, 5.8.1964, σ. 1 και *Ελευθερία*, 7.8.1964, σ. 1.

³⁷⁵ *Η Αυγή*, 31.7.1964, σσ. 1 και 5.

³⁷⁶ *Η Καθημερινή*, 31.7.1964, σ. 1· Η εφημερίδα, σε όλα τα σχετικά της θέματα από τις 28 έως και τις 31 Ιουλίου, αναφερόταν σε διαφωνίες Μακαρίου – ελληνικής κυβέρνησης. Το κοινό ανακοινωθέν ήταν, κατά την άποψή της, αόριστο. Η μία πλευρά φαινόταν να προσβλέπει στη στήριξη των αδέσμευτων κρατών και η άλλη να προσανατολίζεται σε μία χειρονομία καλής θέλησης προς τους Δυτικούς (πρόταση εγκατάστασης βάσης του ΝΑΤΟ). Η ελληνική κυβέρνηση παρουσιαζόταν να δυσφορεί για τις δηλώσεις του Μακαρίου και τις αναφορές του περί «αυτόκλητων μεσολαβητών». Βλ. ενδεικτικά *Η Καθημερινή*, 30.7.1964, σσ. 1 και 7 και *Η Καθημερινή*, 31.7.1964, σσ. 1 και 7.

³⁷⁷ *Η Καθημερινή*, 6.8.1964, σ. 1.

γενναιότητα, ήθος και σαφήνεια να το πει. Θα ήταν τουλάχιστον σεβαστός, ίσως και πιστευτός. Με τη στάση που τηρούσε, δεν συνέβαινε τίποτα από τα δύο.³⁷⁸

Τη σχέση ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις, όπως είναι καλά γνωστό, ταρακούνησαν σημαντικά τα γεγονότα στο στρατιωτικό πεδίο. Σχετικές αναφορές έχουν ήδη γίνει σε προηγούμενο υποκεφάλαιο. Ας σημειωθεί εδώ συμπληρωματικά ότι εκείνες τις ημέρες η *Καθημερινή* έκανε ξεκάθαρα λόγο για τάσεις απαλλαγής από τον Μακάριο εντός της κυβέρνησης.³⁷⁹ Η εφημερίδα σε δύο περιπτώσεις -λίγο πριν από την έκρηξη της σύγκρουσης στη Μανσούρα και μετά από αυτή- είχε αφήσει με σχόλιά της να εννοηθεί ότι η κλήση του Γρίβα (5 Αυγούστου) στην Αθήνα στόχευε τον προσεταιρισμό του στρατηγού, πιθανότατα σε βάρος της κυπριακής κυβέρνησης.³⁸⁰ Η απόρριψη των προτάσεων του Acheson, στις 22 Αυγούστου, αποτέλεσε ένα ακόμη σημαντικό γεγονός. Η *Καθημερινή*, με πρωτοσέλιδο άρθρο της την επόμενη ημέρα («Ρυμουλκούμεθα»), επιχειρούσε να ψηλαφίσει τα νέα δεδομένα, αγγίζοντας ευθέως το καυτό ζήτημα της σχέσης Αθηνών – Λευκωσίας. Όπως έγραφε χαρακτηριστικά, η λύση του Κυπριακού θα ήταν δυνατή μόνο κατόπιν συγκατάθεσης του Μακαρίου. Η ισχύς του αρχιεπισκόπου στο νησί εξηγούσε την εικόνα της ελληνικής κυβέρνησης η οποία φαινόταν ότι άλλα ήθελε και άλλα έκανε. Η σημαντικότερη διαφωνία είχε να κάνει με την πρόθεση της κυπριακής ηγεσίας να συνεργαστεί με την ΕΣΣΔ. Σε μία τέτοια περίπτωση ελλόχευε ο κίνδυνος να βρισκόταν η Ελλάδα ενώπιον του ενδεχομένου να συμπολεμήσει στην Κύπρο με τον μεγάλο αντίπαλο του ΝΑΤΟ. Η λεπτή θέση στην οποία βρισκόταν η κυβέρνηση ήταν κατανοητή για την *Καθημερινή*. Οι ευθύνες, όμως, ήταν αποκλειστικά δικές της. Γιατί εάν δεν είχε πολιτευτεί με τη λογική του «ανένδοτου» έναντι των ξένων και είχε αποδεχθεί διμερείς ή τριμερείς διαπραγματεύσεις, τα πράγματα θα μπορούσαν να ήταν διαφορετικά. Η κατάσταση διαμορφωνόταν, πλέον, κατά τρόπο ο οποίος την υποχρέωνε να αντιμετωπίζει το Κυπριακό όχι ως διαπραγματευτής αλλά ως

³⁷⁸ *Η Καθημερινή*, 7.8.1964, σ. 1.

³⁷⁹ *Η Καθημερινή*, 14.8.1964, σ. 1· Ως προς τη στάση των υπόλοιπων εφημερίδων, υπενθυμίζεται απλώς ότι τα κεντρώα έντυπα σε γενικές γραμμές επιχείρησαν να υποβαθμίσουν τις εξόφθαλμες διαφωνίες των δύο πλευρών -με προσεγμένες αναφορές και στην ανάγκη προσήλωσης στο «εθνικό κέντρο»- ενώ η *Αυγή* επέκρινε την κυβέρνηση για αδράνεια και για ελλιπή υποστήριξη προς τους Κυπρίους.

³⁸⁰ *Η Καθημερινή*, 6.8.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 11.8.1964, σ. 1· Στις σχετικές συζητήσεις ο Γρίβας εξέφρασε τη διαφωνία του με τις προτάσεις Acheson, αποδεχόμενος ως ύστατη υποχώρηση την εκμίσθωση στρατιωτικής βάσης (40 τετραγωνικά χιλιόμετρα) στην Τουρκία για 40 χρόνια, στην περιοχή του Κάβο Γκρέκο στο νοτιοανατολικό τμήμα της Κύπρου. Βλ. Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σσ. 221 – 222.

ρυμουλκούμενος.³⁸¹ Το «αδιέξοδο», πάντως, δεν ήταν δυνατό να φορτωθεί στον Μακάριο ο οποίος άλλωστε είχε ξεκαθαρίσει ότι δεν θα αποδεχόταν λύση η οποία στο όνομα της Ένωσης θα οδηγούσε σε κάτι χειρότερο και από την ίδια τη διχοτόμηση, στη δημιουργία, δηλαδή, τουρκικού κράτους μέσα στο ελληνικό. Η ευθύνη άνηκε σε εκείνους οι οποίοι είχαν ξεκινήσει τη διαπραγμάτευση ενός τέτοιου σχεδίου.³⁸²

Η επίσκεψη του Κύπριου προέδρου στην Αθήνα, στα τέλη Αυγούστου, έδωσε νέα "τροφή" στις εφημερίδες για σχόλια και εκτιμήσεις. Εξαίρεση αποτέλεσαν τα κεντρώα έντυπα τα οποία περιορίστηκαν στο καθαρά ειδησεογραφικό κομμάτι, γράφοντας -για άλλη μία φορά- για πλήρη σύμπνοια και ενότητα των δύο κυβερνήσεων.³⁸³ Η *Καθημερινή*, με πρωτοσέλιδη τοποθέτησή της («Η πρώτη ευθύνη»), διατύπωσε ξεκάθαρα την άποψη ότι από τη στιγμή που η Ελλάδα είχε συμφωνήσει να αναλάβει τόσο «βαριές» υποχρεώσεις (άμεση υπεράσπιση του κυπριακού εδάφους κλπ), εύλογο θα ήταν η εξωτερική πολιτική της Κύπρου να μην ρυθμίζεται αυτοβούλως και ανεξάρτητα της ελληνικής πολιτικής. Ορισμένες πράξεις ή παραλείψεις θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε αρνητικές συνέπειες. Όπως είχαν διαμορφωθεί τα πράγματα, την πρώτη και κύρια ευθύνη έφερε η Αθήνα.³⁸⁴ Η *Αυγή*, από την πλευρά της, παρουσίαστηκε επιφυλακτική παρά τις κοινές αποφάσεις Ελλάδας – Κύπρου. Το έντυπο της ΕΔΑ κατέγραφε με ανησυχία πληροφορίες από τη μεριά της κυβέρνησης οι οποίες, ανάμεσα σε άλλα, αναφέρονταν σε ματαίωση επίσκεψης κυπριακής αντιπροσωπείας στη Μόσχα και σταδιακή ανακήρυξη της Ένωσης με άγνωστα ανταλλάγματα.³⁸⁵ Δύο ημέρες αργότερα, πάντως, η εφημερίδα σημείωνε ότι, με την επαναφορά του στόχου της αδέσμευτης ανεξαρτησίας και της

³⁸¹ *Η Καθημερινή*, 23.8.1964, σ. 1. Αξιοσημείωτο από το φύλλο της ίδιας ημέρας είναι και ένα καυστικά χιουμοριστικό σχόλιο σχετικά με δηλώσεις του αρχιεπισκόπου Μακαρίου περί ταυτότητας απόψεων των δύο κυβερνήσεων. Η πρωτοσέλιδη στήλη της εφημερίδας διαπίστωνε ότι από τη στιγμή που «χειλήν ιερέως δεν ψεύδονται», τότε σίγουρα ο Κύπριος πρόεδρος θα έπρεπε να διέθετε μεγάλα αποθέματα χιούμορ.

³⁸² *Η Καθημερινή*, 25.8.1964, σ. 1.

³⁸³ *Το Βήμα*, 25.8.1964, σσ. 1 και 5· *Το Βήμα*, 26.8.1964, σσ. 1 και 5· *Ελευθερία*, 25.8.1964, σσ. 1 και 7· *Ελευθερία*, 26.8.1964, σσ. 1 και 7. Λίγες ημέρες νωρίτερα, το *Βήμα* είχε χαρακτηρίσει αντιφατικές τις εκ δεξιών επικρίσεις. Δεν ήταν δυνατό η κυβέρνηση να κατηγορείται για εγκατάλειψη της Κύπρου (κατά τους τουρκικούς βομβαρδισμούς) και ταυτόχρονα να παρουσιάζεται ως «δεσμία της Λευκωσίας». Βλ. *Το Βήμα*, 19.8.1964, σ. 1.

³⁸⁴ *Η Καθημερινή*, 30.8.1964, σ. 1. Στις 26 Αυγούστου τα συμφωνηθέντα ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις είχαν καταγραφεί, ειδησεογραφικά, ως νέα ευθυγράμμιση «προς την πολιτικήν της Λευκωσίας». Βλ. *Η Καθημερινή*, 26.8.1964, σ. 1.

³⁸⁵ *Η Αυγή*, 26.8.1964, σσ. 1 και 5.

αυτοδιάθεσης, η γραμμή της εξωτερικής πολιτικής εμφανιζόταν «αρκετά σταθερότερη και καθαρότερη».³⁸⁶

³⁸⁶ *Η Αυγή*, 30.8.1964, σσ. 1 και 11.

**Κεφάλαιο Πέμπτο: Το Κυπριακό στην επόμενη μέρα: Τα προβλήματα που
παρέμεναν και η διαφαινόμενη αλλαγή σελίδας.**

Η αποτυχία εξεύρεσης λύσης του Κυπριακού, κατά τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο, σφράγισε ανεξίτηλα και την αμέσως επόμενη μέρα. Παρά τη θεωρητική συμφωνία των ηγεσιών Ελλάδας και Κύπρου για την ακολουθητέα πορεία, ήδη από τις αρχές Σεπτεμβρίου τα σημάδια ήταν σαφώς αρνητικά. Ο Πέτρος Γαρουφαλιάς, σε νέα επίσκεψή του στη Λευκωσία την 1^η Σεπτεμβρίου, παρέδωσε στον Μακάριο επιστολή του Γεωργίου Παπανδρέου με την οποία ο Έλληνας πρωθυπουργός εξέφραζε σφοδρά παράπονα για κυπριακές μονομερείς ενέργειες οι οποίες απειλούσαν να σύρουν την Ελλάδα σε πόλεμο. Μετά τη Μανσούρα, ένα καινούργιο θέμα είχε προκύψει λόγω της αντίθεσης του Κύπριου προέδρου στο αίτημα της Τουρκίας να προχωρήσει στην αντικατάσταση ενός τμήματος της ΤΟΥΡΔΥΚ.³⁸⁷ Εξ αφορμής μίας νέας απειλούμενης κρίσης ο πρωθυπουργός έθετε εκ νέου το ζήτημα του προβαδίσματος των Αθηνών, επισημαίνοντας χαρακτηριστικά ότι σε περίπτωση διαφωνίας των δύο πλευρών, ο καθένας θα αναλάμβανε τις ευθύνες του.³⁸⁸

Ήδη από τα τέλη Αυγούστου τα γεγονότα έδειχναν ότι η κυπριακή ηγεσία δεν ήταν διατεθειμένη να αποδεχτεί έναν δευτερεύοντα ρόλο, περιοριζόμενη στην εξ Αθηνών καθοδήγηση. Τις ημέρες εκείνες ο Μακάριος είχε επισκεφτεί τον Αιγύπτιο πρόεδρο Gamal Abdel Nasser, ζητώντας τού αμυντική βοήθεια αλλά και εν γένει υποστήριξη στον αγώνα της Κύπρου. Ο τελευταίος φέρεται να υποσχέθηκε την αποστολή οπλισμού και την παραχώρηση διευκολύνσεων για τη μεταφορά σοβιετικού πολεμικού υλικού.³⁸⁹ Η κυπριακή κυβέρνηση είχε αποφασίσει να προχωρήσει δυναμικά προς την κατεύθυνση μίας πιο στενής επαφής με την ΕΣΣΔ. Διπλωματική αποστολή της Δημοκρατίας έφτασε στη Μόσχα για επαφές γύρω στις 11 Σεπτεμβρίου. Στα τέλη του μήνα υπογράφηκε από τον υπουργό Εξωτερικών Σπύρο Κυπριανού συμφωνία με βάση την οποία η Εθνική Φρουρά εξοπλίστηκε σε σημαντικό βαθμό.³⁹⁰ Η κυπροσοβιετική προσέγγιση χωρίς αμφιβολία προκαλούσε

³⁸⁷ Υπενθυμίζεται ότι τη Συνθήκη Συμμαχίας, στη βάση της οποίας θεμελιωνόταν το τουρκικό αίτημα, η κυπριακή κυβέρνηση είχε καταγγείλει -μονομερώς- από τον Απρίλιο. Η ΤΟΥΡΔΥΚ, εν τω μεταξύ, συνέχιζε να βρίσκεται εκτός του στρατοπέδου της.

³⁸⁸ Η επιστολή στο Σ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959–1967)*, τομ. Β', ό.π., σσ. 323 – 324.

³⁸⁹ Ν. Κρανιδιώτης, ό.π., σσ. 260 – 261.

³⁹⁰ Η συμφωνία προέβλεπε, ανάμεσα σε άλλα, την προμήθεια τορπιλακάτων, πυροβόλων μεγάλου βεληνεκούς, αρμάτων μάχης αλλά και αντιαεροπορικών πυραύλων. Η άφιξη των τελευταίων

"πονοκεφάλους" στην Αθήνα η οποία προσπαθούσε να ισορροπεί ανάμεσα στον δικό της φιλοδυτικό προσανατολισμό και στην υποστήριξη μίας πολιτικής που εμφανώς λοξοκοιτούσε προς την άλλη πλευρά. Ο Παπανδρέου φαινόταν, πάντως, να αναγνωρίζει τη θέση της κυπριακής κυβέρνησης και επισήμως να παρέχει την υποστήριξή του. Σε δηλώσεις του σε ξένους δημοσιογράφους, στις 19 Σεπτεμβρίου, χαρακτήρισε την «πορείαν προς τήν Μόσχαν» ως «πορείαν χάριν της αμύνης». Ήταν νόμιμο και θεμιτό για την κυπριακή κυβέρνηση να αναζητεί ενίσχυση της άμυνάς της. Οι δρόμοι της Ελλάδας με την μεγαλόνησο θα χώριζαν μόνο εάν η δεύτερη αποφάσιζε να ενταχθεί στον Ανατολικό Συνασπισμό.³⁹¹

Στο μεταξύ όλο αυτό το διάστημα οι σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία θα συνέχιζαν να βρίσκονται σε τεντωμένο σχοινί. Στα τέλη Αυγούστου και στις αρχές Σεπτεμβρίου είχαν σημειωθεί ανθελληνικά επεισόδια στη γείτονα χώρα ενώ ο İnönü από το βήμα της Βουλής δεν είχε διστάσει να επαναλάβει τις απειλές εναντίον της Κύπρου.³⁹² Την ίδια περίοδο, οι Αμερικανοί, από τη πλευρά τους, έδειχναν να μην πιστεύουν στην προοπτική νέων συνομιλιών για την επίτευξη συμπεφωνημένης λύσης. Η σκέψη του Acheson, στις 8 του μήνα, για «οργανωμένη επέμβαση» -με κατάληψη της Καρπασίας από τους Τούρκους και ταυτόχρονη κήρυξη της Ένωσης από την Ελλάδα- δεν αποτέλεσε για τον Johnson ασφαλή επιλογή.³⁹³ Η κατάθεση προσφυγής της κυβέρνησης Μακαρίου στα Ηνωμένα Έθνη, το αμέσως επόμενο διάστημα, με σκοπό να συζητηθεί το Κυπριακό στη Γενική Συνέλευση, θα επισημοποιούσε την απομάκρυνση του ζητήματος από τις παραμέτρους της αμερικανικής μεσολάβησης και θα του έδιδε μία καινούργια διάσταση. Παράλληλα, τις επικείμενες διπλωματικές εξελίξεις θα επηρέαζαν τόσο η στροφή του αμερικανικού ενδιαφέροντος προς την αποκατάσταση των διμερών σχέσεων με την Τουρκία όσο και η νέα θέση της ΕΣΣΔ η οποία θα εξέφραζε την υποστήριξή της στη δημιουργία ομοσπονδιακού κράτους στην Κύπρο.³⁹⁴

ματαιώθηκε τελικά, τον Μάρτιο του 1965, κατόπιν αμερικανικών αντιδράσεων προς τη μεριά της ελληνικής κυβέρνησης. Βλ. σχετικά Γ. Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 136.

³⁹¹ *Ελευθερία*, 20.9.1964, σσ. 1 και 15· Ενδεικτικά από τον υπόλοιπο Τύπο βλ. *Η Αυγή*, 20.9.1964, σ. 12 και *Η Καθημερινή*, 20.9.1964, σσ. 1 και 5.

³⁹² Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 357.

³⁹³ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 163 – 167.

³⁹⁴ Α. Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964 – 68) και ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων», *ό.π.*, σσ. 282 – 283.

Αθήνα και Λευκωσία την επαύριον του Σχεδίου Ατσεσον: Κοινή πορεία ή (νέες) διαφορές;

Το καυτό ζήτημα του συντονισμού των κυβερνήσεων Ελλάδας και Κύπρου συνέχισε να απασχολεί τον Τύπο και κατά τον μήνα Σεπτέμβριο. Ιδιαίτερη έμφαση εξακολούθησε να αποδίδει σε αυτό η *Καθημερινή*, με την εν γένει τοποθέτησή της να μην παρουσιάζει διαφοροποίηση σε σχέση με το αμέσως προηγούμενο διάστημα. Στις 3 Σεπτεμβρίου η εφημερίδα διατύπωνε τον προβληματισμό της σε σχέση με τις πρόσφατες συμφωνίες Μακαρίου – Παπανδρέου. Πώς θα έπρεπε να ερμηνευθεί το ταξίδι του αρχιεπισκόπου στο Κάιρο από τη στιγμή που η Ελλάδα είχε δεσμευτεί -σε περίπτωση ανάγκης- να παράσχει στρατιωτική βοήθεια στην Κύπρο; Ποια ήταν η εξήγηση για τις πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες ο Σπύρος Κυπριανού θα μετέβαινε τελικά στη Μόσχα, τη στιγμή που λίγες ημέρες νωρίτερα είχε δημόσια ειπωθεί ότι δεν θα προχωρούσε η κυπροσοβιετική προσέγγιση;³⁹⁵ Είχε υπαναχωρήσει η Ελλάδα ή μήπως ο Μακάριος δεν εμπιστευόταν την Αθήνα;³⁹⁶ Μόλις την επόμενη ημέρα, στις 4 του μήνα, διέρρευσε στον Τύπο η είδηση σχετικά με την επιστολή του Παπανδρέου προς τον Κύπριο πρόεδρο.³⁹⁷ Σε σχόλιό της η *Καθημερινή* υποδείκνυε ότι το έργο μίας ελληνικής κυβέρνησης -από παλαιότερα- ήταν να δημιουργήσει στην Κύπρο την πεποίθηση ότι χειρίζεται το Κυπριακό με εθνική συνέπεια, για το κοινό συμφέρον και της Ελλάδας και της Κύπρου. Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου, όμως, άλλα έλεγε στους ξένους και άλλα στον Μακάριο, άλλα στο εξωτερικό και άλλα στο εσωτερικό. Με τις διακηρύξεις της περί «ανένδοτου» και περί «ελληνικής πολιτικής» είχε ωθήσει την κυπριακή ηγεσία σε ανένδοτη στάση και πολιτική «εκτός πλαισίων». Το στοιχείο το οποίο είχε οδηγήσει στη λήψη πρωτοβουλιών -έστω και επικίνδυνων- εκ μέρους της Κύπρου ήταν η διαπίστωση της ασυνέπειας της ελληνικής πλευράς.³⁹⁸

³⁹⁵ Τα δημοσιεύματα του Τύπου, την επομένη της συνάντησης Παπανδρέου – Μακαρίου, είχαν αναφερθεί σε ματαίωση της μετάβασης του Κυπριανού στη Μόσχα. Βλ. *Η Αυγή*, 26.8.1964, σ. 1· *Το Βήμα*, 26.8.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 26.8.1964, σ. 1.

³⁹⁶ *Η Καθημερινή*, 3.9.1964, σ. 1.

³⁹⁷ Οι δημοσιογραφικές πληροφορίες της *Καθημερινής* ήταν ορθές ως προς το ζήτημα της λήψης πρωτοβουλιών από τη Λευκωσία, το οποίο όντως έθιγε η επιστολή, όχι όμως ως προς άλλα σημεία (π.χ. ότι ο πρωθυπουργός είχε εκφράσει δυσαρέσκεια για την απόρριψη της παραχώρησης βάσης υπό εκμίσθηση ή για το «ανθελληνικό κλίμα» που είχε δημιουργηθεί στο νησί μετά από τους τουρκικούς βομβαρδισμούς). Βλ. *Η Καθημερινή*, 4.9.1964, σσ. 1 και 8.

³⁹⁸ *Ο.π.*, σ. 1.

Από τις κεντρώες εφημερίδες έλειψε η ευθεία τοποθέτηση επί του θέματος, χωρίς όμως να είναι ανύπαρκτος ο έμμεσος σχολιασμός. Στις 5 Σεπτεμβρίου τα *Σημειώματα* του *Βήματος* επισήμαιναν «την εσκεμμένα μεροληπτική ειδησεογραφία και τα υποβολιμαία σχόλια» του ξένου Τύπου -τουρκικού και αγγλοσαξονικού- τα οποία προανήγγελλαν αλλά και επεδίωκαν τη διάσπαση Αθηνών – Λευκωσίας. Το γεγονός αυτό ήταν, κατά την άποψη της εφημερίδας, αρκετό για να καταδείξει πόσο μεγάλες θα ήταν οι συμφορές σε μία ενδεχόμενη ρήξη. Εάν γινόταν αυτό κατανοητό, τότε και οι Έλληνες και οι ξένοι θα πείθονταν ότι δεν επρόκειτο να υπάρξει διάσταση.³⁹⁹ Η *Ελευθερία*, σε πρωτοσέλιδο άρθρο της για την «τελευταία κρίση» του Κυπριακού (με την έννοια ότι το ζήτημα βρισκόταν στο τελευταίο στάδιο πριν από τη λύση), έγραφε ανάμεσα σε άλλα πως καθήκον της Ελλάδας ήταν να κρατήσει ψηλά το φρόνημα και να αναλάβει τολμηρές πρωτοβουλίες στο διπλωματικό πεδίο. Χρειαζόταν, όμως, επίσης να μην υπήρχε η παραμικρή αμφιβολία ότι την ελληνική πολιτική όριζε η υπεύθυνη κυβέρνηση και ότι αυτή την πολιτική ήταν σε θέση να επιβάλει «προς πάσαν κατεύθυνσιν».⁴⁰⁰ Από τη μεριά της η *Αυγή*, κάνοντας λόγο για επάνοδο του φιλοκυβερνητικού Τύπου στην άποψη ότι η Αθήνα θα έπρεπε να έχει την πρωτοβουλία, σχολίαζε χαρακτηριστικά ότι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, η πρωτοβουλία θα έπρεπε να ήταν μοναδικά και αληθινά εθνική. Δεν θα ήταν αποδεκτό να προέρχεται ούτε από τις ΗΠΑ, ούτε από τη Μεγάλη Βρετανία ούτε βέβαια από την Τουρκία.⁴⁰¹

Η κατάθεση της προσφυγής της Κύπρου στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ αποτέλεσε το επόμενο σημαντικό γεγονός το οποίο, σύμφωνα με την *Καθημερινή*, αποτέλεσε σημείο διαφωνίας ανάμεσα σε Αθήνα και Λευκωσία. Η εφημερίδα της Δεξιάς επισήμαινε ότι τον Μακάριο χαρακτήριζε συνέπεια λόγων και έργων σε αντίθεση με τον Παπανδρέου, ο οποίος, ενώ είχε διαμηνύσει ότι θα υποστήριζε την προσφυγή, σε τηλεφωνική επικοινωνία του με τον Κύπριο ηγέτη προσπάθησε να την

³⁹⁹ *Το Βήμα*, 5.9.1964, σ. 1. Το ίδιο φύλλο φιλοξενούσε και ένα ενδιαφέρον άρθρο για το Κυπριακό, του πανεπιστημιακού Μιχαήλ Δένδια. Ο συγγραφέας, αναφερόμενος στο ζήτημα της πρωτοκαθεδρίας στις σχέσεις Αθηνών – Λευκωσίας, έγραφε χαρακτηριστικά πως η Κύπρος «οσονδήποτε και εάν είναι ελληνική, δεν είναι ακόμη Ελλάς, αλλά έχει ιδιήν της διεθνής οντότητα και φωνήν και δικαιώματα». Η Ελλάδα ως το «κύριον σώμα του έθνους» μπορούσε να καθοδηγεί και να παράσχει τη βοήθειά της, όπως άλλωστε έπρατε. Δεν μπορούσε, όμως, ούτε από νομική ούτε και από πραγματική άποψη, να εξαναγκάσει την Κύπρο να δεχτεί τη μία ή την άλλη λύση. Οι Κύπριοι είχαν κάθε δικαίωμα να αντισταχτούν σε λύσεις οι οποίες εμπεριέκλειαν νέους κινδύνους. Βλ. σχετικά Μιχαήλ Δένδιας, «Δεν υπάρχει παρά μία λύσις. Οι αστήρικτοι ισχυρισμοί και η προσταγή του δικαίου», *Το Βήμα*, 5.9.1964, σσ. 1 – 2.

⁴⁰⁰ *Ελευθερία*, 6.9.1964, σ. 1.

⁴⁰¹ *Η Αυγή*, 4.9.1964, σ. 1.

αποτρέψει. Για την *Καθημερινή* -η οποία στο πρόσφατο παρελθόν είχε αμφισβητήσει την αποτελεσματικότητα της Γενικής Συνέλευσης-, η σημασία της ενέργειας του αρχιεπισκόπου συνίστατο στο ότι δέσμευε πλέον την κυβέρνησή του να μην συναινέσει σε συμπεφωνημένη λύση (την οποία η Ελλάδα συνέχιζε να αναζητεί). Επιπρόσθετα, θα μπορούσε να λύσει τα χέρια της Τουρκίας και η γείτονα χώρα θα ήταν δυνατό να «αποπειραθί νά επιτύχη βιαίαν λύσιν του γορδίου δεσμού». ⁴⁰² Σε μία τέτοια περίπτωση ο Παπανδρέου θα αναγκαζόταν να εκδηλώσει τη συμπαράστασή του. Όλα αυτά καταδείκνυαν ότι η χώρα είχε χάσει την πρωτοβουλία και καθίστατο «μοιραίως αλληλέγγυος... προς τās συνεπείας της διπλωματικής δραστηριότητος της Λευκωσίας». ⁴⁰³ Αντίθετα με την *Καθημερινή*, ο κεντρώος και ο αριστερός Τύπος υποστήριξε ότι η προσφυγή έγινε κατόπιν ενημέρωσης του Παπανδρέου και χωρίς οποιαδήποτε διαφωνία. ⁴⁰⁴ Η *Ελευθερία* χαρακτήρισε ορθή ενέργεια την έγκαιρη κατάθεση της προσφυγής (το χρονικό περιθώριο ήταν έως και τις 10 Οκτωβρίου). Η άποψη ότι η ενδεδειγμένη οδός για την επίλυση του Κυπριακού βρισκόταν στον ΟΗΕ είχε εξαρχής χαραχθεί από την ελληνική κυβέρνηση, με τη σύμφωνο γνώμη του Μακαρίου. Οι ισχυρισμοί μερίδας του Τύπου της Δεξιάς περί διαφωνιών δεν ήταν παρά κωμικοί. ⁴⁰⁵

Κυβερνητική πολιτική και αντιπαραθέσεις του Τύπου: Ένα μοτίβο επαναλαμβανόμενο

Οι επικρίσεις για την κυβερνητική πολιτική αυτή την περίοδο, αναπαρήγαγαν σε μεγάλο βαθμό σημεία, ήδη, γνωστά. Η αντιπολιτευόμενη *Καθημερινή*, καταπιανόμενη με τον αντίκτυπο του Κυπριακού στο εσωτερικό της χώρας, κατηγορούσε τον Παπανδρέου για δημαγωγική διαχείριση, η οποία συν τοις άλλοις ικανοποιούσε και ένα αριστερό ακροατήριο. ⁴⁰⁶ Οι σκοπιμότητες αυτές δεν ήταν άσχετες με μία γενικότερη τακτική διπροσωπίας που χαρακτήριζε την κυβέρνηση. Η περίπτωση της προσέγγισης Κύπρου – ΕΣΣΔ ήταν ενδεικτική. Ενώ η Ελλάδα επίσημα τηρούσε υποστηρικτική στάση, Δυτικοί διπλωμάτες είχαν άλλες διαβεβαιώσεις. Ο

⁴⁰² Σε μία άλλη περίπτωση, πάντως, η *Καθημερινή* εξέφρασε την ελπίδα, η Τουρκία υπό τον φόβο μίας αρνητικής για εκείνη απόφασης να ακολουθούσε μία πιο διαλλακτική στάση. Αλλά αυτό θα ήταν πιθανότερο εάν υπήρχε η εικόνα μίας Ελλάδας η οποία συμπαρίστατο σταθερά στην Κύπρο. Βλ. σχόλιο της πρωτοσέλιδης στήλης στην *Η Καθημερινή*, 27.9.1964, σ. 1.

⁴⁰³ *Καθημερινή*, 26.9.1964, σ. 1.

⁴⁰⁴ *Η Αυγή*, 25.9.1964, σσ. 1 και 5· *Το Βήμα*, 26.9.1964, σ. 1· *Ελευθερία*, 26.9.1964, σσ. 1 και 7.

⁴⁰⁵ *Ελευθερία*, 26.9.1964, σ. 1.

⁴⁰⁶ *Η Καθημερινή*, 2.9.1964, σ. 1· *Η Καθημερινή*, 4.9.1964, σ. 1.

Παπανδρέου φαινόταν ότι επιθυμούσε να έχει και την πίτα ολόκληρη και τον σκύλο χορτάτο. Ούτε να δυσαρεστήσει την Άκρα Αριστερά πάνω στην οποία στηριζόταν αλλά ούτε και τους συμμάχους στους οποίους στήριζε την ασφάλεια της χώρας.⁴⁰⁷ Η *Καθημερινή*, αναφερόμενη σε πληροφορίες περί νέων αμερικανικών πιέσεων για επίτευξη συμφωνίας με βάση το Β' Σχέδιο Άτσεσον, εκτιμούσε ότι ήταν πιθανό η κυβέρνηση να επεδίωκε μία περίοδο «πολιτικής ανακωχής» και ενόσω μιλούσε για προσφυγή στον ΟΗΕ, να πήγαινε σε νέα διαπραγμάτευση.⁴⁰⁸ Όπως σχολίαζε λίγες ημέρες αργότερα, η δήλωση του Labuisse ότι η Ελλάδα είχε επιζητήσει από τον προηγούμενο Δεκέμβριο την αμερικανική παρέμβαση, εξέθετε ανεπανόρθωτα και τα περί ανεξάρτητης πολιτικής και τη θριαμβολογία του «ΟΧΙ»· αλλά και τις κεντρώες εφημερίδες οι οποίες είχαν εξαπολύσει «βιαιοτάτην επίθεσιν» στους Αμερικανούς.⁴⁰⁹

Στην περίπτωση των κεντρώων εφημερίδων η υπεράσπιση της κυβερνητικής πολιτικής συνδυάστηκε σε σημαντικό βαθμό με την απόκρουση των επικρίσεων της Δεξιάς και την ανταπόδοση των "πυρών". Από το *Βήμα* ενδεικτικό είναι το πρωτοσέλιδο άρθρο της 13^{ης} Σεπτεμβρίου με τίτλο η «Η εθνική λύσις». Ξεκινώντας από τη θέση ότι σε μία δημοκρατία ο καθένας είχε δικαίωμα στην άσκηση κριτικής, η εφημερίδα έγραφε χαρακτηριστικά ότι στην ειδική περίπτωση του Κυπριακού, η ΕΡΕ δεν διέθετε αυτό το δικαίωμα γιατί βαρυνόταν με το «έγκλημα της Ζυρίχης». Η Δεξιά θα έπρεπε να εξηγήσει γιατί είχε κάνει αποδεκτή τη χειρότερη από τις λύσεις οι οποίες είχαν προταθεί επί των ημερών της. Αντ' αυτού επέμενε στο σόφισμα ότι εάν δεν είχε προκύψει ανεξάρτητο κράτος με ελληνική ηγεσία, δεν θα γινόταν «σήμερα» λόγος περί Ένωσης. Η κυβέρνηση του Κέντρου είχε παραλάβει θαμμένη την Ένωση και την είχε αναστήσει χάρη στο διαφωτιστικό της έργο και τον συνολικό χειρισμό της υπόθεσης. Η ενσωμάτωση της Κύπρου στην Ελλάδα ήταν, κατά βάση, αποδεκτή από τις μεγάλες δυνάμεις και τη διεθνή κοινή γνώμη. Και αυτό αποτελούσε αδιαφιλονίκητη πρόοδο.⁴¹⁰ Τα *Ελεύθερα* της έτερης εφημερίδας του Κέντρου, σχολιάζοντας τη δεξιά επιχειρηματολογία, έγραφαν ότι η ΕΡΕ αδυνατούσε να εξηγήσει γιατί η Κύπρος αποτελούσε εξαίρεση σε αντίθεση με τόσα άλλα παραδείγματα μετάβασης από το καθεστώς της αποικίας στην αδέσμευτη

⁴⁰⁷ Βλ. σχετικά το άρθρο «Να συγκληθή η Βουλή» και το σχόλιο της στήλης *Καθημερινά* «Η προς Μόσχαν πορεία» στην *Η Καθημερινή*, 6.9.1964, σ. 1.

⁴⁰⁸ *Η Καθημερινή*, 9.9.1964, σ. 1. Γεγονός είναι ότι η κυβέρνηση Παπανδρέου συνέχισε να "ερωτοτροπεί" με την ιδέα μίας ελληνοτουρκικής συνεννόησης, με αμερικανική ή βρετανική μεσολάβηση, εισηγούμενη μάλιστα καλύτερους όρους για την ελληνική πλευρά. Βλ. σχετικά Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 167 – 169.

⁴⁰⁹ Οι δηλώσεις Labuisse και το σχόλιο από τα *Καθημερινά* στην *Η Καθημερινή*, 17.9.1964, σ. 1.

⁴¹⁰ *Το Βήμα*, 13.9.1964, σ. 1.

ανεξαρτησία και την αυτοδιάθεση.⁴¹¹ Ως προς το θέμα της παροχής σοβιετικής βοήθειας προς την Κύπρο, η *Ελευθερία* υποστήριξε ότι η «πατριωτική αγανάκτηση» του Τύπου της ΕΡΕ (για τη στάση της κυβέρνησης) δεν ήταν παρά άλλη μία απόδειξη «αθεράπευτου γραικυλισμού».⁴¹² Αλλά και τα περί ευθύνης του κεντρικού Τύπου για τα αντιαμερικανικά αισθήματα του λαού δεν έστεκαν γιατί υπεύθυνοι ήταν οι ίδιοι οι Αμερικανοί, με τη στάση την οποία είχαν λάβει έναντι των τουρκικών βομβαρδισμών.⁴¹³

Περνώντας στον χώρο της Αριστεράς, δεν θα μπορούσαμε παρά να χαρακτηρίσουμε ως συνεπή τον τρόπο με τον οποίο η *Αυγή* αντιμετώπισε την κυβερνητική πολιτική. Το ότι η χώρα δεν είχε ευχαριστήσει την Αίγυπτο για τη συμφωνία παροχής βοήθειας προς τον Μακάριο και το ότι δεν είχε κάνει κάποιο ουσιαστικό βήμα προς την ΕΣΣΔ ή τη Γιουγκοσλαβία (ή έστω τη Γαλλία του De Gaulle) καταμαρτυρούσαν διπλωματική ακινησία.⁴¹⁴ Η εφημερίδα, με αφορμή δήλωση του Dean Acheson σύμφωνα με την οποία το Κυπριακό έμοιαζε με «βαρέλι πυρίτιδος γύρω από το οποίο ρίπτονται αναμμένα τσιγάρα», τόνιζε ότι οι αμερικανικές απειλές θα έπρεπε να είχαν οδηγήσει την κυβέρνηση στην υιοθέτηση ανεξάρτητης πολιτικής.⁴¹⁵ Στα μέσα περίπου του μήνα «αποκάλυπτε» ότι υπουργοί της κυβέρνησης διευκόλυναν τις επιδιώξεις της Ουάσινγκτον για ανατροπή της πορείας του Κυπριακού και επιβολή συμπεφωνημένης λύσης. Ο Παπανδρέου, ο οποίος συνέχιζε τις αμφιταλαντεύσεις σχετικά με την ακολουθητέα πολιτική και την προοπτική της σοβιετικής βοήθειας, δεν ήταν βέβαια άμοιρος ευθυνών.⁴¹⁶

Οι διεθνείς διαστάσεις του Κυπριακού: Η κυπροσοβιετική προσέγγιση και η αμερικανική «ενοχή»

Η αποστολή αντιπροσωπείας της κυβέρνησης του αρχιεπίσκοπου Μακαρίου στη Μόσχα προκειμένου να διερευνηθούν οι τρόποι με τους οποίους θα μπορούσε η ΕΣΣΔ να παράσχει βοήθεια στην Κυπριακή Δημοκρατία αποτέλεσε ένα από τα σημαντικά γεγονότα τα οποία απασχόλησαν τον ελληνικό Τύπο. Πιο συχνός υπήρξε ο σχολιασμός από την πλευρά της *Καθημερινής*. Η εφημερίδα, εκφράζοντας τη

⁴¹¹ *Ελευθερία*, 12.9.1964, σ. 1.

⁴¹² *Ελευθερία*, 20.9.1964, σ. 1.

⁴¹³ *Ελευθερία*, 18.9.1964, σ. 3.

⁴¹⁴ *Η Αυγή*, 6.9.1964, σ. 1.

⁴¹⁵ *Η Αυγή*, 10.9.1964, σ. 1.

⁴¹⁶ *Η Αυγή*, 13.9.1964, σσ. 1 και 11.

διαφωνία της με την προσέγγιση του Κρεμλίνου, υποδείκνυε ότι από τη στιγμή που είχε ληφθεί η απόφαση αυτή, χρειαζόνταν λεπτοί χειρισμοί. Η κυπριακή κυβέρνηση είχε το δικαίωμα να ρυθμίζει την πολιτική της. Εάν, όμως, αντικειμενικός σκοπός ήταν η Ένωση, τότε θα έπρεπε να καταβάλλονταν προσπάθειες ούτως ώστε η Κύπρος να μην βρισκόταν δεσμευμένη με συμφωνίες οι οποίες ενδεχομένως θα επηρέαζαν την πολιτική της Ελλάδας και τη θέση της στη Δυτική συμμαχία.⁴¹⁷ Στις 23 Σεπτεμβρίου και ενόσω οι συνομιλίες βρίσκονταν σε εξέλιξη, η *Καθημερινή* διατύπωνε την άποψη ότι εάν η ΕΣΣΔ αναλάμβανε την προστασία της κυπριακής υπόθεσης (με την έννοια της αμυντικής εγγύησης της μεγαλονήσου), τότε θα έπρεπε να αναμένονταν τα χειρότερα και για την Κύπρο και για την Ελλάδα.⁴¹⁸

Στον αντίποδα, για τη στάση της *Αυγής* δεν χρειάζεται να ειπωθούν πολλά. Σε ευθυγράμμιση με ό,τι υποστήριζε εδώ και μήνες, η εφημερίδα έβλεπε ενθέρμως την προοπτική μίας ολοένα και πιο έντονης σοβιετικής ανάμειξης. Η εικόνα της υποστήριξης των δικαιών της Κύπρου από τους Σοβιετικούς της επέτρεπε να θεμελιώνει την άποψη ότι η Ελλάδα όφειλε να στρέψει την εξωτερική της πολιτική προς άλλες κατευθύνσεις. Όπως έγραφε η *Φωνή της Αλήθειας*, θα ήταν βαριά η ευθύνη της κυβέρνησης εάν προχωρούσε στον δρόμο της «συναλλαγής», αφήνοντας ανεκμετάλλευτη την προσφερόμενη βοήθεια και εγγύηση της κυπριακής ανεξαρτησίας.⁴¹⁹ Στην περίπτωση του Κέντρου, το θέμα σχολιάστηκε περισσότερο στην *Ελευθερία*. Κατά τη γνώμη της εφημερίδας, ήταν δικαίωμα και υποχρέωση της Ελλάδας να ευχαριστήσει το Κρεμλίνο. Μόνο ως προσφορά ταπεινών υπηρεσιών προς τους ξένους θα μπορούσε να θεωρηθεί η άποψη ότι θα έπρεπε να αποκρουστεί παροχή σοβιετικής εγγύησης προς την Κύπρο.⁴²⁰ Στον βαθμό που η βοήθεια θα δινόταν χωρίς όρους, ορθά γινόταν καλοδεχούμενη και από την Κύπρο και από την Ελλάδα.⁴²¹

Το ίδιο διάστημα δεν έλειψαν βέβαια ούτε και τα σχόλια για τους Αμερικανούς. Από τα κεντρώα έντυπα ξεχωρίζει η ενασχόληση, ιδίως της *Ελευθερίας*, με τον ίδιο τον Dean Acheson. Η εφημερίδα αναφερόμενη σε δήλωση του Αμερικανού διπλωμάτη σύμφωνα με την οποία μέσα σε 25 μόνο λεπτά θα

⁴¹⁷ *Η Καθημερινή*, 13.9.1964, σ. 1.

⁴¹⁸ *Η Καθημερινή*, 23.9.1964, σ. 1. Λίγες ημέρες αργότερα, η ίδια στήλη επικροτούσε δήλωση του Μακαρίου σύμφωνα με την οποία η σοβιετική βοήθεια θα γινόταν αποδεκτή μόνο στον βαθμό που θα παραχωρούνταν άνευ όρων. Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 29.9.1964, σ. 1.

⁴¹⁹ *Η Αυγή*, 24.9.1964, σ. 7.

⁴²⁰ *Ελευθερία*, 20.9.1964, σ. 1.

⁴²¹ *Ελευθερία*, 23.9.1964, σ. 1.

μπορούσε να ξεσπάσει πόλεμος στην Κύπρο, τη συνέδεε με απειλές τις οποίες είχε διατυπώσει ο İsmet İnönü. Η αμερικανοτουρκική προπαγάνδα λειτουργούσε (και) ως μέσο άσκησης πίεσης προς την κατεύθυνση της εξεύρεσης συμπεφωνημένης λύσης.⁴²² Σε επόμενες τοποθετήσεις της η *Ελευθερία* καταφερόταν εναντίον του ίδιου του Acheson ο οποίος έφερε προσωπική ευθύνη για το "ναυάγιο"⁴²³ και του οποίου η φιλοτουρκική εμπάθεια δεν ήταν δυνατό να εξηγηθεί παρά μόνο με την ύπαρξη ιδιοτελούς συμφέροντος.⁴²⁴ Τον ρόλο του προσώπου έψεξε και το *Βήμα* με παρόμοιες διατυπώσεις.⁴²⁵ Από εκεί και πέρα, σημεία κριτικής για τους Αμερικανούς, σαφώς πιο συγκρατημένα, εντοπίζονται και στην *Καθημερινή*. Σχολιάζοντας αμερικανικές επικρίσεις περί «ερωτοτροπίας» του Μακαρίου με την ΕΣΣΔ, η πρωτοσέλιδη στήλη της εφημερίδας επανερχόταν στην πολλάκις διατυπωθείσα άποψη: εάν οι Αμερικανοί είχαν αναλάβει «την προστασίαν του Δικαίου», δεν θα είχε δημιουργηθεί το κενό το οποίο επέτρεπε τη διείσδυση των Σοβιετικών.⁴²⁶ Στην απέναντι πλευρά της δημοσιογραφίας, η *Αυγή* δεν είχε να κομίσει κάτι καινούργιο σε επίπεδο ανάλυσης ή σχολιασμού. Από τα φύλλα του Σεπτεμβρίου ενδιαφέρον παρουσιάζουν, σε ένα επίπεδο ειδησεογραφικό, οι αναφορές σε αμερικανικούς σχεδιασμούς για (στρατιωτική) επέμβαση στην Κύπρο και σε νέα σχέδια για τη λύση του προβλήματος. Σχετικές πληροφορίες εμφανίστηκαν τόσο στις αρχές του μήνα όσο και στα τέλη του· στη δεύτερη περίπτωση, μάλιστα, συνδέθηκαν με απειλές κατά του Μακαρίου και σχέδιο παραμερισμού του ούτως ώστε, συν τοις άλλοις, να ματαιωθεί και η υπογραφή συμφωνίας με την ΕΣΣΔ.⁴²⁷

⁴²² *Ελευθερία*, 5.9.1964, σ. 1.

⁴²³ *Ελευθερία*, 6.9.1964, σ. 1.

⁴²⁴ *Ελευθερία*, 10.9.1964, σ. 1· Σε άλλη περίπτωση πάντως, σχολιάστηκαν θετικά δημοσιογραφικές πληροφορίες οι οποίες έφεραν τον Acheson σε έκθεσή του προς την αμερικανική κυβέρνηση να αναγνώριζε ότι το κυπριακό Σύνταγμα έδινε πολλά προνόμια στους Τουρκοκυπρίους, να το χαρακτήριζε ανεφάρμοστο και να ζητούσε την επιβολή κυρώσεων σε βάρος της Τουρκίας για τη χρήση αμερικανικών αεριοθούμενων για βομβαρδισμό της Κύπρου. Βλ. *Ελευθερία*, 22.9.1964, σ. 1· Η είδηση φάνηκε χρήσιμη και στους *Αστερίσκους* οι οποίοι δεν παρέλειψαν να την χρησιμοποιούν σε ένα από τα ευάριθμα επικριτικά σχόλιά τους για την ΕΡΕ. Βλ. *Ελευθερία*, 22.9.1964, σ. 3· Επικρίσεις για τους Αμερικανούς εντοπίζονται και στην ενυπόγραφη αρθρογραφία την οποία φιλοξενούσε η *Ελευθερία*. Βλ. ενδεικτικά Ιάκωβος Καμπανέλλης, «Πες' το κι' άστο», *Ελευθερία*, 18.9.1964, σ. 4 και Θάλεια Κολυβά, «Γράφοντας ιστορία», *Ελευθερία*, 20.9.1964, σ. 7.

⁴²⁵ Βλ. το σχόλιο της πρωτοσέλιδης στήλης *Εφ'ήμερα* «Ο κ. Ντην» στο *Το Βήμα*, 15.9.1964, σ. 1.

⁴²⁶ *Η Καθημερινή*, 20.9.1964, σ. 1· Κόντρα στο γενικότερο κλίμα, θετικά σχολιάστηκε η πρόταση, η οποία κατατέθηκε ενώπιον του Κογκρέσου από τους Αμερικανούς γεροισιαστές Kenneth Keating και Paul Douglas, για λύση του Κυπριακού με βάση την αυτοδιάθεση. Βλ. τις αναφορές στις πρωτοσέλιδες στήλες στις *Ελευθερία*, 18.9.1964, σ. 1 και *Η Καθημερινή*, 18.9.1964, σ. 1.

⁴²⁷ Βλ. σχετικά *Η Αυγή*, 5.9.1964, σσ. 1 και 5· *Η Αυγή*, 29.9.1964, σ. 8· *Η Αυγή*, 30.9.1964, σ. 1.

Σύνοψη – Συμπεράσματα

Η περίοδος 1963 – 1964, από τα Δεκατρία Σημεία του αρχιεπισκόπου Μακαρίου έως και το "ναυάγιο" του Σχεδίου Άτσεσον, υπήρξε αναμφίβολα μία περίοδος κρίσιμη για το Κυπριακό, γεμάτη με εξελίξεις οι οποίες δημιούργησαν καινούργια δεδομένα και επηρέασαν καθοριστικά την περαιτέρω πορεία του ζητήματος. Η παρούσα εργασία δεν είχε ως στόχο τη λεπτομερή εξιστόρηση των γεγονότων ή μία (ακόμη) ερμηνευτική προσέγγιση επιμέρους πτυχών τους. Η προσπάθεια, εδώ, επικεντρώθηκε στην ανάδειξη της πρόσληψης του Κυπριακού από τον ελληνικό ημερήσιο Τύπο. Στις μέρες μας, τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΜΕ) κατέχουν, αναντίλεκτα, κεντρική θέση στην κοινωνική και πολιτική ζωή μίας χώρας. Κατά την υπό εξέταση περίοδο, η σημασία των εφημερίδων ήταν πραγματικά πολύ μεγάλη, καθώς ούτε οι τηλεοράσεις υπήρχαν ούτε η εύκολη πρόσβαση -κάθε στιγμή- στη συνεχή ροή ειδήσεων του διαδικτύου. Μελετώντας τον Τύπο προγενέστερων ετών, παρατηρούμε ότι ορισμένες πληροφορίες (ή απόψεις) μπορεί να διαβάζονται ή να ερμηνεύονται διαφορετικά από εποχή σε εποχή. Πρέπει, όμως, να λαμβάνουμε υπόψη ότι ο Τύπος καταγράφει τον παλμό και την ορμή της επικαιρότητας. Υπό την έννοια αυτή δεν γράφει ιστορία, με τη μέθοδο του Ιστορικού επιστήμονα.

Επιχειρώντας να αποτιμήσουμε τον τρόπο με τον οποίο προσέλαβαν και παρουσίασαν το Κυπριακό, οι τέσσερις εφημερίδες οι οποίες επιλέγηκαν, είναι χρήσιμο να διακρίνουμε ανάμεσα σε δύο περιόδους: η πρώτη από το τέλος Νοεμβρίου 1963 έως και το τέλος της Διάσκεψης του Λονδίνου και η δεύτερη από τα μέσα περίπου του Φεβρουαρίου 1964 έως και το τέλος του Σεπτεμβρίου. Βασικό κριτήριο για αυτή τη διάκριση είναι η πολιτική κατάσταση (διακυβέρνηση) στην Ελλάδα. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε, αρχικά, την κυβέρνηση μειοψηφίας της Ένωσης Κέντρου και ακολούθως την υπηρεσιακή κυβέρνηση Παρασκευόπουλου. Τα πράγματα διαφοροποιούνται σημαντικά στο επόμενο στάδιο όταν στο πηδάλιο της χώρας βρίσκεται, πλέον, μία ισχυρή κυβέρνηση υπό την Ένωση Κέντρου. Είναι η ίδια στιγμή, μάλιστα, κατά την οποία το Κυπριακό αρχίζει να ακολουθεί νέες κατευθύνσεις, έπειτα από την αποτυχία του αγγλοαμερικανικού σχεδίου και την έναρξη της συζήτησης στον ΟΗΕ.

Ξετυλίγοντας το νήμα από την αρχή, είναι αναγκαίο να υπενθυμίσουμε ότι η υποβολή των Δεκατριών Σημείων από τον Μακάριο πέρασε σχεδόν απαρατήρητη από τον ελληνικό Τύπο, σε επίπεδο πολιτικού σχολιασμού. Η παρουσίαση της

ειδησεογραφίας δεν είχε, βέβαια, σε καμία περίπτωση, αρνητική χροιά. Μοναδική κριτική αναφορά υπήρξε ένα πρωτοσέλιδο σχόλιο της *Καθημερινής* το οποίο συνιστούσε τον περιορισμό των προτάσεων στο θέμα των δήμων. Το Κυπριακό έφερε για τα καλά στο προσκήνιο η έκρηξη των διακοινοτικών επεισοδίων. Σύσσωμος ο Τύπος απέδωσε την ευθύνη για το αιματοκύλισμα στην άλλη πλευρά και εκδήλωσε τη συμπαράστασή του στο δίκαιο των Ελληνοκυπρίων. Η συμφωνία για παρεμβολή των Βρετανών ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές αντιμετωπίστηκε ως μεγάλη επιτυχία από τον κεντρώο Τύπο, ενώ έγινε θετικά δεκτή και από την *Καθημερινή*. Αντίθετα η *Αυγή* επέκρινε με σφοδρότητα την εμπλοκή του βρετανικού παράγοντα. Στα φύλλα των εφημερίδων, τις ημέρες εκείνες, κυριάρχησε η αντιπαράθεση γύρω από τους υπαίτιους της «Ζυρίχης» και γύρω από το ζήτημα της διενέργειας (ή όχι) νέων εκλογών. Επρόκειτο για την πρώτη, σαφή ένδειξη ότι η συζήτηση για το Κυπριακό αναπόφευκτα θα περιπλέκονταν (και) με την εσωτερική πολιτική στην Ελλάδα. Για τον κεντρώο και τον αριστερό Τύπο οι συγκρούσεις στην Κύπρο δικαίωναν τις αρνητικές τους προβλέψεις για τις Συμφωνίες του 1959. Η *Καθημερινή*, από τη μεριά της, ζητούσε την αναβολή των εκλογών λόγω της έκτακτης κατάστασης στην Κύπρο, ψέγοντας την Ένωση Κέντρου για ανευθυνότητα. Απαντώντας ο κεντρώος Τύπος κατηγόρησε τη Δεξιά για σκόπιμη διόγκωση του Κυπριακού, ακόμη και για σύμπλευση με τους Τούρκους, ως προς το κοινό συμφέρον για διατήρηση της οξυμμένης κατάστασης στο νησί. Η αντιπαράθεση αυτή συνεχίστηκε και μετά από το τέλος του 1963, όταν ο βασιλιάς Παύλος είχε ορίσει την υπηρεσιακή κυβέρνηση Παρασκευόπουλου.

Το αγγλοαμερικανικό σχέδιο της 31^{ης} Ιανουαρίου, υποβληθέν κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης του Λονδίνου, δεν αντιμετωπίστηκε θετικά από τον Τύπο. Αν και τα δύο μεγάλα κόμματα είχαν συγκατανεύσει στην υπό όρους αποδοχή του, τόσο στην *Καθημερινή* όσο και στις κεντρώες εφημερίδες είχαν διατυπωθεί απόψεις υπέρ της προσφυγής στον ΟΗΕ. Η *Αυγή*, από την πλευρά της, είχε προβάλει emphatically τη θέση αυτή ήδη πριν από την έναρξη της Διάσκεψης. Η διεθνοποίηση του Κυπριακού, με την παραπομπή του στο Συμβούλιο Ασφαλείας και την έκδοση του Ψηφίσματος 186, έγινε με ιδιαίτερο ενθουσιασμό δεκτή. Η αναγνώριση της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Κύπρου, όπως και της νομιμότητας της κυβέρνησης Μακαρίου, ήταν αναμφίβολα στοιχεία σημαντικά. Πιο συγκρατημένη στάθηκε η *Καθημερινή*. Η εφημερίδα αναγνώρισε θετικά σημεία, εξέφρασε όμως επιφυλάξεις ως προς την αποτελεσματικότητα που θα είχε το

Ψήφισμα για την ουσία του Κυπριακού. Στο μεταξύ, παράλληλα με τη διεθνοποίηση, την επανεμφάνισή του είχε κάνει το αίτημα της αυτοδιάθεσης. Εάν μέσα στον μήνα Φεβρουάριο υπήρχαν ακόμη (ορισμένες) αναφορές σε λύση ανεξαρτησίας -με έναν εννοούμενο περιορισμό στις τροποποιήσεις του Συντάγματος του 1960-, αυτές εξέλειπαν οριστικά μέσα στο επόμενο διάστημα. Η αυτοδιάθεση -διά της αδέσμευτης ανεξαρτησίας- (και υπόρρητα η Ένωση) γινόταν ο νέος μεγάλος στόχος για το Κυπριακό.

Έχοντας κάνει αναφορά στην πρώτη περίοδο της κρίσης του Κυπριακού αλλά και στο καθοριστικό σταυροδρόμι της διεθνοποίησης και της αυτοδιάθεσης, κρίνεται σκόπιμο, από αυτό το σημείο του κειμένου, να συνεχίσουμε την αποτίμηση με βάση τους κύριους θεματικούς άξονες της εργασίας. Πρώτος από αυτούς, η πολιτική της Ελλάδας στο Κυπριακό η οποία μπορεί να εξεταστεί μαζί και με τις σχέσεις Αθηνών – Λευκωσίας. Εκκινώντας από τον κεντρώο Τύπο, πρέπει να επισημάνουμε ότι τόσο η *Ελευθερία* όσο και το *Βήμα*, ήδη από τις αρχές Μαρτίου, παρουσίασαν την εικόνα μίας ξεκάθαρης, σταθερής και αποφασιστικής πολιτικής της κυβέρνησης Παπανδρέου. Η χώρα επεδίωκε την ειρήνη αλλά δεν επρόκειτο να δειλιάσει εάν προέκυπτε το καθήκον του πολέμου. Οι συμμαχίες της ήταν θεμιτές και στη βάση κοινού οφέλους, αλλά δεν ήταν σημαντικότερες από το εθνικό συμφέρον. Βασική διαπίστωση από τη μελέτη των φιλοκυβερνητικών εφημερίδων είναι ότι από τις αναλύσεις τους δεν έλειψαν οι λεκτικές υπερβολές και ο τόνος της θριαμβολογίας. Το Ψήφισμα 186 παρουσιάστηκε, εν πολλοίς, ως μεγάλη επιτυχία της ελληνικής κυβέρνησης. Γεγονός, όμως, είναι ότι η προσφυγή στον ΟΗΕ υπήρξε βασική επιλογή της κυπριακής πλευράς και υλοποιήθηκε κατόπιν δικής της επιμονής. Το αποτέλεσμα του ταξιδιού του Γεωργίου Παπανδρέου στις ΗΠΑ παρουσιάστηκε, επίσης, ως κυβερνητική (και προσωπική) επιτυχία. Αντί μίας πιο νηφάλιας αποτίμησης κυριάρχησε η σύγκριση της «εθνικά υπερήφανης πολιτικής» με το προηγούμενο καθεστώς των «γιέσμεν».

Ως προς τον στόχο της ελληνικής πολιτικής, με συνέπεια υποστηρίχθηκε ότι αυτός δεν ήταν άλλος από την αδέσμευτη ανεξαρτησία της Κύπρου, με το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης.⁴²⁸ Αξίζει, όμως, να σημειωθεί ότι τόσο το *Βήμα* όσο και η *Ελευθερία* -το πρώτο, μάλιστα, πιο έντονα- ανέδειξαν το επιχείρημα του Παπανδρέου

⁴²⁸ Αξιοσημείωτη εξαίρεση υπήρξε το πρωτοσέλιδο άρθρο του *Βήματος* στις 9 Αυγούστου, με το οποίο εκφράστηκε η άποψη ότι θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή λύση Ένωσης (στο πλαίσιο της διαπραγμάτευσης της Γενεύης) με αντάλλαγμα τη δημιουργία στην Κύπρο βάσης του ΝΑΤΟ.

περί του κινδύνου «κουβανοποίησης» της Κύπρου. Όπως ο Έλληνας πρωθυπουργός, έτσι και αυτές "έπαιζαν" σε δύο μέτωπα. Στο ζήτημα, τώρα, των σχέσεων Αθηνών – Λευκωσίας οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες παρουσίασαν τον ηγέτη της Ένωσης Κέντρου ως τον άνθρωπο ο οποίος είχε επιτύχει την απόλυτη σύμπνοια των δύο κυβερνήσεων. Κάθε συνάντηση Παπανδρέου-Μακαρίου αποτελούσε απόδειξη της ενιαίας γραμμής. Οι διαφωνίες για τη Μανσούρα υποβαθμίστηκαν, αν και από την αρθρογραφία της *Ελευθερίας*, τόσο εκείνες τις ημέρες όσο και αργότερα, δεν έλειψαν οι προσεκτικές αναφορές στην ανάγκη για «πειθαρχία». Η εν γένει άποψη η οποία διατυπώθηκε καθ' όλη την περίοδο ήταν ότι η κυβέρνηση των Αθηνών παρείχε προστασία στα συμφέροντα όλου του έθνους και ως εκ τούτου όφειλε να έχει τη μεγάλη ευθύνη. Δεν έλειψαν οι περιπτώσεις κατά τις οποίες οι εμφανείς προστριβές συνδέθηκαν με τον ξένο παράγοντα ο οποίος καιροφυλακτούσε για να επωφεληθεί από μία κρίση στις σχέσεις Αθηνών – Λευκωσίας. Αποτιμώντας, εν ολίγοις, την προβολή της θεωρίας του εθνικού κέντρου μέσα από τον φιλοκυβερνητικό Τύπο, δεν μπορούμε παρά να παρατηρήσουμε ότι αυτή παρουσιάστηκε κατά έναν τρόπο ιδιαίτερα εκλεπτυσμένο ο οποίος δεν ήταν δυνατό να προκαλέσει εκπλήξεις ή διαφωνίες.

Ερχόμενοι στην εφημερίδα της Δεξιάς, *Καθημερινή*, πρέπει να τονίσουμε ότι το έντυπο αυτό επέκρινε εξ αρχής την κυβέρνηση Παπανδρέου για θριαμβολογία. Παράλληλα εξέφρασε μία μεγαλύτερη ανησυχία -σε σύγκριση με τον κεντρώο Τύπο- αναφορικά με την ένοπλη δράση της ΤΟΥΡΔΥΚ και την εν γένει διαμορφωθείσα κατάσταση στην Κύπρο. Αμφισβητήθηκε, επίσης, η δυνατότητα εξεύρεσης λύσης μέσα από τη μεσολαβητική διαδικασία, έτσι όπως την είχε προδιαγράψει το Ψήφισμα 186. Γύρω στα μέσα Μαΐου η *Καθημερινή* εξέφρασε ανοιχτά τη διαφωνία της με την «αδέσμευτη ανεξαρτησία», εκφράζοντας τον φόβο ότι αυτή η πολιτική θα μπορούσε να οδηγήσει σε οριστικό αποκλεισμό της Ένωσης. Δεν επρόκειτο τόσο για μία απόλυτη άρνηση στην ανεξαρτησία ως ενδιάμεσο στάδιο⁴²⁹ όσο για μία αμφισβήτηση των προθέσεων της ελληνικής κυβέρνησης. Η τελευταία επικρίθηκε, ανάμεσα σε άλλα, για μία εικόνα σύγχυσης γύρω από την πολιτική της, βολική για την ίδια. Τα αποτελέσματα της επίσκεψης του πρωθυπουργού στην Ουάσινγκτον θεωρήθηκαν αρνητικά και θίγθηκε για άλλη μία φορά η θριαμβολογία (και η δημαγωγία) της κυβέρνησης. Το αμέσως επόμενο διάστημα η *Καθημερινή* δεν δίστασε να εκφράσει

⁴²⁹ Άλλωστε η εφημερίδα, υπερασπιζόμενη την «Ζυρίχη», είχε υποστηρίξει ότι η δημιουργία κράτους στην Κύπρο κάθε άλλο παρά είχε εμποδίσει την προβολή του αιτήματος της αυτοδιάθεσης.

επανελημμένα την άποψη ότι στο σημείο που είχαν φτάσει τα πράγματα, θα ήταν προτιμότερο η Ελλάδα να προχωρούσε σε επίσημες συνομιλίες με την Τουρκία. Η θέση αυτή, πάντως, δεν συνδυάστηκε με μία σαφή τοποθέτηση υπέρ μίας συμβιβαστικής διευθέτησης. Η προσήλωση στην («καθαρή») Ένωση ήταν σταθερή, παρά το γεγονός ότι οι αναλύσεις της εφημερίδας ως προς τα δυσχερή δεδομένα του Κυπριακού -τόσο πριν όσο και κατά τις διαπραγματεύσεις της Γενεύης- κινούνταν σε μία πραγματιστική βάση.

Οι σχέσεις Αθηνών – Λευκωσίας αποτέλεσαν βασικό θέμα σχολιασμού για την *Καθημερινή* από την επαύριον της εκλογής της κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου. Η εφημερίδα, ήδη ενόσω το Κυπριακό βρισκόταν στο Συμβούλιο Ασφαλείας, αναφέρθηκε σε «διπλό παιχνίδι» του Παπανδρέου ο οποίος άλλα έλεγε στον Μακάριο και άλλα στους ξένους. Μόλις στις 10 Μαΐου, προτού δηλαδή φτάσουμε στην κλιμάκωση των εξελίξεων, η *Καθημερινή* εξέφρασε την άποψη ότι η κυπριακή κυβέρνηση ήταν εκείνη η οποία είχε το πάνω χέρι γιατί ακριβώς αυτή διέθετε πολιτική, σε αντίθεση με την ελληνική. Η θέση αυτή παρέμεινε απαράλλαχτη όλο το επόμενο διάστημα. Μέσα στον Αύγουστο η εφημερίδα άφησε να νοηθεί ότι εντός της κυβέρνησης υπήρχαν τάσεις οι οποίες ευνοούσαν την απαλλαγή από τον Μακάριο. Λίγο αργότερα, επεσήμανε την εγκατάλειψη των Κυπρίων, κατά τη διάρκεια των τουρκικών βομβαρδισμών. Ως προς την όλη στάση της *Καθημερινής* στο ζήτημα των σχέσεων Αθηνών – Λευκωσίας, είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι οι διατυπωθείσες επικρίσεις δεν άγγιζαν επί της αρχής αρνητικά την έννοια του «εθνικού κέντρου». Άλλωστε διαπίστωση της εφημερίδας ήταν ότι ο Μακάριος έδινε τις κατευθύνσεις. Η στροφή του τελευταίου προς τη Μόσχα, τους μήνες Αύγουστο και Σεπτέμβριο, προκάλεσε έντονη ανησυχία και σχόλια περί «ρυμούλκησης» των Αθηνών. Η ευθύνη, όμως, για όλα αυτά άνηκε στον Παπανδρέου. Η δική του αλλοπρόσβαλη συμπεριφορά και το δήθεν ανένδοτο προφίλ της κυβέρνησής του δημιουργούσαν ανασφάλεια στον Μακάριο και τον οδηγούσαν σε πρωτοβουλίες «εκτός πλαισίου».

Η εξ αριστερών κριτική για την κυβέρνηση περιέλαβε αρχικά την κατηγορία για πολιτική μυστικής διπλωματίας. Το επόμενο διάστημα η *Αυγή* επικέντρωσε τις αναλύσεις της στην άποψη-απαίτηση για υιοθέτηση μίας πιο σθεναρής πολιτικής. Το Κυπριακό, ας μην το ξεχνάμε, προσέφερε στην ΕΔΑ τη δυνατότητα να υπερβαίνει σε πατριωτική, «εθνική» ρητορική τους ίδιους τους «εθνικόφρονες». Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου όφειλε να εγκαταλείψει την πολιτική «εθνικής υποτέλειας» της ΕΡΕ. Χρειαζόταν πραγματικά ανεξάρτητη πολιτική και αποφασιστική αξιοποίηση της

σοβιετικής στάσης. Αν και οι επικρίσεις για υποχωρητικότητα ήταν συνεχείς, δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η *Αυγή* σημείωσε με ικανοποίηση πτυχές της κυβερνητικής πολιτικής. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της «απόκρουσης» των ελληνοτουρκικών συνομιλιών από τον Παπανδρέου. Πάντοτε, όμως, η Αριστερά (και η εφημερίδα της), ήταν ένα βήμα μπροστά. Κάθε φορά ο Παπανδρέου είχε, ακόμη, πολλά για να πράξει. Και κάθε φορά, εν τέλει, αδυνατούσε να απεγκλωβιστεί από την αμφιταλάντευση. Τη σχέση του με τη Λευκωσία η *Αυγή* είδε, εξ αρχής, με καχυποψία. Σε αρκετές περιπτώσεις, η ομογνωμία που έβγαине προς τα έξω δεν της ήταν πιστευτή. Οι επικρίσεις για προσπάθεια παράκαμψης ή καπελώματος της πολιτικής της κυπριακής κυβέρνησης δεν έλειψαν. Αλλά και στην περίπτωση της Αριστεράς η αντίληψη περί εθνικού κέντρου δεν ήταν, θεωρητικά, απαραίτητως λανθασμένη. Έφτανε η εξ Αθηνών «πρωτοβουλία» να ήταν «μοναδικά και αληθινά εθνική».

Σε αυτό το σημείο πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι η αποδοχή του αρχιεπισκόπου Μακαρίου από τον Τύπο υπήρξε απόλυτη· τουλάχιστον στο επίπεδο των άμεσων αναφορών προς το πρόσωπό του. Σχετική τεκμηρίωση δόθηκε, ενδεικτικά, στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας. Η εικόνα είναι αντιπροσωπευτική για το σύνολο της υπό εξέταση περιόδου. Για την *Αυγή* η υποστήριξη προς τον Κύπριο ηγέτη έμοιαζε αυτονόητη καθώς η Αριστερά παρουσιαζόταν ταυτισμένη με την πολιτική του. Οι κεντρώες εφημερίδες, από την άλλη, δεν είχαν τίποτα να του προσάψουν. Κατά την άποψή τους, άλλωστε, η στάση της Ελλάδας και της Κύπρου ήταν απόλυτα ταυτισμένη. Στα φύλλα τους δεν υπήρξε το παραμικρό αρνητικό σχόλιο. Αλλά και η *Καθημερινή* κατά κανόνα επικροτούσε τις ενέργειες του Μακαρίου. Ακόμα και όταν τύχαινε να εκφράσει μία άποψη αποκλίνουσα προς τις δικές του (π.χ. την αποδοχή επίσημων ελληνοτουρκικών συνομιλιών), αυτό δεν γινόταν αιτία για να τονιστεί η διαφωνία. Οι όποιες επικρίσεις από τον κεντρώο ή τον δεξιό Τύπο (που στην ουσία δεν ήταν ανύπαρκτες) προέκυπταν μόνο εμμέσως. Η πανελλήνια ακτινοβολία του Κυπρίου ηγέτη ήταν αδιαμφισβήτητη. Η περίπτωση του Γρίβα, αντίθετα, ήταν διαφορετική. Οι ψίθυροι περί ανάμειξής του στο Κυπριακό αντιμετωπίστηκαν κατά βάση με επιφύλαξη. Μόνο τον Ιούνιο του 1964, ο δεξιός και ο κεντρώος Τύπος αντιμετώπισαν θετικά την κάθοδό του στην Κύπρο, θεωρώντας ότι η παρουσία του θα ήταν ωφέλιμη για το καλώς νοούμενο εθνικό συμφέρον. Αντίθετα για την *Αυγή* η εμφάνιση του στρατηγού ήταν εξέλιξη ιδιαίτερα ανησυχητική και αποτελούσε ένδειξη εμπλοκής των Δυτικών δυνάμεων.

Ένας δεύτερος, βασικός θεματικός άξονας της εργασίας υπήρξε η πρόσληψη του ρόλου των μεγάλων δυνάμεων από τις εφημερίδες. Οι τοποθετήσεις, εδώ, απηχούσαν χωρίς αμφιβολία (και) το κοινωνικό κλίμα. Σαφώς αρνητικά διακείμενος υπήρξε ο Τύπος έναντι της βρετανικής και της αμερικανικής στάσης. Στους Βρετανούς αποδόθηκαν από το σύνολο των εξεταζόμενων εντύπων κατηγορίες σχετικές με τη συμπεριφορά των στρατευμάτων τους στην Κύπρο. Κοινή ήταν η εκτίμηση ότι με κάθε τρόπο υποβοηθούσαν τις τουρκικές και τουρκοκυπριακές στοχεύσεις για εδραίωση και επέκταση των θυλάκων. Ο ρόλος των Αμερικανών, από την άλλη, απασχόλησε πιο συστηματικά. Σημαντικές ομοιότητες παρουσιάζει η αντιμετώπισή του από τον δεξιό και από τον κεντρώο Τύπο. Από τον Μάρτιο του 1964 αισθητή είχε κάνει την εμφάνισή της μία αρθρογραφία η οποία εξέφραζε την απογοήτευση της Ελλάδας από τη στάση των ΗΠΑ (και εν γένει των συμμάχων του NATO). Στην καρδιά αυτών των απόψεων εντοπίζεται η αξιακή/ηθική διάσταση του όλου ζητήματος: ήταν αδιανόητο να παραγνωρίζεται το δίκαιο αίτημα της αυτοδιάθεσης· και απαράδεκτο να λησμονούνται οι θυσίες της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και όχι μόνο. Από τα κείμενα αυτά δεν έλειψε, πάντως, η προσδοκία για αλλαγή στάσης εκ μέρους των Αμερικανών. Το μοτίβο συνεχίστηκε, με διακυμάνσεις, καθ' όλο το επόμενο διάστημα. Από εκεί και πέρα αυτό το οποίο πρέπει να υπενθυμίσουμε είναι ότι η κριτική των κεντρώων εφημερίδων υπήρξε σαφώς εντονότερη ως προς τις ευθύνες των ΗΠΑ για τους βομβαρδισμούς της Τηλλυρίας. Αντίθετα η *Καθημερινή* απέφυγε την ευθεία συσχέτιση.

Σφόδρα επικριτική υπήρξε η εφημερίδα της Αριστεράς, *Αυγή*, απέναντι στους Αμερικανούς. Το έντυπο της ΕΔΑ είχε, από τον Ιανουάριο ακόμη, συνδέσει τη εφαρμογή του τουρκοκυπριακού σχεδιασμού με σχέδιο προς επιβολή επιδιώξεων του NATO. Η όλη πρόσληψη της κρίσης του Κυπριακού περιστράφηκε γύρω από τον υποχθόνιο ρόλο των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων που στρέφονταν ξανά εναντίον μίας παλιάς τους αποικίας. Κατά καιρούς τα πρωτοσέλιδα της εφημερίδας απασχόλησαν οι πληροφορίες περί των συνωμοτικών σχεδίων τα οποία επρόκειτο να εφαρμοστούν σε βάρος της Κύπρου. Οι επικρίσεις για τους Αμερικανούς κορυφώθηκαν μετά από τους τουρκικούς βομβαρδισμούς και συνδυάστηκαν με μία έντονη επίθεση σε βάρος της ελληνικής Δεξιάς. Για την *Αυγή* ο συνεπής συμπαραστάτης στον δίκαιο αγώνα του κυπριακού λαού ήταν η ΕΣΣΔ και τα λοιπά σοσιαλιστικά κράτη. Η σοβιετική στάση προβλήθηκε με συνέπεια, ως ηθικά ανώτερη, από την πρώτη στιγμή. Η ολοένα και πιο έντονη ανάμειξη αύξανε ανάλογα και την ένταση του αιτήματος για αξιοποίηση

της σοβιετικής υποστήριξης. Ο τρόπος κατά τον οποίο είχαν διαμορφωθεί τα διεθνοπολιτικά δεδομένα του Κυπριακού υποβοηθούσαν σαφώς την προώθηση των γενικότερων θέσεων της Αριστεράς στην εξωτερική πολιτική.

Τα πράγματα ήταν, βέβαια, εντελώς διαφορετικά για την *Καθημερινή*. Η εφημερίδα της Δεξιάς αντιμετώπισε από την πρώτη στιγμή με μεγάλη δυσπιστία την ηγέτιδα χώρα του Ανατολικού Συνασπισμού. Η (πιθανή) επιδίωξη για μετατροπή της Κύπρου σε «Κούβα της Μεσογείου» εμφανίστηκε στα φύλλα της εφημερίδας ήδη από τον Φεβρουάριο. Η σαφής εναντίωση της *Καθημερινής* παρέμεινε αναλλοίωτη, αν και δεν έλειψε κατά διαστήματα η παραδοχή ότι η σοβιετική στάση υποβοηθούσε την υπόθεση της Κύπρου. Η ανησυχία αποκορυφώθηκε και έγινε φόβος μετά από τη στενότερη προσέγγιση του Μακαρίου με τη Μόσχα. Για να κατανοήσουμε τη στάση της εφημερίδας είναι πολύ σημαντικό να λάβουμε υπόψη ότι στην αντίληψή της η δραστηριότητα της ΕΣΣΔ δεν αφορούσε μόνο το Κυπριακό. Είχε σαφή αντίκτυπο και για την ίδια την Ελλάδα. Η εκμετάλλευση αυτής της κατάστασης από την ΕΔΑ και η ανάπτυξη έντονων φιλοσοβιετικών τάσεων στην ελληνική κοινωνία ήταν, αναμφίβολα, σημάδια πολύ επικίνδυνα. Στην άλλη πλευρά του «αστικού στρατοπέδου» η αντιμετώπιση ήταν ξεκάθαρα διαφορετική. Από την ουδέτερη στάση του Φεβρουαρίου, μέσα στους επόμενους μήνες το *Βήμα* και η *Ελευθερία* πέρασαν σε μία σαφώς θετική εκτίμηση για την παρουσία της ΕΣΣΔ στο Κυπριακό. Για την εφημερίδα του Κόκκα το επιχείρημα, αρχικά, ήταν ότι από τη στιγμή που η σοβιετική ανάμειξη ήταν ένας γεγονός, δεν ήταν δυνατό για την Ελλάδα να την αποκρούσει. Προοδευτικά οι τοποθετήσεις έγιναν πολύ λιγότερο επιφυλακτικές. Τον Σεπτέμβριο η εφημερίδα έφτασε να βλέπει θετικά την παροχή σοβιετικής (αμυντικής) εγγύησης προς την Κύπρο. Η διαδρομή των σχετικών απόψεων προς το θετικότερο ήταν παρόμοια και για το *Βήμα*. Και στις δύο εφημερίδες -πιο ξεκάθαρα, θα λέγαμε, στη δεύτερη- η ανάμειξη των Σοβιετικών χρησιμοποιήθηκε για να αναδειχθεί ο κίνδυνος της «κουβανοποίησης». Η παρουσία τους μπορούσε να είναι θετική, ανεξάρτητα από τα κίνητρα που είχαν.

Μία άλλη ενδιαφέρουσα πτυχή η οποία αναδείχθηκε στην εργασία ήταν και η πρόσληψη της τουρκικής απειλής. Κεντρική διαπίστωση σε αυτό το πεδίο είναι πως ο κίνδυνος παρουσιάζονταν σαφώς υποβαθμισμένος. Το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο ο Ψυχρός Πόλεμος απέκλειε την πιθανότητα διεξαγωγής τοπικών πολέμων έκανε κατά διαστήματα την εμφάνισή του και στην *Καθημερινή* και στον κεντρικό Τύπο. Η εφημερίδα της Δεξιάς κατά τα πρώτα στάδια της κρίσης ανέφερε τον ΟΗΕ

και το NATO ως αποτελεσματικούς μηχανισμούς αποτροπής. Από τα φύλλα της *Ελευθερίας*, αξίζει να επισημανθεί, δεν ήταν λίγες οι φορές κατά τις οποίες η τουρκική απειλή ειδώθηκε με έπαρση και ειρωνεία (έστω και εάν επρόκειτο για σχόλια από στήλες οι οποίες συνήθιζαν να γράφουν με ύφος σκωπτικό). Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα, για τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκε το ενδεχόμενο εχθρικής ενέργειας, είναι η κοινή αντίδραση της *Καθημερινής*, της *Ελευθερίας* και του *Βήματος* στο τελεσίγραφο των αρχών Ιουνίου. «Μπλόφα» ήταν η λέξη η οποία χρησιμοποιήθηκε και από τα τρία έντυπα. Αναφορά δεν γίνεται στην *Αυγή* καθώς από την εφημερίδα απουσίασαν οποιαδήποτε σχετικά σχόλια. Η θέση η οποία δέσποζε κάθε φορά ήταν πως η απειλή δεν ήταν γνήσια τουρκική, γιατί πίσω από αυτή βρίσκονταν οι «ιμπεριαλιστικές δυνάμεις». Οι πολύνεκροι τουρκικοί βομβαρδισμοί δεν προκάλεσαν οποιαδήποτε νέα σχόλια επί της επικινδυνότητας της απειλής. Η φιλοκυβερνητική *Ελευθερία*, πάντως, δεν παρέλειψε να παραδεχτεί το πρόβλημα της μη αεροπορικής κάλυψης της ελληνικής άμυνας στην Κύπρο.

Τελευταία, προς σχολιασμό, αφέθηκε η στάση των εφημερίδων απέναντι στο Σχέδιο Άτσεσον. Οι απόψεις οι οποίες εκφράστηκαν από τα έντυπα μέσα, τότε, αποκτούν, ίσως, ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον υπό το φως των συζητήσεων οι οποίες ακολούθησαν χρόνια αργότερα γύρω από το συγκεκριμένο σχέδιο.⁴³⁰ Πρώτη βασική διαπίστωση είναι ότι καμία (από τις εξεταζόμενες) εφημερίδα δεν υποστήριξε την αποδοχή του Σχεδίου Άτσεσον· ούτε της πρώτης ούτε της δεύτερης εκδοχής του. Σε μία δεύτερη παρατήρηση σημαντικό είναι να ειπωθεί ότι η πιο σκληρή πολεμική κατά του Σχεδίου προήλθε από την *Αυγή* αλλά και από την *Καθημερινή*. Και εάν η στάση της πρώτης δεν ξενίζει, για τη δεύτερη πρέπει να σημειωθεί ότι αντιτάχτηκε με συνέπεια στις προβλέψεις του Σχεδίου, προτάσσοντας επιχειρήματα τόσο σε σχέση με το ενδεχόμενο δημιουργίας βάσης στην Κύπρο όσο και σε σχέση με τις αφορώσεις το καθεστώς των Τουρκοκυπρίων πτυχές. Απορριπτέα κρίθηκε ακόμη και η

⁴³⁰ Η παρούσα εργασία δεν πρόκειται, βέβαια, να ασχοληθεί αναλυτικά με το Σχέδιο Άτσεσον, παρά μόνο να επικεντρώσει στη διάσταση η οποία αφορά τον ρόλο του Τύπου. Για τη συζήτηση γύρω από τις πτυχές του Σχεδίου και σε σχέση με τα περί «χαμένης ευκαιρίας» βλ. ενδεικτικά Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σσ. 141 – 143 και 235· Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις, ό.π.*, σ. 175· Π. Τζεργιάς, *ό.π.*, σσ. 611 – 620· Μ. Χριστοδούλου, *ό.π.*, σ. 40· Μάριος Ευριβιάδης, «Άτσεσον, Σωσσίδης και χαμένες ευκαιρίες: Η παραγωγή και ιδεολογική χρήση ενός μύθου», στα: *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου, Έρευνας και Κριτικής*, τχ. 47, Αθήνα 2002 – 2003, σσ. 81 – 88· Πέτρος Λιάκουρας, *Το Κυπριακό από τη Ζυρίχη στη Λουκέρνη. Σε αναζήτηση ομοσπονδιακής επίλυσης*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2007, σσ. 25 – 26· Γλαύκος Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, τομ.2, εκδ. Αλήθεια, Λευκωσία 1989, σσ. 115 – 158· Τάσος Παπαδόπουλος (εισαγωγή – επιμέλεια Πέτρος Παπαπολυβίου), *Τα «σχέδια» για το Κυπριακό από το 1956 ως το 1984. «Υπήρξαν» και «χάθηκαν» ευκαιρίες για λύση;*, Κέντρο Μελετών Τάσος Παπαδόπουλος και εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2016, σσ. 181 – 195.

παραχώρηση εδάφους στην Τουρκία υπό μορφή εκμίσθωσης. Βάση του NATO θα μπορούσε να δημιουργηθεί μόνο σε έδαφος το οποίο θα παρέμενε ελληνικό.

Σε ένα τρίτο σημείο, θα πρέπει να δούμε τη θέση των εφημερίδων του Κέντρου. Είναι πράγματι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι απέφυγαν να λάβουν θέση κατά τις κρίσιμες τελευταίες ημέρες της διαπραγμάτευσης. Η στάση αυτή δεν μπορεί να ήταν τυχαία για δύο εφημερίδες λαλίστατες καθ' όλο το προηγούμενο διάστημα. Καθώς η κυβέρνηση αμφιταλαντευόταν γύρω από το Σχέδιο Άτσεσον, ο φιλοκυβερνητικός Τύπος αδυνατούσε να λάβει θέση. Επρόκειτο για τις ίδιες εφημερίδες οι οποίες είχαν, από κοινού με τον Παπανδρέου, διακηρύξει την ανένδοτο επιμονή στην αδέσμευτη ανεξαρτησία, στην αυτοδιάθεση, στην άνευ ανταλλαγμάτων Ένωση, τελικά. Η πολιτική αδυναμία στην οποία βρέθηκε ο κεντρώος Τύπος ήταν προφανής.⁴³¹ Η δυσκολία τους, όμως, δεν αφορούσε μόνο το ζήτημα της συνέπειας ή ασυνέπειας της κυβερνητικής πολιτικής. Το ίδιο το Σχέδιο (ακόμη και η δεύτερη εκδοχή του), στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής εκείνης, προνοούσε όχι ασήμαντες υποχωρήσεις. Σύσσωμος ο Τύπος, από τον Μάρτιο ήδη, είχε χαρακτηρίσει ως απαράδεκτες, ουσιαστικά μειοδοτικές, οποιεσδήποτε λύσεις οι οποίες θα προνοούσαν παραχώρηση εδάφους ή ανταλλαγή πληθυσμών. Το κλίμα στην Κύπρο όσο και στην Ελλάδα δεν ήταν ευεπίφορο για μία τέτοια διευθέτηση. Πολλώ δε μάλλον χωρίς τη σύμφωνο γνώμη του αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Η ερμηνεία η οποία θα απέδιδε τη στάση, τουλάχιστον του εθνικόφρονος Τύπου, σε πολιτική αδυναμία (*Ελευθερία*, *Το Βήμα*) ή πολιτική/αντιπολιτευτική σκοπιμότητα (*Καθημερινή*) θα ήταν τουλάχιστον ελλιπής. Η πρόσληψη του Κυπριακού με όρους δικαίου δεν ήταν ήσσονος σημασίας. Το Σχέδιο δεν φάνταζε, σε καμία περίπτωση, ιδανικό και το λάβαρο της αυτοδιάθεσης ήταν στέρεα υψωμένο για να υποσταλεί, "αβρόχοις ποσί", από τη μία μέρα στην άλλη. Ο Τύπος, ας μη λησμονούμε, είχε (και έχει) μία διαδραστική σχέση με την κοινωνία και με την κοινή γνώμη. Τις επηρεάζει αλλά και επηρεάζεται από αυτές.

⁴³¹ Λίγους μήνες αργότερα η *Ελευθερία* θα εξαπέλυε σφοδρή επίθεση εναντίον του αρχιεπισκόπου Μακαρίου, επικρίνοντάς τον εμμέσως πλην σαφώς για των απώλεια της Ένωσης. Αυτό, όμως, θα ερχόταν όχι την κρίσιμη στιγμή του Αυγούστου του 1964 αλλά εκ των υστέρων. Ακόμη και τότε, όμως, δεν θα γινόταν ευθεία αναφορά στην απόρριψη του Σχεδίου Άτσεσον. Βλ. σχετικά Αντώνης Κλάψης, ««Ο κ. Μακάριος θα εκτελή εντολάς»: η πολεμική της εφημερίδας *Ελευθερία* εναντίον του προέδρου της Κύπρου (Ιανουάριος 1965)» στο: *Κυπριακαί Σπουδαί (Δελτίον της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών)*, τομ. ΟΕ', Λευκωσία 2013, σσ. 225 – 240.

Η ΕΡΕ προσπαθεί να αποφύγει τις εκλογές, επικαλούμενη την ανάγκη για συγκρότηση κυβέρνησης εθνικής ενότητας λόγω του Κυπριακού. (Το Βήμα, 27.12.1963, σ. 1.)

Η κρίση στην Κύπρο εκτονώνεται και η απόπειρα της ΕΡΕ να λάβει μέρος στην άσκηση της εξουσίας ματαιώνεται. (Το Βήμα, 29.12.1963, σ. 1.)

Η Ένωση Κέντρου υποστηρίζει την προσφυγή της Κύπρου στον ΟΗΕ. (Το Βήμα, 9.2.1964, σ. 1.)

⁴³² Οι φωτογραφίες προέρχονται από το αρχείο των εφημερίδων της Βιβλιοθήκης της Γενικής Γραμματείας Ενήμερωσης και Επικοινωνίας. Εξάιρεση αποτελούν οι προερχόμενες από την *Ελευθερία* γελοιογραφίες, για την παράθεση των οποίων χρησιμοποιήθηκε το ηλεκτρονικό αρχείο της εφημερίδας στην ιστοσελίδα <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html> (τελευταία προσπέλαση στις 12/1/2018).

Η ΕΥΓΕΝΕΙΑ ΥΠΟΧΡΕΩΝΕΙ

Παπανδρέου: Πρώστε παρακαλώ...

ΤΟΥ ΒΑΣ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Παπανδρέου παρουσιάζεται έτοιμος να εισέλθει στο «φρενοκομείον» εφόσον πρώτοι οι Τούρκοι το πράξουν. (Ελευθερία, 1.3.1964, σ. 6.)

Τά σχέδιά τους...

Τοῦ κ. Φωκ. Δημητρίου

Τα «σχέδια» των Αμερικανών και των Βρετανών για την Κύπρο. (Το Βήμα, 1.3.1964, σ. 1.)

Οι Αμερικανοί ως το ένα και το αυτό με τους Τούρκους.
(*Το Βήμα*, 5.3.1964, σ. 1.)

Ἡ Ελλάδα ὑπὸ τὸν Γεώργιο Παπανδρέου «δὲν σκύβει πιά»
ἐνώπιον τῶν συμμάχων τῆς. (*Το Βήμα*, 6.3.1964, σ. 1.)

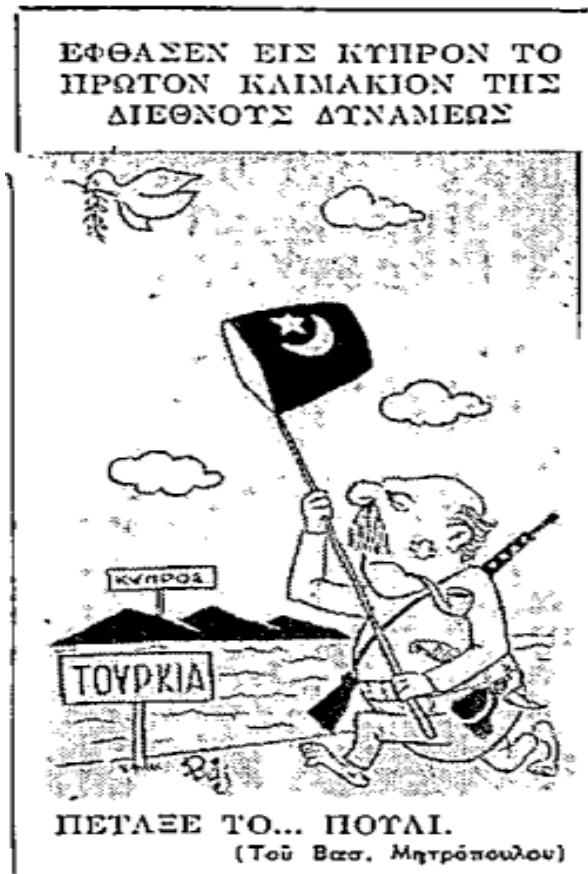
Η... ΔΙΧΟΤΟΜΗΣΗ

Ο Παπανδρέου, κρατώντας το «χαρτί» του ΟΗΕ, πετυχαίνει μαζί με την Κύπρο να «διχοτομήσει»
τις Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου. Υπονοείται το Ψήφισμα 186. (*Ελευθερία*, 8.3.1964, σ. 6.)

Ο ΟΗΕ διά της UNFICYP προστατεύει την Κύπρο.
(*Το Βήμα*, 18.3.1964, σ. 1.)

Η άφιξη της UNFICYP αποτρέπει την τουρκική απειλή.
(*Ελευθερία*, 17.3.1964, σ. 1.)

Οι Άγγλοι στρατιώτες, οι οποίοι είχαν αναλάβει να παρέμβουν ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές ήδη από τα τέλη του 1963, τίθενται υπό τις οδηγίες της UNFICYP. Οφείλουν, πλέον, να παύσουν να μεροληπτούν υπέρ των Τούρκων.
(*Το Βήμα*, 29.3.1964, σ. 1.)

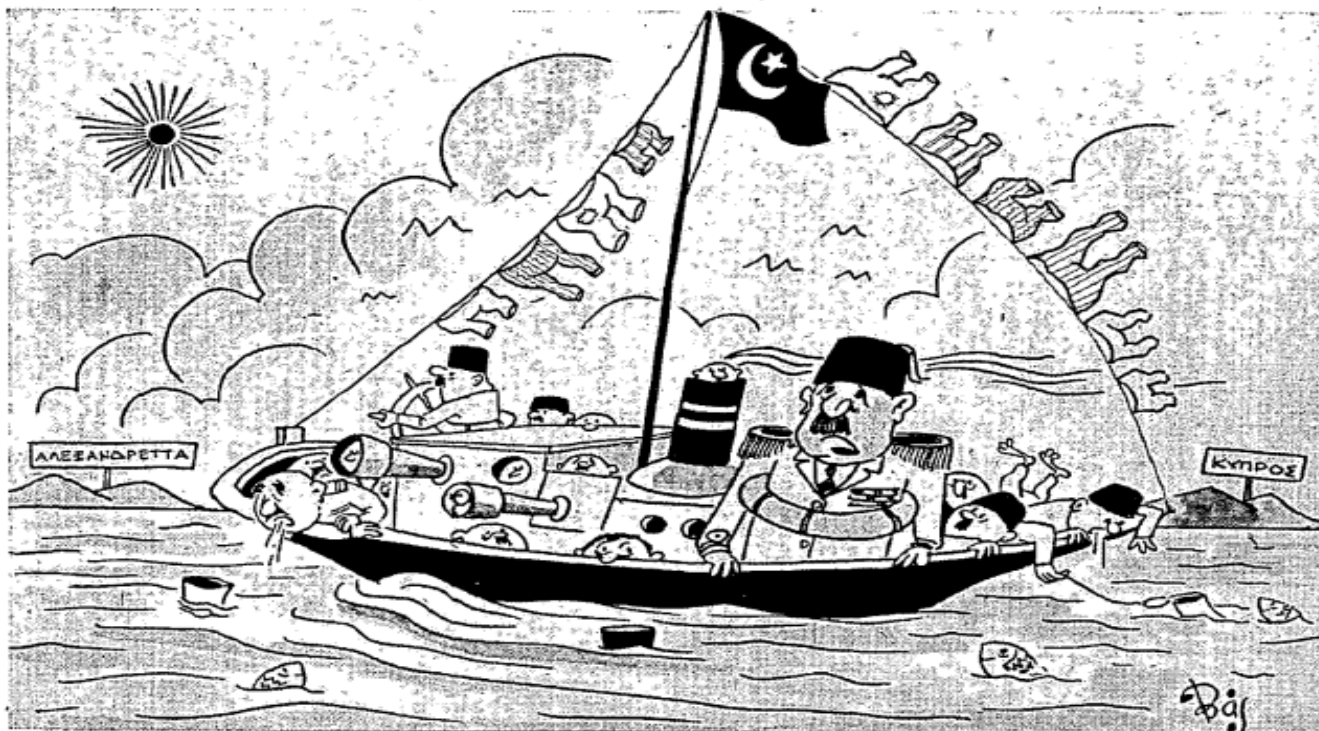

Οι ιδέες περί ανταλλαγῆς εδαφών παρομοιάζονται με το «παζάρι των σκλάβων». (Το Βήμα, 26.4.1964, σ. 1.)

Ο Μακάριος "οδηγεί" την Κύπρο προς την Ελλάδα, με τους Τούρκους να παρακολουθούν απογοητευμένοι. (Το Βήμα, 24.5.1964, σ. 1.)

«ΜΠΛΟΦΑ» ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΑΠΟΒΑΣΙΣ

— Ούτε ένα άστειο δέν μπορείς να πής και άμέσως... μπουνγάδα...

ΤΟΥ ΒΑΣ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Η απειλή για εισβολή, που προκάλεσε την παρέμβαση του Αμερικανού προέδρου Johnson, ως «μπλόφα». (Ελευθερία, 7.6.1964, σ. 8.)

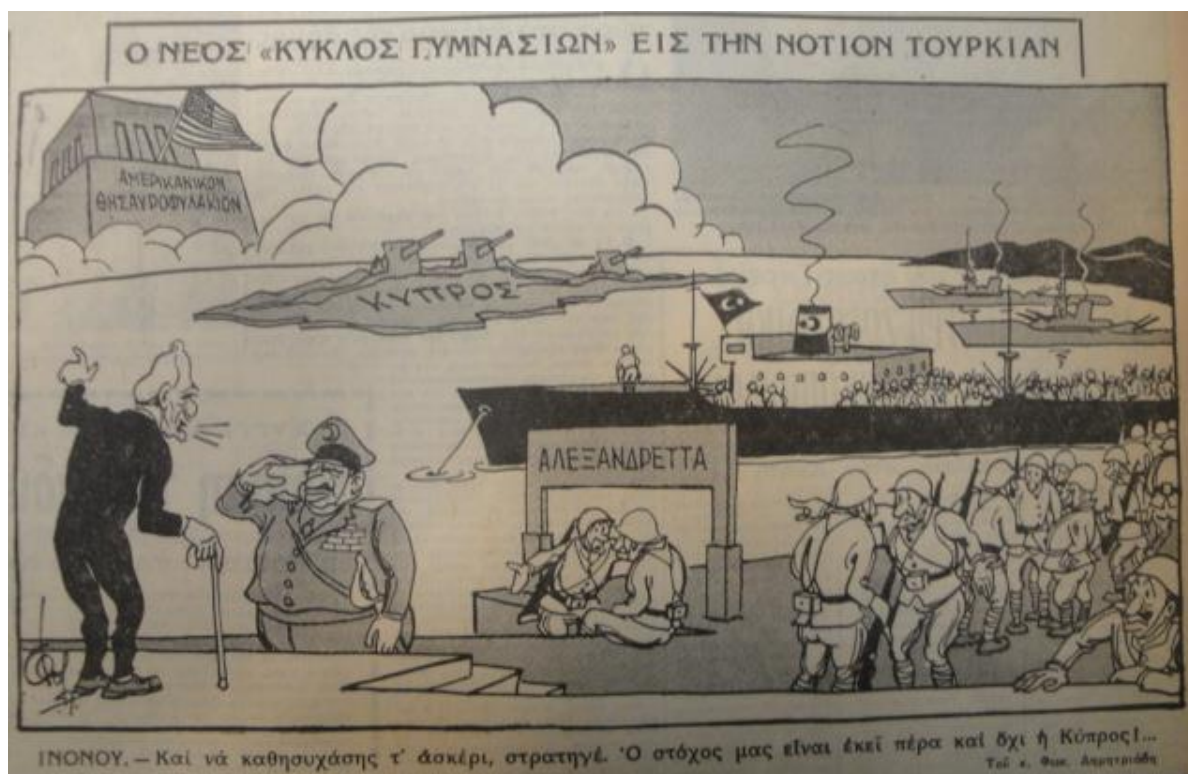

— Ντόλλαρς γιόκ!

— Γιού, νόου βαλίτζα ;

Τού κ. Φωκ. Δημητριάδη

Το επικείμενο ταξίδι του Γεωργίου Παπανδρέου στην Ουάσινγκτον αντιπαραβάλλεται με προηγούμενη επίσκεψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή. (Το Βήμα, 21.6.1964, σ. 1.)

Τα «γυμνάσια» των Τούρκων ως έχοντα στόχο τα αμερικανικά δολάρια. Η απειλή για την Κύπρο υποβαθμίζεται. (Το Βήμα, 26.7.1964, σ. 1.)

Το Σχέδιο Άτσεσον απορρίπτεται ως φιλοτουρκικό. (Ελευθερία, 1.8.1964, σ. 1.)

Σκωπτικό σχόλιο για την ΕΡΕ με αφορμή τους τουρκικούς βομβαρδισμούς. (Η Αυγή, 14.8.1964, σ. 3.)

Η υπενθύμιση της «Ζυρίχης» ως απάντηση στις επικρίσεις της ΕΡΕ για εγκατάλειψη της Κύπρου κατά τους τουρκικούς βομβαρδισμούς. (*Ελευθερία*, 14.8.1964, σ. 1.)

Τούρκοι και NATO σε συνεννόηση ενόψει των βομβαρδισμών της Κύπρου. (*Η Αυγή*, 15.8.1964, σ. 3.)

Νατοϊκά αεροσκάφη βομβαρδίζουν με «ναπάλμ» αμάχους στην Κύπρο. Ψέγονται οι ευθύνες των Συμμάχων. (*Το Βήμα*, 15.8.1964, σ. 1.)

Ο Nikita Khrushchev, με το επιβλητικό ανάστημά του, φράσσει τον δρόμο στους Τούρκους.
(*Η Αυγή*, 20.8.1964, σ. 3.)

Ο φόβος της σοβιετικής ανάμειξης ωθεί τους Αμερικανούς, τους Βρετανούς αλλά και τους Τούρκους στην... υποστήριξη της Ένωσης! (*Το Βήμα*, 22.8.1964, σ. 1.)

Το Κυπριακό πρόβλημα ενώπιον των ισχυρών της γης. Ο Khrushchev παραμονεύει για να εκμεταλλευτεί το αδιέξοδο των Δυτικών. (*Ελευθερία*, 23.8.1964, σ. 8.)

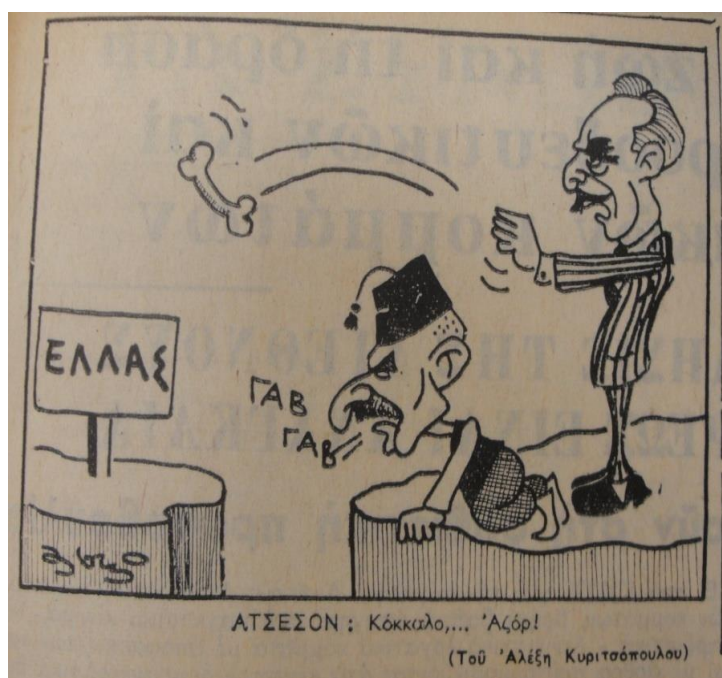
Ο Πέτρος Γαρουφαλιάς φέρεται να προτείνει τον "ακρωτηριασμό" της Κύπρου. Ο Μακάριος το απορρίπτει.
(*Η Αυγή*, 23.8.1964, σ. 1.)

Η Ατλαντική Συμμαχία ως μία παρέα ολίγων που ενδιαφέρεται μόνο για τη χλιδή και την καλοπέραση. Η αρχή της αυτοδιάθεσης περιφρονείται. (*Το Βήμα*, 23.8.1964, σ. 1.)

Η Ελλάδα στο «πιεστήριο» του ΝΑΤΟ. Οι θυσίες της στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παραγνωρίζονται πλήρως.
(*Το Βήμα*, 30.8.1964, σ. 1.)

Ο Dean Acheson υποθάλπει την τουρκική επιθετικότητα.
(*Η Αυγή*, 10.9.1964, σ. 3.)

Οι δηλώσεις του Αμερικανού μεσολαβητή ως προσφορά υπηρεσιών προς τον Ismet İnönü.
(*Ελευθερία*, 8.9.1964, σ. 1.)

Οι Τούρκοι παρασημοφορούν τον Acheson ως «άξιο της πατρίδος». (Το Βήμα, 13.9.1964, σ. 1.)

Πηγές – Βιβλιογραφία

Δημοσιευμένες πηγές

- Γεροζήσης Τριαντάφυλλος (επιμ.), *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τομ.2, Έκδοση Επιστημονικών μελετών της Βουλής, Αθήνα 1994.
- Παπαγεωργίου Σπύρος (επιμ.), *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959–1967)*, εκδ. Λαδιάς, τομ.Α΄, Β΄ και Γ΄, Αθήνα 1983.
- Πετρίδης Παύλος (επιμ.), *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό ζήτημα (1954 – 1965)*, Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Α. Παπανδρέου και University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998.

Τύπος

- *Η Αυγή*
- *Το Βήμα*
- *Ελευθερία*
- *Η Καθημερινή*

Ενυπόγραφα άρθρα στον Τύπο (επιλογή)

- Γρανίτσας Σπύρος, «Αποφασιστικώς ΟΧΙ», *Ελευθερία*, 26.6.1964, σ. 1.
- Δένδιας Μιχαήλ, «Μεταξύ NATO και ΟΗΕ», *Το Βήμα*, 4.2.1964, σσ. 1 και 8.
- Του ιδίου, «Δεν υπάρχει παρά μία λύσις. Οι αστήρικτοι ισχυρισμοί και η προσταγή του δικαίου», *Το Βήμα*, 5.9.1964, σσ. 1 – 2.
- Καραβίας Πάνος, «Εξωτερική Πολιτική», *Ελευθερία*, 11.3.1964, σσ. 1 και 7.
- Του ιδίου, «Η Κύπρος και οι Δυνάμεις. Η Δύση και η σοβιετική παρέμβαση. Η γαλλική στάση και η Γιουγκοσλαβία», *Ελευθερία*, 18.3.1964, σσ. 1 και 6.
- Του ιδίου, «Ο Ντε Γκωλ και η Κύπρος», *Ελευθερία*, 25.3.1964, σσ. 1 και 10.
- Καλογερόπουλος-Στρατής Σπύρος, «Η κυπριακή κρίσις», *Το Βήμα*, 18.1.1964, σσ. 1 – 2.
- Καμπανέλλης Ιάκωβος, «Πεσ' το κι' άστο», *Ελευθερία*, 18.9.1964, σ. 4.
- Κλάψης Αντώνης, «Το Κυπριακό στον ΟΗΕ», *Η Καθημερινή*, 10.12.2004, <http://www.kathimerini.gr/787729/article/epikairothta/ellada/to-kypriako-ston-ohel> (τελευταία προσπέλαση στις 29/11/2017).

- Κολυβά Θάλεια, «Η λύση του Κυπριακού», *Ελευθερία* 26.1.1964, σσ. 7 – 8.
- Της ίδιας, «Γράφοντας ιστορία», *Ελευθερία*, 20.9.1964, σ. 7.
- Λοϊζίδης Σάββας, «Το Κυπριακόν», *Ελευθερία*, 3.1.1964, σ. 1.
- Του ιδίου, «Προς αυτοδιάθεση», *Ελευθερία*, 15.5.1964, σ. 5.
- Μελάς Σπύρος, «Η τρέλλα τους», *Ελευθερία*, 5.3.1964, σ. 1.
- Π.Ε., «Χρουστσόφ και Τζόνσον προς τον κ. Παπανδρέου. Δύο κόσμοι, δύο πολιτικές. Η κυβέρνηση Κέντρου και η εξωτερική πολιτική της χώρας», *Η Αυγή*, 1.3.1964, σσ. 4 και 9.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Η έκκληση», *Το Βήμα*, 11.8.1964, σ. 1.
- Παρτσαλίδης Μήτσος, «Το πιο επιτακτικό εθνικό καθήκον», *Η Αυγή*, 15.1.1964, σσ. 3 – 4.
- Πλουμίδης Μανούσος, «Το θέμα της Τουρκικής Δυνάμεως εις Κύπρον», *Ελευθερία*, 9.4.1964, σ. 1.
- Του ιδίου, «Η αδέσμευτος ανεξαρτησία και η Ένωση», *Ελευθερία*, 9.5.1964, σσ. 1 και 7.
- Του ιδίου, «Η δήλωση Κρούστσεφ επί του Κυπριακού», *Ελευθερία*, 10.7.1964, σ. 1.
- Του ιδίου, «Δύσκολος η τελική φάση του αγώνος», *Ελευθερία*, 9.8.1964, σ. 1.
- Του ιδίου, «Συμπεράσματα και διαπιστώσεις», *Ελευθερία*, 13.8.1964, σσ. 1 και 7.
- Του ιδίου, «Το Κυπριακόν και η Σοβιετική Ένωση», *Ελευθερία*, 21.8.1964, σ. 1.
- Φτέρης Γεώργιος, «Και διηγώντας τα να κλαις. Το Κυπριακό κι οι μεγάλοι φίλοι μας», *Το Βήμα*, 19.4.1964, σσ. 1 και 11.
- Του ιδίου, «Οι «μεγάλοι μας σύμμαχοι» έναντι του ελληνικού λαού», *Το Βήμα*, 23.8.1964, σσ. 1 και 9.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευάγγελος, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών: Κυπριακό 1950 – 1963*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1982.
- Αθανασίου Ανδρέας, *Ο άγνωστος πόλεμος Αθηνών – Λευκωσίας*, εκδ. Τζιώνη, Αθήνα 1989.

- Αιμιλιανίδης Κ. Αχιλλέας, «Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 32 – 37.
- Του ιδίου, «Η κοινοβουλευτική ιστορία 1960-1969», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 138 – 145.
- Αλεξανδράκης Μενέλαος, Θεοδωρόπουλος Βύρων και Λαγάκος Ευστάθιος, *Το Κυπριακό 1950 – 1974. Μία ενδοσκόπηση*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987.
- Βαληνάκης Γιάννης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949 – 1988*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2005.
- Βενιζέλος Κώστας, «Οι αμερικανικές παρεμβάσεις στο Κυπριακό, 1964-1967», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 206 – 215.
- Γαρουφαλιάς Πέτρος, *Ελλάς και Κύπρος. Τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν (19 Φεβρουαρίου 1964 - 15 Ιουλίου 1965)*, εκδ. Μπεργάδης, Αθήνα 1982.
- Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος, «Η Εσωτερική Διάσταση του Κυπριακού: Πολιτικές Δυνάμεις και Κόμματα της Κύπρου» στο: Δημήτρης Κώνστας και Χαράλαμπος Τσαρδανίδης (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: 1974-1987*, τομ.Β΄, Αθήνα – Κομοτηνή 1989, σσ. 117 – 140.
- Του ιδίου, *Η ελληνο-τουρκική σύγκρουση από την Κύπρο έως τα Ίμια, τους S-300 και το Ελσίνκι 1955-2000: Η οπτική του Τύπου*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2001.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, τομ.6 και 7, εκδ. Τεγόπουλος για την Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2011.
- Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Η ελληνική πολιτική ζωή: Εικοστός αιώνας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1997.
- Δραΐνας Σπύρος, *Ανδρέας Παπανδρέου. Η γέννηση ενός πολιτικού αντάρτη*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2013.
- Δρούλια-Μητράκου Έλλη, «Ο Τύπος ως εργαλείο έρευνας» στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές*

- προσεγγίσεις, εκδ. Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 2005, σσ. 477 – 488.
- Δρουσιώτης Μακάριος, *Η πρώτη διχοτόμηση. Κύπρος 1963-1964*, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2005.
 - Ευριβιάδης Μάριος, «Άτσεσον, Σωσσίδης και χαμένες ευκαιρίες: Η παραγωγή και ιδεολογική χρήση ενός μύθου», στα: *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου, Έρευνας και Κριτικής*, τχ. 47, Αθήνα 2002 – 2003, σσ. 81 – 88.
 - Ηρακλείδης Αλέξης, *Κυπριακό. Σύγκρουση και Επίλυση*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2005.
 - Του ιδίου, *Το κυπριακό πρόβλημα 1947 – 2004: Από την ένωση στη διχοτόμηση*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2006.
 - Ιωάννου Μ. Κρατερός, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και οι συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου για την Κύπρο» στο: Γεώργιος Αναστασιάδης και Παύλος Πετρίδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου: Η κρίση των θεσμών, οι κομματικοί σχηματισμοί και ο πολιτικός λόγος: Μεσοπόλεμος - Απελευθέρωση - Μεταπολεμικά χρόνια - Δικτατορία (1915-1968)*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 331 – 339.
 - Καζαμιάς Γιώργος, ««Η επανάσταση που δεν ετέλειωσε»: Η ιστορία του ελληνισμού και ο κυπριακός αγώνας» στο: Βασίλης Κ. Γούναρης, Στάθης Ν. Καλύβας και Ιωάννης Δ. Στεφανίδης (επιμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι. Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2010, σσ. 447 – 461.
 - Κάτσης Άριτος, «Τα 13 Σημεία και η στάση της Αθήνας», στην: Χρυσόστομος Περικλέους (επιμ.), *Κυπριακή Δημοκρατία 50 Χρόνια: επώδυνη πορεία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2010, σσ. 279 – 294.
 - Κατσίγερας Μιχάλης, «Η πρώτη σελίδα, μια προσέγγιση» στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, εκδ. Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 2005, σσ. 226 – 229.
 - Kizilyurek Niyazi, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009.
 - Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο: Δημήτρης Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός - ελληνικότητα : ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1983, σσ. 143 – 164.

- Κλάψης Αντώνης, ««Ο κ. Μακάριος θα εκτελή εντολάς»: η πολεμική της εφημερίδας Ελευθερία εναντίον του προέδρου της Κύπρου (Ιανουάριος 1965)» στο: *Κυπριακαί Σπουδαί (Δελτίον της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών)*, τομ. ΟΕ΄, Λευκωσία 2013, σσ. 225 – 240.
- Κληρίδης Γλαύκος, *Η κατάθεσή μου*, τομ.1, εκδ. Αλήθεια, Λευκωσία 1988.
- Του ιδίου, *Η κατάθεσή μου*, τομ.2, εκδ. Αλήθεια, Λευκωσία 1989.
- Κούπανου Αλεξία και Παπαδημήτρης Παναγιώτης, «Χρονολόγιο 1960-1969», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 38 – 53.
- Κουφουδάκης Βαγγέλης, *Κύπρος: ένα σύγχρονο πρόβλημα σε ιστορική προοπτική*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008.
- Κρανιδιώτης Γιάννος, *Το Κυπριακό πρόβλημα 1960-1974*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984.
- Κρανιδιώτης Νίκος, *Ανοχύρωτη Πολιτεία: Κύπρος 1960-1974*, τομ.Α΄, εκδ. Εστία, Αθήνα 1985.
- Κωνσταντινίδης Στέφανος, *Επισκόπηση της Νεότερης Κυπριακής Ιστορίας. Κοινωνικές Δομές, Θεσμοί και Ιδεολογία. Από την Οθωμανοκρατία και την Αγγλοκρατία στην Ανεξαρτησία*, εκδ. Ταξιδευτής, Αθήνα 2011.
- Λαμπρινού Κατερίνα, *ΕΔΑ 1956-1967. Πολιτική και ιδεολογία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2017.
- Λάμπρου Κ. Γιάννης, *Ιστορία του Κυπριακού: τα χρόνια μετά την ανεξαρτησία, 1960 – 2004*, εκδ. Εν Τύποις, Λευκωσία 2004.
- Λιάκουρας Πέτρος, *Το Κυπριακό από τη Ζυρίχη στη Λουκέρνη. Σε αναζήτηση ομοσπονδιακής επίλυσης*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2007.
- Λιναρδάτος Σπύρος, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1958-1962*, τομ.Γ΄, ειδική εκδ. για την εφημερίδα Το Βήμα, Αθήνα 2009.
- Του ιδίου, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1963-1967*, τομ.Δ΄, ειδική εκδ. για την εφημερίδα Το Βήμα, Αθήνα 2010.
- Μπότσιου Ε. Κωνσταντίνα, «Το Κυπριακό και η ελληνική πολιτική κρίση, 1961 – 1967», στο: Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το διεθνές σύστημα, 1945 – 1974: αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Κέντρο Μελετών Τάσος Παπαδόπουλος και εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2013, σσ. 247 – 265.

- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946 – 1967*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Του ιδίου, «Ελευθερία», στην: Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*, τομ.2, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σσ. 95 – 97.
- Του ιδίου, «Ελεγχόμενη δημοκρατία. Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία», στην: Γιάννης Βούλγαρης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Σωτήρης Ριζάς, Τάσος Σακελλαρόπουλος, Ιωάννης Στεφανίδης, *Ελληνική πολιτική ιστορία (1950-2004)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2011, σσ. 11 – 64.
- O'Malley Brendan και Craig Ian, *Η συνωμοσία της Κύπρου: ΗΠΑ, κατασκοπία και η τουρκική εισβολή*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2002.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τομ.Α', εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 1980.
- Του ιδίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τομ.Β', εκδ. Λαδιά, Αθήνα 1980.
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, «Εκλογές, υπουργοί και βουλευτές στη δεκαετία του 1960», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 58 – 69.
- Του ιδίου, «Η ρήξη με τους Τουρκοκύπριους», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 102 – 113.
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, «Ο αθηναϊκός Τύπος στον 20ό αιώνα: Συνέχειες και νέες τάσεις, 1922-1974» στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, εκδ. Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 2005, σσ. 71 – 80.
- Της ίδιας, «Η Καθημερινή», στην: Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*, τομ.2, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σσ. 476 – 477.
- Παπαδόπουλος Τάσος (εισαγωγή – επιμέλεια Πέτρος Παπαπολυβίου), *Τα «σχέδια» για το Κυπριακό από το 1956 ως το 1984. «Υπήρξαν» και «χάθηκαν» ευκαιρίες για λύση;*, Κέντρο Μελετών Τάσος Παπαδόπουλος και εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2016.

- Παπαθανασίου Ιωάννα, «Η Αυγή», στην: Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*, τομ.1, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σσ. 319 – 322.
- Παπακωνσταντίνου Μιχάλης, *Η ταραγμένη εξαετία (1961-1967)*, τομ.Α', εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 1997.
- Παπανδρέου Ανδρέας, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, εκδ. Καρανάση, Αθήνα 1974.
- Παπαχελάς Αλέξης, *Ο βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1998.
- Παπαχρήστος Νικόλαος, «Ενδοκομματικές συγκρούσεις στην Ένωση Κέντρου (1961-1965)» στο: Γεώργιος Αναστασιάδης και Παύλος Πετρίδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου: Η κρίση των θεσμών, οι κομματικοί σχηματισμοί και ο πολιτικός λόγος: Μεσοπόλεμος - Απελευθέρωση - Μεταπολεμικά χρόνια - Δικτατορία (1915-1968)*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 313 – 327.
- Περράκης Στέλιος, «Η εξωτερική πολιτική της Ένωσης Κέντρου (1963-1965)» στο: Γεώργιος Αναστασιάδης και Παύλος Πετρίδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου: Η κρίση των θεσμών, οι κομματικοί σχηματισμοί και ο πολιτικός λόγος: Μεσοπόλεμος - Απελευθέρωση - Μεταπολεμικά χρόνια – Δικτατορία (1915-1968)*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 341 – 358.
- Ριζάς Σωτήρης, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία σε αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό, 1963 – 1967*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000.
- Του ιδίου, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961 – 1964: πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και Ύφεσης*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Του ιδίου, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα, 1967 – 1974*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2002.
- Ριζάς Σωτήρης και Στεφανίδης Ιωάννης, «Ο αγώνας για Ένωση, η ανεξαρτησία, η τουρκική εισβολή», στην: Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000*, τομ.10, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ. 97 – 110.

- Σακκάς Γιάννης, *Η Ελλάδα, το Κυπριακό και ο αραβικός κόσμος, 1947 – 1974: διπλωματία και στρατηγική στη Μεσόγειο την εποχή του Ψυχρού Πολέμου*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2012.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδας, 1955 – 1967», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ.ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σσ. 247 – 265.
- Του ιδίου, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, τομ.2, εκδ. Εστία, Αθήνα 2003.
- Σερντεδάκης Νίκος, «Η διαδρομή του φοιτητικού κινήματος στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο: Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Εύη Ολυμπίτου και Ιωάννα Παπαθανασίου (επιμ.), *Η ελληνική νεολαία στον 20ο αιώνα, πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2010, σσ. 160 – 182.
- Στεφανίδης Ιωάννης, «Ο αλυτρωτισμός στη δεκαετία του 1960 – Η περίπτωση της κινητοποίησης για το Κυπριακό ζήτημα», στο: Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η "σύντομη" δεκαετία του '60: θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σσ. 285 – 305.
- Του ιδίου, *Εν ονόματι του έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2010.
- Στυλιανού Φίλιππος, «Τα 13 Σημεία», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 86 – 101.
- Συρίγος Άγγελος, «Νομικό καθεστώς της Κυπριακής Δημοκρατίας μετά το 1963 – 1964», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 166 – 171.
- Του ιδίου, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964 – 68) και ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων», στο: Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το διεθνές σύστημα, 1945 – 1974: αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Κέντρο Μελετών Τάσος Παπαδόπουλος και εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2013, σσ. 267 – 288.
- Του ιδίου, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2015.

- Σωμερίτης Ριχάρδος, «Το Βήμα», στην: Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*, τομ.1, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σσ. 362 – 363.
- Τερλεξής Πανταζής, *Διπλωματία και πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία ενός λάθους*, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1971.
- Τζερμιάς Παύλος, «Από τις Συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου ως και την τουρκική εισβολή», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ.ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σσ. 464 – 483.
- Του ιδίου, *Η Κύπρος από την αρχαιότητα ως την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, τομ.Β΄, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2004.
- Τσαρδανίδης Χαράλαμπος, «Η Σοβιετική Ένωση και το Κυπριακό πρόβλημα: 1960-1991» στο: Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης και Παναγιώτης Τσάκωνας (επιμ.), *Η Νέα Διεθνής Τάξη: Η Ελλάδα, η Τουρκία και το κυπριακό πρόβλημα*, Αθήνα 1993, σσ. 265 – 286.
- Φάντης Ανδρέας, «Κυπριακή Δημοκρατία και ο ρόλος του ΑΚΕΛ 1960-1990» στο: Χρυσόστομος Περικλέους (επιμ.), *Κυπριακή Δημοκρατία, 50 χρόνια Επώδυνη Πορεία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2010, σσ. 425 – 444.
- Χάματσου Αναστασία, «Η εκτελεστική εξουσία τα πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας (1960-1963)», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 70 – 77.
- Χατζηαντωνίου Κώστας, *Κύπρος 1954-1974. Από το Έπος στην Τραγωδία*, εκδ. Ιωλκός, Αθήνα 2007.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Το Κυπριακό ζήτημα, 1878 – 1960. Η συνταγματική πτυχή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Του ιδίου, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941 – 1959», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ.ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σσ. 430 – 463.
- Του ιδίου, *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η δεκαετία του 1950*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2005.
- Του ιδίου, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των εθνικών θεμάτων», στο: Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η "σύντομη" δεκαετία του '60: θεσμικό πλαίσιο*,

κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σσ. 307 – 323.

- Του ιδίου, *Στα σύνορα των κόσμων: η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 – 1967*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2009.
- Του ιδίου, «Η κρίση του 1963: Ερωτήματα και αποτιμήσεις», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 114 – 119.
- Του ιδίου, «Το Κυπριακό και οι ελληνικές κυβερνήσεις, 1960 – 1969», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 176 – 183.
- Χρηστίδης Χρήστος, «Το Κυπριακό και η ελλαδική κοινή γνώμη», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 184 – 189.
- Χριστοδουλίδης Νίκος, *Τα σχέδια λύσης του Κυπριακού (1948-1978)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2009.
- Του ιδίου, «Διπλωματική Ιστορία του Κυπριακού, 1964 – 1969», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 146 – 157.
- Του ιδίου, «Σχέδια Άτσεσον (1964)», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 132 – 197.
- Του ιδίου, «Αλλαγή φρουράς στην Κύπρο; Από τη βρετανική στην αμερικανική πρωτοκαθεδρία, 1960 – 1964», στο: Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το διεθνές σύστημα, 1945 – 1974: αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Κέντρο Μελετών Τάσος Παπαδόπουλος και εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2013, σσ. 199 – 213.
- Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Οι σχέσεις Αθηνών – Λευκωσίας. Πορεία έξαρσης και καταποντισμού, ανάδυσης και ανάπλασης*, εκδ. Πρόοδος, Λευκωσία 1999.
- Χρυσοστόμου Άγγελος, «Η δημιουργία της Εθνικής Φρουράς», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 158 – 165.

- Του ιδίου, «Ο κυπριακός στρατός», στην: Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 – 2010*, τομ.1, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2010, σσ. 78 – 85.
- Ψαράκης Τάκης, *Εφημερίδες και δημοσιογράφοι. Η «μικρή ιστορία» των εφημερίδων της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης, της Λευκωσίας*, εκδ. Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1993.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Attalides Michael, *Cyprus: Nationalism and international politics*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη 1979.
- Bahcheli Tozun, «Cyprus in the Politics of Turkey since 1955» στο: Norma Salem (επιμ.), *Cyprus. A Regional Conflict and its Resolution*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη 1992, σσ. 62 – 70.
- Hitchens Christopher, *Hostage to history: Cyprus from the Ottomans to Kissinger*, Verso, London 1997.
- Joseph Joseph, *Cyprus: ethnic conflict and international politics: from Independence to the Threshold of the European Union*, St. Martin's Press, New York 1997.
- Mallinson William, *Cyprus: A modern history*, Tauris I.B., New York 2005.
- Markides Diana Weston, *Cyprus 1957-1963: from Colonial Conflict to Constitutional Crisis. The Key Role of the Municipal Issue*, University of Minnesota, Minneapolis 2001.
- Της ιδίας, «A State of Deceptive Ambiguity: The Turkish – Greek Framework, the Commonwealth, the Non – Aligned Movement and Cyprus, 1960 – 64», στο: Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το διεθνές σύστημα, 1945-1974: αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Κέντρο Μελετών Τάσος Παπαδόπουλος και εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2013, σσ. 183 – 197.
- Miller J. E., *The United States and the making of Modern Greece: history and power, 1950 – 1974*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 2009.
- Nicolet Claude, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Bibliopolis, Mannheim 2001.

- Soulioti Stella, *Fettered Independence: Cyprus, 1878 – 1964*, University of Minnesota, Minneapolis 2006.
- Theophylactou A. Demetrios, «American Foreign Policy Vis-avis Turkey, Greece and Cyprus: A Historical Perspective», στο: Huber Faustmann και Emilios Solomou (επιμ.), *Independent Cyprus 1960 – 2010: selected readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia Press, Λευκωσία 2011, σσ. 119 – 135.